

پیکرہاتھی بہیتی کوردی

رہبہر مہ حموودزادہ

پیکهاتهی بهیتی کوردی

رهههبر مههخمروودزاده

پیشکش به باره گای

هموو بینه تکیه لوسنور ریه گانی بام:

حامید مه حمودزاده

پیشہ صفت

پیشہ کی

۳ فصلی بہ کہ: خیرہ گانی بہ ہتھی۔
۷ لیکڑینہوسی مؤصفاں۔
۸ لیکڑینہوسی خیلوویں - جوگرافیائی۔
۱۳ لیکڑینہوسی رمانہیں - لحمیں۔
۱۳ لیکڑینہوسی پوژن کرانہ۔
۱۵ لیکڑینہوسی رافہ کرانہ۔
۱۷ لیکڑینہوسی بہرورد کرانہ۔
۱۹ لیکڑینہوسی پیکتہ خونزانہ۔
۲۰ لیکڑینہوسی ہلار۔
۲۵ ہیٹکاری (مارہ بہ کہ)۔
۳۱ فصلی دوو: چوار چوہ بہ کہ ہز رنساگانی ژانری بہیت۔
۳۵ رہ گمزہ گانی چہرؤ کہ۔
۳۵ ۱۔ گوزرہ: (تجیرہ ، حمل۔
۶ ۲۔ بہیت و ممتیلی مہجلی۔
۴۹ رہ گمزہ گانی شیمری۔
۴۹ ۱۔ نغرمی طہاری۔
۵۴ ۳۔ کینلی و سہرودا۔
۶۳ ہیٹکاری (مارہ دوو)۔
۶۹ فصلی سن: میکلیزمی گمشدی پیکہاہیں بہیت۔
۷۳ ۱۔ چوونہ سہری رنڈی ژان پوونی پیکتہ لہ سن ژانرہ گان۔
۸۳ ہیٹکاری (مارہ سن)۔

۸۴	۲- لادن له مهنه‌ی مچاری.....
۸۹	۳- خزانگی کردنی بهیت.....
۹۰	قرنلگی به‌کهم.....
۹۲	قرنلگی دووههم.....
۹۴	قرنلگی سیههم.....
۹۵	په‌شکو: هه‌لزاردنای بهیت وه‌گرو به‌هه‌ی خودی بهیت.....
۹۷	هینگاری زمره چوار.....
۱۰۳	شمسلی چوار: پوزین کردنی بیکه‌کهمی بهیت.....
۱۰۳	۱ - بهیت به بیکه‌کهمی گه‌وار هه‌په‌روه.....
۱۰۴	۲ - بهیت مه‌له‌و گه‌وار هه‌په‌ر.....
۱۰۵	۳ - بهیت خورلهمی.....
۱۰۶	۴ - بهیت مه‌لزووه‌می چۆری به‌کهم.....
۱۰۷	۵ - بهیت مه‌لزووه‌می چۆری دووههم.....
۱۰۸	۶ - بهیت شینه‌و جه‌په‌رن.....
۱۱۰	۷- لاوکه.....
۱۱۱	ورده رهناسانی په‌ر له شمسلی به‌پندا.....
۱۱۷	شمسلی پینج: شه‌کردنه‌می بهیت هه‌ج و سیه‌هه‌ند.....

پېښه كې

فولكلوري كوردې به گشتي و به پيش كوردې به تاييه تې، له خوگري سامانېكي چوپړ له ياده وهرې ميژويي* و نه ستي به كوله لي** گه له كه مانه. به دريژايي سه ده ي رابردوودا، هاوكات له گه ل ناشكرابووني نيراده ي خوينده واران و رووناكبيراني كورد بڼ خويندنه وه و تاووي كړدني ساماني فيكري گه له كه يان. له پند و مه تل و گالته و گه پي خه لكې ره مه كيپه وه بگره هتا فيكر و فلسه فهاي پياراني بليعت. شاهيدي سه ره لداني زمينه به كي تازه بڼ مو تالا و ليكولپه وه بووين كه ده كړي نو زمينه زانستپيه، به «به يتناسي» ناو ديږ بگه ين.

به يتناسان، بڼكاري ليكولپه وه ي زانستي له باره ي به يتدا، جگه له به يت بېژان، قهر زلدي كلمه ليكي دلوسوز و ماندووي تر به نږوي به يتنووسانن. به يتنووس، نو كه سانن كه دوا به دواي له كه مي داني ژماره ي به يت بېژان، له به ر رميني ناميره كاني مؤديري پيروه ندي وه ك راديو و نه له فيزيون، وشيارانه و هڅو كه وتن و ده ستپان دايه كل كړدنه وه ي ده قي به يت و نو سامانه نه وه ويه يان له مه ترسي فه وتان پاراست. هر له م كتيپه ي به رده ستدا، باسي نو هومان كړدوه كه په كيك له سه ره كي ترين مه رچه كاني ليكولپه وه ي به يتناسانه، بريتي بووه له «به ده ق كړدني به يت»، واته هر نو نه ركه كه به يتنووسان، و هڅويان كړتووه و به جتيان هيتاوه.

* پدموسري ميژويي: حافظه تاريخي
** نه ستي به كوله: ناخود آگاه جمعي

گرجی په کښک له گرینگترین لایه نه کانی به ریاسی به یشی کوردی، لایه نه میژووییه که به تی، به لوم ناتوانین بلین تاقه رنگای لیکولینه وه له سر بهیت، بریشی به له خویندنه وه میژووی و به راوردکردنی دهقی بهیت له گان دهقه میژووییه کانی پشت پر به سترو.

نه گره شیوازی لیکولینه وه میژووی، وه کوو شیوازی «ناوزه مانی» نار بیتین، ده کوو بلین شیوازیکی گرینگی تر بق تحلیللی بهیت. که بتوانین ناوی شیوازی «هاوزه مانی» له سر دابنیتین - بریشی به له لیکولینه وه پیکهاته خوازانه.

له لیکولینه وه به دا، چکه له که لکه لای ناسین و ناساندنی دهقی بهیت، که لکه لایه کی جیدی دیکم، ره چا و کردنی میتدی دوستی شیوه لیکولینه وه پیکهاته خوازانه بووه. نه گره نه لیم سر له بهری نه لیکولینه وه به، ده توانم بلینیم سدا نه وه دی، له سر پناغی نه شیوه توژینده وه دامه زراوه. دیاره له هینده که به شی نه نووسینه دا، وه کوو فسللی په که باسی میژووی لیکولینه وه کانی بهیتناسی تیدا کراوه، به گویره ی سروشتی تاییه تی باسه که، به شیوه په کی تر لیکولینه وه که م به ریوه برنوه.

مه سه له په کی تر که له نووسینه دا، زردم هولو بژ داوه خق پاراستن له لیک هه لاوردنی نابه جینی دهقه فولکلورییه کانی سقرانی و کرمانجی بووه. زردکس له بهیتناسان، خویان به م تیوژییه هه ساندوته وه که جیاوازی پیکهاته ی دهقه فولکلورییه کان، ده که ریته وه بچیاوازی زارواوه کانیان. نه م بچوونه، هینده که جار وه راست ده که پئ، به لوم خالیکی شیوازی سرنج له م زه مینه به دا نه وه به که بهیت به هره دور زارواوه ی کرمانجی ژوووو و کرمانجی ناوه راست گوتراوه و دیالیکتی بهیت، هینده ی هچکام له م زارواوه، به رتسک نابیتته وه. ته نانه ت هینده که له شیوه گوتانه، که زردکس پینان واپه هره به تهنیا به زارواوه ی سقرانی هه ن، به شیوه ی کرمانجیش گوتراون. من بق خوم «پایزه» م به زارواوه ی کرمانجی له ناوچه ی شنو بیستوه. که واته نه ونده ی پیم کرابن له جیکای خویدا، له دهقه کرمانجییه کانیش شعونه م هیناوه توه. (هه لبت میسداقه کانی وشه ی بهیتیش، به پتی بچوونه جیاوازه کان، گوپاتیان به سر دای.

له سره تای فسللی په که مدا، باسی نه و جیاوازییانه م کردوه.)

ماوه توه بلیم که نه لیکولینه وه به، به درژیایی دور سالان سر ی گرت. هچ بانگ شه په کم له باره ی نه نووسینه دا نه. دیاره نه گره ری تی تیچن که هینده که مه بهستم له باره ی دهقی

به پيدا، به دوستی پيگايين؟ نگرى شهوش هه په كه له هيندهك بابه تدا، به هه له چوويم.
 نه و نه دهی پيم كراره، له م كارهدا گرینگيم به وه سواسي زانستی دلوو. شير دلوو ره دوايي
 دهه پلمه وه بق خوينه راني به ريز، هر نه و نه ده ده توانم بليم كه له م زمينه به يدا، من ئوستاديم
 نه كردوو، به لكوو به قه در حالي خوم، مه شقى ئوستادم كردوو. ئوستادهك شم، ناوه زي به
 كومه لي گه له كه م بووه، كه له به يت و به يتناسيدا رهنگي دلوو ته وه. مه حوى گوته نى:

بيستــــوونى عيشقى شيرينيك ئه وا هاتوته پيش
 گر له حهق بيم و نه يم، ته قلیدی فه رمادئ دهك م
 درسى عيشقم هه ر له كن په روانه يا بولبول بووه
 بيگم ئ يا نه يگمى، هه ره مشقى ئوستادئ دهك م

له كوتاييدا، ئه و په رى سپاس و پيزانتم پيشكه شى به ريز كاك ئه حمه د قازى دهك م كه
 ماموستايانه ئه م ليكولينه وه په ي خوینده وه و دلسوزانه تيبينيه كانى خوى ده رپى. هه روه ما
 پر به دل سپاسى هاوالانى خوشه ويستم به ريزان عه بدولخالق به عقوبى، پوونس ره زايى و عه لى
 قاسمى دهك م كه سه ر له به رى ئه م نووسينه يان خوینده وه و به پيشنياره كانيان هاو رتيبان
 كردم. زوريش سپاسى ناوه ندى ئينتشاراتى سه لاهه دين ته ييويسى دهك م، نازانم ئه گر ئه و
 به ره مه يان بق چاپ نه كردبام، هه تا كه نكن نه مده توانى چاپ و بگوى بگه مه وه.

با نالى گوته نى «ته ي كردنى نامه و په ي كردنى خامه» به به يته شيعه ريكى مه لاي جزيرى بن:

تو ژ فەسلئ وەرە ئەسلئ كودلئ دهيرى خه راب
 دا نه بى مه رك بى چه هلى تو دين بارى حدووس

ره هه به ره محمودزاده، شفق، زستانى ۱۳۸۱

۲۰۰۳ زاييضى

فہرستی یہاں:

شیخ ————— واژه گانی بہ ہمتناسی

وشه‌ی «بهیت» له نووسراوه‌کان و له ناخافتنی خه‌لکی ئاساییدا، به سنی

مانای جی‌اواز ده‌کارکراوه:

۱- به مانای هه‌ره‌گه‌شتی: واته ئه‌و به‌شه له فولکلوری کوردی که تیکرای «ئه‌ده‌بی داستانیی زاره‌کی» ده‌گرته‌وه. دیاره له‌م به‌کاره‌ینانه‌دا، وشه‌ی به‌یت جگه له‌لاوک و چه‌یران و به‌ند، به‌شیک له‌گورانی و چه‌یرۆکی فولکلوریشی گرته‌وه.

هه‌ر ئه‌و چه‌شنه لیکدانه‌وه‌ی مانای وشه‌ی به‌یت، بۆته هۆی قه‌ناعه‌ت هینان به‌مه‌که «به‌یت» له‌ئه‌ده‌بی کۆنی گه‌لانی دیکه‌ش دا هه‌بووه:

«ئه‌رووییه‌کان، وشه‌ی کۆنی یۆنانی «epic» بۆ شتیکی له‌به‌یتی کوردیییه‌وه نزیکه به‌کار دینن... ئه‌په‌کی ئه‌رووییه‌کان، دوو جه‌زبوون: «folk epic» واته به‌یتی ره‌مه‌کی که ئه‌مه‌یان به‌سه‌ر زاری گه‌لدا ده‌گه‌را و دئ‌به‌دئ و ناوچه به‌ ناوچه له‌به‌ر ده‌کرا و دانه‌ره‌کانیان نه‌ناسراو بوون وه‌کوو «ئیلید» و «ئودیسه» یۆنانی. جه‌زی دووه‌می ئه‌په‌ک، پیتی ده‌لێن «art epic» واته به‌یتی هونه‌ری ئه‌مه‌یان دنه‌ره‌که‌ی دیاره.»^۱

۲- به‌مانای تاییه‌تی: واته به‌شیک له‌ئه‌ده‌بی زاره‌کی کوردی که گه‌رچی خه‌زمایه‌تی و نزیکیه‌تی له‌گه‌ل لاوک و چه‌یران هه‌یه، به‌لام نه‌لاوکه و نه‌چه‌یران. بۆ شه‌وونه «لاس و خه‌زال» - به‌م مانا تاییه‌ته - به‌یتیکه که به‌م ناوه له‌نتیو خه‌لکدا به‌ناویانگه و ناکی ئه‌و لاوک و چه‌یرانی له‌سه‌ر دا‌بنین.

له‌م گوروتیه‌ی خواره‌ودا، وشه‌ی به‌یت به‌م مانایه ده‌کار کراوه:

«جیاوانی به‌یت له‌گه‌ل هیندیک گورانی میلی کرد وک‌ه‌یران، ه‌تار و لاوک، شه‌ویه که به‌یت به‌ نقدی گپرانوه‌ی تپدایه و به‌ گشتی درپژه. به‌یت ه‌روه‌ها نقد به‌ روونی له‌ حیکایه‌ت یان چپړکی کوردیش جیاوه.»^۲

۲- به‌ مانای گشتی: واته‌ چ‌ه‌شنه به‌کاره‌ینانیک که له‌ نیوان مانای ه‌ره گشتی و مانای تایبه‌تیدا جیگرده‌بئ. له‌م چ‌ه‌شنه لیک دانوه‌ویه‌دا، به‌یت به‌مانای تایبه‌تی و ه‌روه‌ها لاوک و ه‌یران، ه‌موویان تیکړا ناوی به‌یت، یان جاری وایه له‌ به‌کاره‌ینانیکې به‌رفراوان‌تردا ناوی «به‌یت و باو» - یان له‌س‌رداده‌نرئ.

له‌م لیکولینه‌وه‌یه‌دا، به‌ چ‌ه‌ند ه‌ویه‌ک که داوتر پ‌تریان له‌س‌ر ده‌دوین، مانای سته‌م له‌ زاراه‌ی «به‌یت و باو» له‌ به‌ر چاوه. واته‌ توپ‌زینه‌وه‌که‌مان، له‌نگه‌رگرتنیکه له‌س‌ر باب‌ه‌ته‌کانی لاوک و ه‌یران و چ‌ونیه‌تی گه‌رانه‌وه‌یان بق ریشه‌ی به‌ریلاوی به‌یت و ه‌روه‌ها چ‌ونیه‌تی دابه‌شبوونی شه‌و ج‌ورانه (geners) له‌ رووی پښتانه‌ی تایبه‌تیانه‌وه.

ته‌نانه‌ت شه‌گ‌ر تنیگه‌یشتنی گشتی خ‌ه‌لکی ناسایی، ریگامان پ‌نه‌دا ه‌یران س‌ر به‌ به‌یت بزاین یان گه‌لق، س‌ر به‌ ه‌یران بزاین، شه‌وا ده‌بئ له‌س‌ر شه‌و خاله‌ داکوکې بکه‌ین که نثمه‌ قسه له‌ پښتانه‌ی (structure) ده‌قی شه‌و ج‌ورانه ده‌که‌ین واته‌ باسی شه‌وه‌ ده‌که‌ین گه‌لق، ه‌ر شه‌و چوار چپوره‌یه‌ی ه‌یه که ه‌یران ه‌یه‌تی یان ه‌یران خاوه‌نی شه‌و فورمه‌یه که پښتانه‌ی گشتی‌تری به‌یت، دایده‌گرئ و ده‌یکا به‌ به‌شیکې هاوده‌نگ و هاوسروشتی خ‌وی.

کاری ک‌ک‌ر‌دنه‌وه‌ی به‌یتی کوردی، خاوه‌نی میژووی تایبه‌تی خ‌ویه‌تی. وادیاره شه‌و کاره له‌ساله‌کانی ۱۹۰۲ و ۱۹۰۴ دا بق‌یه‌که‌م جار له‌ لایه‌ن نوسکارمان - ی‌ نالمانی له‌ کوردستانی نیراندا، ده‌ست پ‌ن کراوه. ه‌تا سالی

۱۹۶۰، تاك و تەرا چەند ھەولئىكى تر بەجىيا، بۇ كۆكردنەۋەى دەقى بەيتى كوردى دراۋە. بۇ ۋىتە «ھاجى جوندى» و «ئەمىنى ئەفدال»، كىتئەكى ۶۶۴ لاپەرەبىيان لە يەكئىتى سۆفەت لە چاپ داۋە كە داگرى ھىندىك دەقى فولكلورى بوۋە. «كوردى و مەريوانى» كىتئىكى ۷۶ لاپەرەبىيان بە ناۋى «گورانى» لە بەغدا بلاۋ كىرئوتەۋە كە لەخۆگرى چەند بابەتى فولكلورى بوۋە.^۲ لە سالى ۱۹۵۶دا «عوبەيدوللا ئىبىيان»، بۇ يەكەم جار بەيتى خەج و سىامەندى بلاۋكىرئوتەۋە. لە سالى ۱۹۶۰ بەم لاۋە، بلاۋكىرئوتەۋەى بەيت، رەۋىتىكى خىراترى بەخۆۋە گرتوۋە. قادر فەتاحى قازى ھەوت بەيتى بەشئوۋەى كىتئە بلاۋ كىرئوتەۋەكە دوامىنيان بەيتى لاس و خەزالە كە لە سالى ۲۰۰۰دا بلاۋ بۆتەۋە. شەش بەيتە كەى تر ئەمانەن: سەعید و مېر سئوۋەدىن بەگ، مېر وەفسا، بارام و گولەندام، شورمە ھەموود و مەرزىنيگان، شىشى سەنعان و شىخ فەرخ و خانوون ئەستى. پېشەكى ھىندىك لەم كىتئەبەنى قازى، كورتە بەيتى دېكەشى لەخۆ گرتوۋە.

لە كوردستانى باشووردا رۆرەسى ۋەك: ئەسەد عەدۆ، ئەھمەد ھەيران سەعدوللا شىخانى، رزگار خۆشناۋ، خالىد جووتيار و مەھمەدى مەلاكە رىم، كارى رىك و پىكىيان لەم بارەۋە كىرئوتەۋە. لەتوۋرە بىئىنيەكان، جگە لە ئۆسكارمان، كەسانئىكى ۋەكوۋەم. رۆدېنكۆر و «رۆزى لىسكۆر» لە بەشەكانى جىياۋزى كوردستاندا فولكلورى كوردىيان كۆكردۆتەۋە. كۆفارى «سرو» لە دەسپىكى بلاۋ بوۋنەۋەيەۋە، كۆمەلئىكى رۆر بايەخدارى لە دەقە بەيتىيەكان تۆمار كىرئوتەۋە. ھەرەھا ماۋەيەكە كۆفارئىكى تر بە ناۋى «ئاسۆى فولكلور»، لەھەولئىرى كوردستانى باشوور بلاۋ دەبىتەۋە كە گىشت بابەتەكانى، يان دەقى فولكلورين، يان لىكۆلئىنەۋە لە سەر فولكلورن. ۋەك ديارە، بەرچاۋترين كارى تازە سەبارەت بە كۆكردنەۋەى بەيت، كىتئى بە ۋەجى «گەنجى سەرىمۆر»

ئەحمەدی بەحری. ئەم کتێبە، داگری نەو دەقی بەیت و یازدە وتارە. هەرودەها فەرھەنگۆکیک و فەرھەنگیکی ناوەکانی نیو بەیتیشی تێدایە. وەك دانەری کتێبەكە، خۆی دەڵێ:

«ئەم کتێبە من، بە پێچەوانەی ئۆدی ئەو سەرچاوانەی كە دەستم كەوتوون، لاپەڕەی دەقەکانی لە من بێر و رای نووسەر ئۆدێت»^۴

كەواتە تا ئێستا، جگە لە كاری كۆکردنەوە، كاری لێكۆڵینەوەی بەیتی كوردیش بەرێوەچوو. لەباس و خواسەکانی مەعریفەناسی (epistemology) دا، باسی مەعریفەکانی «پیشینە» و «پاشانە» كراوە. روانگەی پیشینە یان پلە پەك، شیوە ناسینیك بەرھەم دێتێ كە لەناوەوەی سیستمیکی بێریدا، لە بارەى خودی ئەو سیستمە شەقل دەگرێ. مەعریفەى پاشانە، یان پلە دوو، شیوە ناسینیكە، كە لە دەرەووەی سیستمەكى بێرى و بە بەروارد لەگەڵ سیستمەکانی دیکە، پێك دێ. لەبارەى جیهانی مۆدێرندا گۆتوویانە، بەرچاوترین جیاوازی جیهانی مۆدێرن لەگەڵ جیهانی سوننەتى، بریتى یە لە هاتنە گۆڕى «مەعریفەکانی پاشانە». ئەواوى ئەو زانستەنى پاشگری (ناسى - logy) ئەواویان دەكا، وەكوو: مۆرفناسى، خەلكناسى، ئۆستووڕەناسى، دین ناسى و ... دەچنە خانەى ناسینەکانی پاشانە، یان پلە دوو.^۵

بۆ نمونە مامۆستایەكى ئایینی دوو سەدە لەمەوبەر، خاوەنى روانگە یەكى پیشینی سەبارەت بە ئایین بوو و بۆى نەبوو لەدەرەو، چاوە سیستمى دین بكا. بەلام رۆشنبیریكى دینی ئەو پۆل لە روانگە یەكى پاشانەو و لە دەرەو چاوە دەزگای مەعریفى دین دەكا.

ئێستا پرسیار ئەو یە بەیت ناسانى كورد كە بە پێچەوانەى بەیت بێزان، ناسینیكى پاشانەیان لە سەر ئەدەبى فۆلكلۆرى كوردی هەیه، بە چ شیوە یەك باس و خواسەکانی بەیتناسانەى خۆیان، رەنگپۆزى كوردوو و بۆ ناسینی

باشتری بهیت چ مۆدیل گه لیکیان به دهسته وه داوه؟ خویندنه وهی خیرای ئه و کۆمه له بۆچوونانه، یاریده مان دها ههتا کاری ناسینی بهیت له سیفره وه دهست پهنه کهین و ئاگاداری بۆچوونی که سانئیکی تر بین که له م زه مینه یه دا، کاریان کردوه و ماندوو بوونه و به ئاکامی گرینگیش گه یشتوون.

سه رجه می ئه و لیکۆلینه وانه، به یه ک شیتواز و له یه ک مه یداندا به پرتوه نه چوونه. توێژه ره وهی وا هه بووه کاری له سه ر لایه نی موسیقایی بهیت و باو کردوه و هی واش هه بووه کاری له سه ر فۆرم و ناوه رۆکی ده قی به یته کان کردوه. به گه شتی تا ئیستا، به چوار ئاراسته ی جیاوازه وه، کاری لیکۆلینه وه له سه ر بهیت کراوه:

1- لیکۆلینه وهی موسیقایی

2- لیکۆلینه وهی میژوووی - جوگرافیایی

3- لیکۆلینه وهی ره خته یی - ئه ده بی

4- لیکۆلینه وهی بلاو

له شیتوه لیکۆلینه وهی یه که مدا، ئه و ده زگا موسیقاییانه که ئاوازه فۆلکلۆرییه کان سه ر به وانن، به سه ر کراونه ته وه. له م باره یه دا گوته ویا نه ئاوازی چه بران، سه ر به ده زگای به یاته و ئاوازی لاوک سه ر به ده زگای حیجازه. هه روه ها گوته ویا نه چه بران جگه له سه ر ده زگای به یات، زۆر به رێک و پێکی له سه ر ده زگای حیجازیش ده گوته رتینه وه.⁶

ده زگا کانی به یات و حیجاز هه ر دووکیان پاشکۆی ده زگای «شور» ن و ده زگای شوریش یه کێکه له و چه وت ده زگا موسیقاییه به نیتوبانگه ی ئیرانی. ئه م چه وت ده زگایانه ئه مانه ن: 1- ماهوور 2- هوما یوون 3- سیگا 4- چوارگا

5- شور 6- نه وا 7- راست یان پېنجگا.⁷

ههلبهت له ناو پاشکۆکانی دهزگای شوور، به یاتی تورک (یان به یاتی زهند) و به یاتی کورد ههیه. ئهوانه ی وا پێیان وایه ئاوازی ههیران سهه به دهزگای به یاته، دهسنیشانی چهشنی به یاته که یان نه کردوه.

جگه له مه، له پۆلێن کردنی جۆرهکانی ههیراندا له روی چۆنیهتی دهنگ - ههلبهینی بهیت بێژ و پلهی بهرزی یان نزمی دهنگی، دوو شیوه ههیرانیان لێک جیا کردۆتهوه:

ئهلف - ههیرانی مهجلیسی: شیوه گوتنێکی نهرم و ههمنی ههیه. «هه ئه کهسانه که له مهجلیسه که دا دانیشتون، گوتیان لێیه و دهنگه که له وێکه دا ده پهنگێتهوه»^۱
 ب - ههیرانی سههرچایی: هه لدان و هه وایی و سواریشی پێ ده گوتری. له م شیوه گوتنه دا، بهیت بێژ ئه و نه ده ی پێی بکری دهنگ هه لده بهی و گوتنه که ی درێژه ده کاتهوه.^۲

له توێژینه وه کانی میژوویی - جوگرافیا ییدا، هه ول دراوه میژوو و ناوچه ی سه ره لدان ی بهیت و ههروه ها هه ئلی بلاو بوونه وه ی روون بێته وه.
 ئه و ناوچانه ی شیوازیکی تایبهت له به یتیان لێ باو بووه به م چهشنه دیاری کراون:

۱- بهیت (به مانی تایبهتی): ناوچه ی موکریان واته: مه هاباد، میانداو، بۆکان، سنق، لاجان، سندووس و سه رده شت.

۲- ههیران: ناوچه ی موکریان، ده شتی هه ولێژ، شه قلاوه، هیران، هه ریر، سه لاهه دین، کویه، رانیه، قه لادزی و ره واندر

۳- لاوک: هه مو ئه و ناوچانه ی ئاخافتنیان به زاوه ی کرمانجی باکووره.
 زۆریه ی ئه و باس و خواسانه ی له سه ر میژوو یان شوینی سه ره لدان ی بهیت و باو کراون، پێوه ندییان به بابته ی ههیرانه وه بووه. له م باره یه دا گوتراوه ههیران له سه رده می ئاژه لداریدا سه ری هه لداوه و له سه رده می

دەرە بەگايەتيدا، پەرەى سەندوۋە واتە ھۆى برەۋى حەيران و بەگشتى بەيت،
 ديارى كرانى جيگە و پيگە يەك بۇ خۇشخون يان بەيت بيژ لە ناو نيزامى ژيانى
 دەرە بەگايەتى دا بوۋە. مامۇستا ھيەن ئەو بابەتە مان ئاۋا بۇ روون دەكاتەۋە:
 «ديارە خۇشخون ۋەك ھونەر مەندىك چاۋى لىئەن دەكرار رۆزى لىئەن دەگىرا، بەلام لە
 كويخا و گزير و سەركار و پاكار و باب نۆكەر و غۇلام و چاپەز و بەردەست ، ماقولتر بوۋ.
 ھەقى بوۋ لە ديۋەخان لە سەر چۆك دابنېش، خەنجەر بچە قېئىن و ئانىشكى وئى بدا و جا
 گوتن بلى»^۱

لە بۇچوونى ھىندەك بەيتناسدا، دوو باسى «ھيلى بلاق بوونەۋەى حەيران»
 و «شويىنى سەرھەلدانى ئەو بابەتە فۇلكۇر يىيە» يەك دەگرن و دەبن بەيەك پاس.
 بە واتايەكى وردتر باسى يەكەم دەبىتتە بەلگەى بانگەشەى دووھەم.

چ ئەو كەسانەى پىيان وايە حەيران لە دەشتى ھەوليزوۋە سەرى ھەلدوۋە و
 پەلى ھاويشتوۋە بۇ موكرىان و چ ئەو كەسانەى بۇ چوونى پېچەۋانەى ئەۋەيان
 ھەيە، ھەر دوۋك چۆنپەتى كۆچ و كۆچبارى خېلە كوردەكانيان كوردوۋە
 بە بەلگەى بۇچوونەكانيان. دەستەى يەكەم پىيان وايە خېلە كوردەكان بە دوو
 رىگادا كۆچى گەرمين بۇ كوستانيان كوردوۋە.

رىگاي يەكەم لە قەراج و كەندىناۋە دەستپى دەكا و بەرەو سەفین و
 رەۋاندز درىژەى دەبن و لەۋىشەۋە دەگاتە موكرىان.

رىگاي دووھەم لە دەشتەكانى خواروۋى ھەوليزوۋە دەستپى دەكا و بەرەو
 ناۋچەكانى بيتوين و پشدر دەكشەن و لە كۆتاييدا دەگاتە موكرىان.^{۱۱}

رىگاي يەكەم:

موكرىان → سەفین و رەۋاندز → قەراج و كەندىناۋە

رینگای دووهه‌م:

موکریان —————> کۆیه و بیتۆین و پشده‌ر —————> ده‌شته‌کانی
خوارووی هه‌ولێر

ئه‌و ده‌سته‌یه‌ پێیان وایه‌ له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی کۆچه‌ره‌کان به‌رینگه‌ی یه‌که‌مدا
به‌ماوه‌یه‌کی که‌تر گه‌یشتونته‌ کوێستان، هه‌ر بۆیه‌ ئه‌و رینگه‌یه‌، سه‌ره‌کی‌تر
بووه‌. بناغه‌ی بۆچوونه‌که‌ له‌ سه‌ر ئه‌م تێژه‌ داده‌مه‌زێی که‌ خێله‌ کۆچه‌ره‌کان
له‌و هه‌وار گواستنه‌وه‌یه‌دا، داب و نه‌ریت و هونه‌ر و زانسته‌کانیشیان
گواستۆته‌وه‌ و شه‌قل و مۆرکی شیوه‌ی ژیانی خۆیان له‌ سه‌ر خه‌لکی ناوچه‌که‌ دا
به‌جێ هێشتووه‌.^{١٢}

جگه‌ له‌و به‌لگه‌یه‌، ناوی شوێن و ناوی که‌سان و شه‌قلی بن‌زاراوه‌یه‌کی
تایبه‌تیش - که‌وا هه‌یه‌ ئه‌و ناو وین‌زاراوانه‌، تایبه‌ت به‌کوردستانی باشوور بن -
بۆ سه‌لماندنی ئه‌و بۆچوونه‌ قسه‌یان لێ‌کراوه‌.
که‌چی له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، ده‌سته‌ی دووهه‌م، رایه‌کی تریان، به‌ به‌لگه‌گه‌لیکی
جیاوازه‌وه‌ ده‌رپرپوه‌. له‌و باره‌یه‌دا گوتوویانه‌:

«گه‌رچی هه‌یران له‌ده‌شتی هه‌ولێردا باو بووه‌، به‌لام یه‌که‌م جار، له‌و وێوه‌ سه‌ری
هه‌لنده‌داوه‌.» «چونکه‌ کورد مێله‌تێکی شاخ‌نشین بووه‌، ژیا‌ری ئێمه‌ له‌ ئه‌شکه‌رت و
گه‌لیانه‌وه‌ په‌خش بۆته‌ پێن‌ده‌شت و ده‌شتایه‌یه‌کان. هه‌موو به‌لگه‌ مێژوویه‌کانیش، ئه‌وه
ده‌سه‌لمێنن که‌ رووی کێج و کۆچه‌باری خێل و عه‌شیره‌ته‌کانمان، له‌ به‌رزایی ئه‌و کێوانه‌وه
به‌ره‌و ده‌شتایه‌یه‌کان هاتووه‌»^{١٣} سه‌باره‌ت به‌ ناوی شوێن و که‌س و شه‌قلی
بن‌زاراوه‌یه‌کی تایبه‌تیش، بۆچوونی ده‌سته‌ی یه‌که‌م به‌و شیوه‌یه‌ ره‌تکراوه‌ته‌وه‌:
«له‌حه‌یراندا به‌ پێچه‌وانه‌ی بابته‌کانی‌تری فوولکۆری، که‌ ته‌نیا مۆرکی یه‌که‌ بن‌له‌هه‌جیان
پێوه‌یه‌، تێکه‌لاوی بن‌له‌هه‌جیه‌ی به‌رچاو ده‌که‌وێ. ئه‌وانه‌ی ده‌یانه‌وێ له‌رووی بن‌له‌هه‌جیه‌ی
حه‌یرانه‌وه‌ روونی بکه‌نه‌وه‌ سه‌رچاره‌ی هه‌یران بۆ وێنه‌ له‌ فلان ناوچه‌ سه‌ری هه‌لداوه‌،

تووشى ھەلە دېن. ھەروەھا ناۋى چەند ھەشېرە و كۆپ و شوپن كىرنە بەلگەش ھەر ھەلە يە چوونكو ھەر بەيت بېژەى بە پىشى ئەلاقە و ھۆگرى كى بە ناۋچەى خۇيەو ھەببىو، ناۋى ھەندى شوپنى لاي خۇيانى تىكە لاۋى ئەو ھەيرانە كىرەو كە فېرى بوو»¹¹
 لېرەدا، ئەم پىرسىارە دېتە كۆپى كە ئايا ھېچ رىگايەك بۇ يەكلا كىرنە وەى
 ئەو كېشە يە و گە يىشتن بە بۆچوونىكى دروست و يەكجارەكى لەم بارە يەدا
 ھە يە؟

لە راستىدا ئالۋى و پىشۋى لەم زەمىنە يەدا، ئەو كاتە روودەدا كە بەمانە وئ
 ناۋچە و مېژوۋى سەر ھەلدانى ھەيران، بە تەنیا ديارى بەكەين. ھەيران گە رچى
 دواتر شەقل و شېواز و چوار چىۋەى تا رادە يەك تايبەت بە خوى پەيدا كىرەو،
 بە لام لە بىچىنەدا، پىكھاتەى ھەيران و وردە رىساكانى ئەدەبى ئەو بابە تە
 فۇلكلورىيە، لە بە شىكى چوارچىۋەى بە رىلاۋى بە پىندا وە بە رچاۋ دەكە وئ. راستە
 لە ھىندەك ناۋچەى كوردستاندا، ھەر بە تەنیا ھەيران رەمىنى زۆرى ھە يە، بە لام
 ھەيران خۇى سەر بە بىنە مالە يەكى تايبەتە و باوك و براى خۇى ھە يە.

لە ھەسلەكانى دوايى ئەم لىكۆلېنە وە يەدا، بە وردى باسى ئەو كراۋە كە
 چۆن رىساكانى پىكھاتەى ھەيران، دەبىنە بە شىك لە رىساكانى بەيت بە ماناى
 گىشتى. كە واتە قەسە كىرنە لە مېژوۋى سەر ھەلدانى ھەيرانىش، بە شىكە لە
 باسىكى گىشتى تر كە بىرىتە يە لە باسى مېژوۋى سەر ھەلدانى بەيت و باۋ. لە
 مېژوۋى باس و خواسەكانى بەيتناسىدا، زۆر جار ھەولى ئەو دراۋە ھەيران
 وەكۋو بابە تىكى تەۋا و جىاۋاز و ھەلكە و تە، تەناتە وەكۋو بابە تىكى سەرۋوتىر
 لە فۇلكلورىش چاۋى لى بىكى. با لېرەدا، ئاۋرېك وەسەر دوو نەوونە لەو
 ھەۋلانە بدە يەنە وە:

«زۆر كەس لە وانەى لە ھەيران دواۋن ھەروەھا گوڭگىرانى ھەيرانىش ھەيران بە ئاۋازىكى
 فۇلكلورى تى دەگەن، وا دەزەنم ئەمە زۆر راست نىە. لە بەر ئەو ھە ھەيرانىيۇك
 ھەيرانى خۇى ھە يە و بە نازادارى خۇيدا ھەلدەلن. پان باسى رووداۋ و بەسەرھاتىك دەكات

که به سه‌خوی هاتووہ یان بۆیان گنبراوہ تہوہ. له‌وانه‌ی هینده‌ک له‌حه‌یرانبیژان، حه‌یران له‌ نه‌وانی‌تر وه‌ر بگرن و بیلیئنه‌وه به‌لام به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی، حه‌یران له‌و چۆره‌ ناوازانه‌یه‌ که وه‌کوو ده‌ق ده‌ماودهم ناکن و له‌ نه‌وه‌یه‌ک بۆ نه‌وه‌یه‌کی‌تر ناگوازیئنه‌وه. شه‌مش به‌پنجه‌وانه‌ی پیناسه‌ی فولکلۆره‌ که ده‌ماودهم ده‌کات و له‌ زاریک‌وه ده‌په‌رپته‌ سه‌ر زاریکی‌تر»^{۱۵}

نمونه‌که‌ی‌تر، فولکلۆری بوونی حه‌یران ده‌سه‌لمیئنی، به‌لام دیوه‌خانی بوونی حه‌یران وه‌کوو چۆره‌کانی‌تری به‌یت و باو روت ده‌کاته‌وه:

«حه‌یران بیژ به‌ پنجه‌وانه‌ی لاک بیژان که پیشه‌یان لاک دانانه‌وه و هه‌ر‌یه‌که‌ی سه‌ر به‌ ناغایه‌ک یان میریکن، سه‌ر به‌کس نیه. لاک بیژ به‌ قاره‌مانیتی و نازایی و شه‌ر و شووی نیوان عیژ و عه‌شیره‌تی کوردان یان شه‌ری کوردان دژی بیگانه‌دا هه‌له‌دن، یان چیرۆکی‌کی دلداری له‌ کۆشک و دیوه‌ خانی ناغا و میران ده‌گنپه‌رته‌وه و بۆ نه‌وه‌ پاداش و خه‌لات ده‌کرێ و موچه‌پانه‌ی تایبه‌تی خۆی هه‌یه. که‌چی حه‌یران بیژ قه‌ت لای ناغایه‌ک رانه‌گیراوه. هونه‌ری حه‌یران هونه‌ری بازگانی نیه، به‌لکوو وه‌ک ده‌لێن هونه‌ر بۆ هونه‌ره»^{۱۶}

دیاره‌ نه‌و بپه‌رۆکه‌یه‌ش به‌م بۆچوونه‌ واقیع بینانه‌یه‌وه روت ده‌کرپته‌وه که حه‌یران له‌ دیوه‌خان و مه‌جلیسی ناغایاندا گوتراوه به‌لام بۆ نه‌وان نه‌گوتراوه‌وه به‌ شان و بازووی نه‌وانیدا هه‌لنه‌کووتوو.^{۱۷}

به‌ کوردی گه‌رچی شیعری فولکلۆری کوردی له‌ حه‌یراندا گه‌یشتووہ به‌و په‌ری ناسکی خۆی، به‌لام نه‌و باه‌ته، نابپته‌ به‌لگه‌ی دابراپی ریشه‌یی حه‌یران له‌ زه‌مینه‌ی تایبه‌تی خۆی.

باسی میژوویی جوگرافیایی له‌ سه‌ر به‌یت و باو، با به‌ وه‌بیره‌یتانه‌وه‌ی نه‌و باه‌ته، کۆتایی پێ بیئین که واه‌بوو لیکۆلینه‌وه‌ی مۆسیقای، تیکه‌ل به‌ تووژینه‌وه‌ی جوگرافیایی بکری و ناکامی گرنیگی‌شی لێ بکه‌ویته‌وه. مامۆستا محه‌مده‌دی حه‌مه‌باقی له‌ «میژووی مۆسیقای کوردی» دا ده‌لێ:

« من پیم وایه ناوچه نلذان و سهخته کان پلهی دهنک و ریتمی مؤسیقا و گزرائی بیان، توند و گورچه و تا به ره و ناران و پیدهشت و هه رده و هه له تی باشووریش شوپتر ببینه وه، ریتمی مؤسیقا و گزرائیه کان هیمنتر و خاوتر و نارامتر نه بنه وه وه که نه وهی نه گه ره له جوگرافیی لاک و لاوزه و حه بران و ساوچه مانه دا که له هه ریتمه کویتستان و سهخته کاندان، ریتمی مؤسیقایان گورج و حه ماسی بیت، ئه وا له پیدهشته کانی گه رمیانی دهورو به ری که رکوک و سلیمانی و کرماشاندا، مه قامی خه مین و له سه رخوی وه که ئای ئای و قه تار و خاوکه ره و هه ره نه بیستین»^{۱۸}

ئه و بۆچوونهش ده توانی پتیوانه یه کی له بار بێ بۆ گه یشتن به شوینی سه ره له لدانی با به ته کانی فولکلوری.

تویژینه وهی به یتناسانه، به پازدان و گه یشتنی به هه واری لیکۆلینه وهی ره خه بی - نه ده بی قوناختیکی تازه ی لی ده ست پیکراوه، له م شپوه لیکۆلینه وه یه دا، لایه نه کانی غه بیره نه ده بی به بیت، به قازانجی لایه نی نه ده بی پشت گوئی خراون. پتیویستی ئه م کارهش بریتی بووه له «به دهق کرنی به بیت». واته به یتناس هه ره له چوارچیهی تیکستی به بیتدا هه لسه و پانی تاوتوی که رانه ی خوی به ریوه بردووه. هه لبه ت له م ئاسته شدا هه وله کان هه موویان به کده ست و به ک شتیوان نه بوونه. به گشتی له به ستینی تویژینه وهی ره خه بی - نه ده بیتدا چوار زه مینه ی جیاو زای لیکۆلینه وه، به کرده وه له میژوی به یتناسیدا چالاکیان تیدا کراره:

- ۱- لیکۆلینه وهی پۆلین کارانه
- ۲- لیکۆلینه وهی رافه کارانه
- ۳- لیکۆلینه وهی به راودر کارانه
- ۴- لیکۆلینه وهی پیکهاته خوازانه

له زه‌مین‌ه‌ی په‌که‌مدا به‌شه‌کانی جیا‌جیای به‌یت و باوی کوردی له‌ سر
بنه‌مایه‌کی تایبه‌ت، پۆلین کران. هه‌لبه‌ت نه‌و بنه‌مایه‌ هه‌رچی بوویت شتیکی
غه‌یری فۆرم و پښکاته‌ی جۆره‌کانی به‌یت و باو بووه. چونکه‌ نه‌گه‌ر پۆلین‌کردنه‌که
له‌ سر بناغه‌ی فۆرم و پښکاته‌وه‌ بووین، نه‌و هه‌وله‌ ده‌بوو به‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی
پښکاته‌ خوازانه‌. به‌یته‌کان به‌ گویره‌ی جیا‌وازی با‌ه‌تیانه‌وه‌ دابه‌شکران به‌:

- به‌یتی دل‌داری - هی‌ماسی وه‌کوو: مەم و زین، خەج و سیامەند، لاس و
خەزال، مێر و وه‌فا و شۆرمه‌حموود و مه‌رزینگان
- به‌یتی مێژوویی وه‌کوو: به‌یتی دمدم، هه‌مزاغای مه‌نگۆر و با‌پیراغای
مه‌نگۆر.

- به‌یتی ئایی‌نی وه‌کوو: به‌یتی قه‌بران، سایل، محه‌مه‌دی حه‌نیفه، به‌یتی
سه‌یدبرایم، به‌یتی مه‌دینه و ئاقیده‌ی ئیسلامییه‌ت.

- به‌یتی عیرفانی وه‌کوو: شیخی سه‌نعان و زه‌عبیل فۆرش.^{۱۱}

دیاره‌ نه‌و دابه‌شکرده‌، له‌ پانتای به‌یت - به‌ مانای تایبه‌تی - دا بووه. به‌یت
و باو به‌ مانای گشتی به‌ گویره‌ی زاراو‌ه‌ی ده‌قی به‌یت، به‌م شتیه‌یه
ده‌سته‌به‌ندی کران:

- حه‌یران: نه‌و جۆره‌ شه‌یره‌ میلی‌یه‌یه‌ که‌ به‌دیالیکتی کرمانجی خوارووه‌وه‌ترینه‌وه‌.
- لاوک: نه‌و جۆره‌ شه‌یره‌ میلی‌یه‌یه‌ که‌ به‌دیالیکتی کرمانجی سه‌رووه‌وه‌ترینه‌وه‌.^{۱۲}
نه‌و بۆ چوونه‌ سه‌ریاره‌ت به‌ حه‌یران و لاوک بۆچوونیکتی راسته‌، به‌لام
نه‌گه‌ر به‌نیازی به‌ ده‌سته‌وه‌ دانای پیناسه‌یه‌کی په‌کجاره‌کی بۆ چۆرچیوه‌ی لاوک
و حه‌یران بن، وی‌ناچن زانیارییه‌کی به‌ که‌لکی له‌خۆ گرتبۆ. نه‌و که‌سه‌ی به
دوای وه‌چنگ خستنی زانیاری له‌مه‌ر به‌یت و باوه‌ پتویستی به‌ کۆمه‌له‌
زانیارییه‌کی زیاتر له‌ زاراو‌ه‌ی لاوک و حه‌یران هه‌یه‌ و له‌ راستیدا، لاوک و حه‌یران
و به‌یت (به‌ مانای تایبه‌تی) هه‌ر له‌ زاراو‌ه‌یاندای لیک جیا‌نابنه‌وه‌. هه‌لبه‌ت با

ئەو ەش بزانین لە بەشی باکووری کوردستانیشدا شێوە گوتنێک هەبە
کە «حەیراتۆک» - ی پێ دەلێن. جگە لەو ە وا هەبوو ە وشە بەیتیش لە زاراو ە
کرمانجی ژوودا دەکار بکری ە وەک «بەیتاکە و».

زەمین ە دوو ەم پێوەندی بە شەرح و لێک دانەو ە دەقی بەیتەکان ەو ە
هەبە. مەزۆف لە کۆنەو ە، وێرایی دەریەستی نایین بوون، دەریەستی رافە و
لێکدانەو ە دەقی کتێبە پێرۆزەکانیش بوو ە. بەرەبەرە جگە لە لێکدانەو ە
بەکر دەو ە دەقەکان زنجیرە یاسا و رێسایەکی بۆ ئەو کارە دیاری کردو ە و
ناوی لێناو ە «فەننی هێرمۆتیک» دواتر ئەو فەنن ە ئەک هەر بۆ رافە ی کتێبی
پێرۆز، بگرە بۆ لێکدانەو ە دەقە ئەدەبیبەکان و تەنانەت زۆر بابەتی دیکە
و ەکوو حقووق و یاساش، بەکار هێناو ە.

بە کورتی لێکدانەو ە دەق چ لە چوارچێوەیەکی زانستی دابن و چ بە
شێوەی زەوقی و تاکەکەسی بێن، چالاکیبەکە کە مەزۆف لەکاتی بەرەو ەروویوون ەو ە
لەگەڵ دەقدا بە رێو ە دەبا.

هەر تینگە یشتنەک لە دەق، جۆرە لێکدانەو ە یەکی دەقە بەم پێی ە ئەو
کەسە لە دەقی بەیتێک تینگە یشتبێن، لێکدانەو ە یەکی تاییبەتیشی لە سەر ئەو
بەیتە هەبوو ە. سەرچەمی ئەو شەرحانە، لە دووتویی و تار و بابەتە
چاپکراو ەکاندا، لیکۆلین ەو ە رافە کارانە یان بەر ەم هێناو ە.

بۆ وێنە با بزانین لێکدانەو ە هێمنی موکریان ی لە سەر «مەم و زین» چیه؟
مامۆستا هێمن پێی وایە بەیتی مەم و زین نیشانەگانی نایینی زەردەشتی پێو ە
دیار ە و هەر لە سەر بناغە ی ئەو بۆ چوون ە شو ە بەیتەکە ئاوا لیکدەدات ەو ە:

«لە سەرانسەری بەیتی مەم و زیندا، لە ئێوان خودای خێر و خودای شەپدا ملانە یە.
ملانە یەکی توند و بەریر ەکانێکی سەخت و لە ناھشتی ئەھاتوو. ئەگەر بەکر ە مەرگ و ەپ،
بەکر ی شوقار و بەد فەق و ەک خودای شەپ، دە یوئ مەم و زین، ئەم کچ و کۆر ە پاک و
خاوین ە ریسوا بکا، خودای خێر، قەرە تازدین گەور ەترین مەردا بەتی و فیداکاری دەکا و بۆ

پاراستنی ئابووی ئه‌وان، مالی خۆی ئاگر تیبهرده‌دا... [که‌چی نوایه] تاریکی به‌ری رووناکی ده‌گیرێ، خۆی شه‌پ به‌سه‌ر خۆدای خێردا زالا ده‌بن. به‌کره‌شوقار واز ناهێنێ، ناهێلێ ئه‌و کچه‌ و کوچه‌ به‌تاوانانه‌ به‌ ئاوات بگن. به‌لام دیسان رووناکی په‌یداده‌بیته‌وه، خێر زالا ده‌بن، شه‌پ ته‌ده‌شکن. به‌کر ده‌کوژێ، ئه‌مما دره‌نگ، پاش له‌نتیوچوونی ئه‌م دل‌به‌ر و دل‌داره‌به‌مرادانه^{۲۱}

نموونه‌یه‌کی تر لیکدانه‌وه‌ی سواره‌ی ئیلخانی‌زاده له‌سه‌ر به‌یتی سه‌یده‌وانه. سواره له‌ وتاریکدا، یاسی دوو به‌ره‌مه‌ی بیانی و خۆمالی واته «هاملیت» و «سه‌یده‌وان» ده‌کاوه له‌به‌ریه‌ک رانانیان به‌ چه‌ند ئاکامی رافه‌کارانه ده‌گا.

به‌ بۆچوونی سواره، ته‌وه‌ره‌ی چه‌ڕۆکی هاملیت، له‌به‌ر یه‌ک راوه‌ستانی دوو چه‌مکی «بوون» و «نه‌بوون»ه. به‌لام بناغه‌ی ده‌قی سه‌یده‌وان، بریتی‌یه له‌ دژوه‌ستانی «شین» و «شایی». عه‌بدولعه‌زیزی داسنی بۆچی دۆی جوانه‌ مه‌رگ بوونی کوچه‌کانی بلاره‌ی به‌میوانانی نه‌کردوه؟ بۆچی ئه‌و ده‌مه‌ی ده‌بوایه شین‌گێتێ بێ، میوانداریی شایی گێتپانی کردوه؟ به‌ برۆی سواره، عه‌بدولعه‌زیز، هه‌لبژاردنی خۆی به‌ رێوه‌ بردوه و له‌ به‌رامبه‌ر شیندا، شایی به‌ مه‌به‌ستی ره‌سه‌نی ژیان زانیوه. جه‌وه‌ری ژیان ئه‌و کاته ریزی لی ده‌گیرێ که‌ کوپان و کچانی عیڵ، ده‌ست له‌ ناو ده‌ستی یه‌کتر سه‌ر خۆش بن و دلایان بیته‌ جۆش. که‌ واته‌ عه‌بدولعه‌زیز، وشیارانه‌ شایی به‌ شین گۆپیوه‌ته‌وه. سواره دۆی ئه‌و باسانه، به‌و ئاکامه‌ ده‌گا که‌ سه‌یده‌وان له‌ هاملیت به‌رزتره. ^{۲۲} هه‌لبه‌ت باسکردنی هاملیت له‌ لایه‌ن سواره‌وه، هه‌ر به‌ ته‌نیا به‌راوردکاریه‌یه‌کی ساده‌ نه‌بووه به‌لکوو ویستویه‌ له‌م رینگایه‌ و به‌و بیانوه‌وه، لیکدانه‌وه‌ی خۆی له‌ باره‌ی سه‌یده‌وان په‌روه‌رده‌ بکا.

له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌و بۆچوونه‌ی سواره، سه‌باره‌ت به‌ هه‌لبژاردنی بیرمه‌ندانه‌ی عه‌بدولعه‌زیزدا، رافه‌ی دیکه‌ش هه‌بوونه. به‌ پێی ئه‌و رافانه، عه‌بدولعه‌زیزی داسنی، نه‌ک به‌ هۆی بیرکردنه‌وه‌یه‌کی مه‌یله‌ و فه‌لسه‌فی، به‌لکوو له‌ به‌ر خۆبه‌زلزانی و له‌ ترسی شکانی شان و شکۆی عه‌شیره‌تی خۆی، بپاری ئه‌وه‌ی داوه‌ ده‌ستی دیلان به‌ کوپ و کچانی عیڵ به‌رنه‌دا. ^{۲۳}

ئەو بۆچوونانە، هەموویان لە چوارچۆیە رافە جۆراوجۆرەکاندا گوردوان و پەڕووەردەکران و هەموویان دەچنە خانەی لێکۆڵینەوەی رافەکارانەو.

زەمینی سێهەم، واتە لێکۆڵینەوەی بەراوردکارانە، سەر بەو چوار چۆیە توێژکارانەیه که فارس پیتی دەلێن «ادبیات تطبیقی». لە بەستینی بەراوردی بەیتی کوردی لەگەڵ ئەدەبی گەلانی تردا، ئەوەندە من ئاگادار بۆ کتێبێک بە زمانی فارسی نووسراوە بە ناوی «شاهنامه و ادبیات عامیانه کردی»، که لەم دواییانەدا لاویکی تازەری نووسیویە.

لەلێکۆڵینەوەی ناوبراودا، بیست و دوو بەیتی کوردی لەباری چۆنیەتی پێوەندییان لەگەڵ شانامە فێرەوسی و شوین وەرگرتنیان لەو شوینەوارە فارسییە، کاریان لە سەر کران و باسکردن و دووان لە حەفتا و چوار وێکچوون لەنێوان دەقی شانامە و دەقی ئەو بەیتانەدا، ناوێکی ئەم کتێبە پێک هێناوە. بۆ نموونە لە خالی ۴۳ دا باسی سێزده که سایه‌تی وه‌کوو «جه‌مشید و گه‌رشاسب و سام و نهریمان و...» کران که ناویان لەو بیست و دوو بەیتە کوردییەدا هاتوو و ئەو ناوانە، لە ئەسڵدا هی که سایه‌تییه‌گانی شانامه‌ی فێرەوسین. نووسەر وەك بۆ خوی ئاماژەیی پێدەکا، نیازی ئیسپاتی خۆر ئاسایی شانامە و قوولایی شویندانانی ئەو بەرەمەیی هەیە. لە راستیدا، هێندەك لەو خالە هاوبەشانە - وەك ناوی ئەو که سایه‌تیانه‌ی باسیان کرا - لەژێر کارتێکردنی شانامەو هاتووئەتە ناو ئەدەبی زارەکی کوردی، بەلام لە هەموو ئەو وێکچوونانەرا ناتوانین بە ئاکامی سەرچاوە بوونی شانامە بگەین. لەرەخنەیی ئەدەبییدا وشەیی Archetype - مان هەیە. فارسەکان بە «کهن‌الگو»، و «صور مثالی» و «نموونه‌ ازلی» و «آغازینه‌»یان وەرگێراوە. نموونەیی ئەزەلی، بەو مۆتلف وەبەست و بابەتانە دەلێن که بەبێ ئەو هی گەلانی جیهان لەیه‌کتریان خواستبێ، لەناو ئوستورە و ئەفسانە و حەقایەت و بەگشتی لە ناو ئەدەبی کۆنیاندا دووبارە بوویتەو. که واتە ناکرێ هەر کات دوو مەبەستی وەك یەکمان لە ناو ئەدەبی دوو نەتەویدا دۆزێو، راستەوخۆ بە ئاکامی سەرچاوە بوونی یەکیکیان و شوین وەرگرتنی ئەویتریان بگەین.

به لّام ټو کتیبه، سرجهم زانیاری باشی تیدایه. وهک نمونه خالی یازدهم له ویکچونه کان پیکه وه ده خوینینه وه:

«له بهیته سیده واندا عه بدولعه زیزه کورهی داسنی، نابه ناگایانه کورپی خوی ده کوژئ... شه پی نابه ناگای دوو خزم (وهک باوک و کوپ و برا و برا و...) و کوژدانی په کیک له دووانه، بابه تیکسی هاو به شی ټه ده پی جیهانی په و بهرچاوترین نمونه ی، داستانی روستم و زوراب له شانمه دایه. ټه وهی له تویککل و رواله تی ریوایه تی شانمه ده سگیرمان ده پی، ټه وه په که ته همتن، کورپی خوی واته تازه پالوانی هلمت به ری توورانی نانس و به نه ناسیایوی ده چپته شه پی و دوا ی بریندار کردنی و دیتنی مورهی خوی له باسکیدا، ده زانی کتیه.

هیندهک له لیکوله ره وان، به به لگه هینانه وه له چه ند نیشانه ی ناو ده پی داستانی روستم و زوراب، له سر ټو بروایه ن که روستم به ناسینه وهی ته وای کورپی خوی، زگی ده پی، هتا سوز و خورشه ویستی له پی ناو بروا دا بکاته قوریانی. هله بت ټه گه ر ناواش پی، کهرچی به ټه سر زکی که متره وه، به لّام دیسان زه مینه ی تراژیدی داستانه که راده گری.

له ناو تیره و هوزه جوراوجوره کانی جیهاندا، داستانی زوری ټو ټر ه ن که نیوه روکیان بری پی له شه پی دوو خزم. به قسه ی خوالبخوشبوو ماموستا مینه وی توپزه ره وه په کی شینگلیسی به ناوی (potter) هشتا و چه ن نمونه له م چیرکانه ی له کتیبیک به ناوی «زوراب و روستم» دا کلر دوته وه. شایانی باسه له ناو ټو چیرکانه دا چوار ریوایه ت، له باری بابه ت و هانه و پیکهاته و ورده کاری به کانپانه وه زور وهک په ک ده چن که بریتین له:

۱- روستم و زورابی نیرانی

۲- هیلده براند و هادق براندی نالمانی

۳- کلکولین و کینلای نیرله ندی

۱. ئيليا مۆرميت و سه‌کلينکی روسی و له‌گشت ئه‌و چه‌رژکانه‌دا وه‌کوو به‌پته کوردبیه‌که، کوو به‌ ده‌ستی باوکی خۆی ده‌کوژدی»^{۱۱}
 زه‌مینه‌ی چواره‌سی تووژینه‌وه‌ی ره‌خه‌نیی ئه‌ده‌سی، بریتیه‌ له‌لینکۆلینه‌وه‌ی پێکهاته‌خوازانه. پێکهاته‌خوازیش وه‌کوو زانستی رافه‌ و لیکدانه‌وه‌ی ده‌ق خاوه‌نی میژوویی تایبه‌تی خۆیه‌تی. که‌چی هه‌وله‌کانی شیوه‌ پێکهاته‌خوازانه‌ش بۆ لیکۆلینه‌وه‌ی به‌یت، به‌ناگایانه‌و به‌پێره‌وکردنی رێ و شوین و ده‌ستووری میتۆدگه‌لی پێکهاته‌خوازی، به‌رتۆه‌نه‌چونه‌.

له‌م شیوه‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا، ژیرخانی ده‌ق و پێوه‌ندی نێوان یه‌که‌کانی ده‌ق، هه‌روه‌ها رێسا و یاساکانی نێو به‌یت، دۆزاون‌ته‌وه‌ و چوارچێوه‌به‌ندی کراون و وه‌کوو پێکهاته‌ی به‌یت ناسیندراون.

له‌باره‌ی فۆرمی به‌یتدا گوتووایه‌ به‌یت له‌دوو به‌شی «ته‌خت» و «به‌ند» پێک دێ. به‌شی ته‌خت بریتیه‌ له‌به‌شی په‌خشانی به‌یت. ئه‌گه‌ر به‌مانه‌وی به‌ زاواوه‌کانی تایبه‌ت به‌ لیکۆلینه‌وه‌ی موسیقایى بدوین، ده‌ی بلین به‌شی ته‌خت ئه‌و به‌شه‌یه‌ که‌ به‌یت بیژ، به‌ ده‌نگ و ئاواز ناخوینیته‌وه‌ و به‌ قسه‌ ده‌یگنیته‌وه‌. به‌شی به‌ندیش، به‌شه‌ شیعرییه‌که‌ی به‌یت. مامۆستا قادری فه‌تاحی قازی له‌باره‌ی به‌ند له‌ به‌یتدا ده‌لێ:

«به‌نده‌کان چه‌ند دێپى هاوسه‌روان و به‌گشتی دوو جۆرن. جۆری یه‌که‌م ئه‌و به‌ندانن که‌ دێره‌کانیان کورتن و هه‌ر دێپه‌ی، له‌ ده‌برگه‌ تریئاپه‌رین. جۆری دووه‌م ئه‌و به‌ندانن که‌ دێره‌کانیان درێژن و له‌وانه‌یه‌ دێپه‌ک، هه‌تا بیست و دوو برگه‌ش درێژ بێته‌وه‌. وا هه‌یه‌ به‌یتێک که‌ به‌ندی به‌ دێپى درێژی تێدا، به‌ندی دێپکورتیشی تێدا بێ به‌لام به‌یش ئه‌وتۆش هه‌یه‌ که‌ هه‌ر به‌ته‌نیا به‌ندی دێپکورتی تێدا، به‌ندی به‌ دێپى درێژه‌وه‌ تێدا نه‌هاتوه‌. ژماره‌ی دێره‌کانی به‌ند به‌ لانی زۆره‌و پازده‌ دێریان که‌مێک زیاتره‌ و به‌ لانی که‌مه‌وه‌ دوو دێره‌. جاری وایه‌ له‌ سه‌ره‌تا یان له‌کۆتایی به‌ندا دێپکی بێ سه‌را دێ. ئه‌و دێپه‌ش هه‌ر به‌ دێپى ئه‌و به‌نده‌ حیسێب ده‌کری. له‌ هێنده‌ک به‌ندا سه‌راوی ئه‌وتۆ ده‌کار کراون که‌ ده‌کری ناوی

سروای دستگردیان پښ بدهین. نو سروا دستگردانه، بریتین له هیندهک وشهی لیکنه چوکه به زیادکردنی پاشگرنگهوه بوونه ته سروا”

له کوردستانی باشوور، وشهی بهند له حهیراندا، به مانایه کی جیوازله و مانا باسکراوه ده کار کراوه. له م باره یه دا گوتوویانه حهیران له سڼ بهندی کورت پښک دڼ و گوتنی هرکام له و بهندانه، له وانه یه نو په پری هه تا دهقیقه یه ک بخایه نی. سروای نو سڼ بهندانه ده پڼ یه ک بن. لیره دا بهندی یه که می حهیران، به دڼیری یه که م ده گوتڼی، بهندی سڼه م به دڼیری کوتایی ده گوتڼی و بهندی دووه همیشه به یه ک یا چهند دڼیری نیوان دڼیری سهره تاو دڼیری کوتایی ده گوتڼی. سروای نو بهندانه یه کن.

پتویسته بلتین نه گهر وشهی بهند، به مانای یه که م ده کار بکهین، نه وانه هه موویان ده بنه یه ک بهند و به سڼ بهند نایه نه نه ژمار.

هر له و زه مینه یه دا، نو رایه ده رپراوه که جگه له حهیرانی سڼ بهندی کورت، نیت حهیرانی ره سڼ، له نه ده بی زاړه کی کوریدیا نیه. دیسان نو بچوونه ش له گه ل واقعی نه ده بی فولکلوری کوردی یه ک ناگریته وه و سهرچاوه. گرتوو له ناگادارنه بوون له هه موو جوره کانی تڼکستی حهیرانه. دهقی نه وتو له بهر ده ستدا هه یه که له سڼ بهند زیاتره و له پال دهقه سڼ بهندی به کان، نمونه ی جوانترین و ناسکترین حهیرانی تمار کراوه.

جیا له لیکولینه وه کانی موسیقایی، میژوویی، جیوگرافیایی و ره خنهی - نه ده بی، هیندهک توژینه وه ڼتر، به کرده وه به رتیه چوونه یان بهرنامه یان بق دارپژراوه که ناکه ونه هچکام له و خانانه وه و پشت گوڼ خستنیان له م وتاره دا ده بیته هوی بیبهری بوون له ناگاداری له سر به شیکي به وه جی لیکولینه وه کانی به پتاسانه. نڼمه ناوی نو کومه له هه ولانه مان داناوه لیکولینه وه ی بلاو.

با بەھىنانە گورئى پرسىيارىك، تېشىك بخەينە سەر گۆرشە يېك لە و لېكۆلېنە وانە .
بۆچى لە كۆمەلگائى سوننەتى كوردە واریدا، بەیت زەمىنەى سەرھەلدانى بۆ
ھەبوو و تائە و رادە يەش گرینگى پئى دراوہ ؟

ولامىكى ئەم پرسىيارە برىتىيە لە پئويستى تۆمارکردنى مېژوو لە
كۆمەلگايە كدا كە نە دەزگاكانى رەسمى عۆدەدارى پاراستنى ئەو مېژوو بوونە و
نە نووسىنىش تېيدا بە پانەوہ باو بوو ھەتا خویندەوارانى ئەو گەلە، ئەو
پرزوہ يە بۆ خۆيان بەرئوہ بەرن. لە نەبوونى ئەو ماكە باسكراوانەدا، بەیت بېژى
كورد بەناو بانگترين رووداوہ كانى شویندانەر لە سەر بېروھەستى جەماوہرى
گەلەگەى بە شىوہى بەیت دارشتۆتەوہ. ديسان ھەر لەولامى ئەم پرسىيارەدا،
لېكدانەوہ يەكى دەروونناسانە، ھاتۆتە ئاراوہ. وا ویدە چئ ئەو لېكدانەوہ
دەروونناسانە يە. لە بەستېنى لېكۆلېنەوہ كانى بلاودا بابەتېكى نوئى بئى. كاك
«ئەحمەد بەحرى»، جۆرە «دابين بوونىكى رەوانى» بە ھۆى پەرەسەندنى بەیت
لەكاتى خويدا دەزانئى: «رەوانناسان لە سەر ئەو باوہرەن ئەگەر كەسېك بارستى
دەردېكى گەورە يا غەمىكى قورس گراناىى لە سەر بكا، بېتو بۆى بگودچئ پرىسكە بكانتەوہ
و كوالى خۆى ھەلئۆئى، ھەست بەلەش سووكى و ئاسوودەى دەكا. ئەم بابەتە لە خولقانى
بەپىتا شوونىكى يەكجار گرینگى بوو»^{۲۶}

«دەتوانىن بەیت بە چۆرىك كۆل و كل دامركاندن بزانىن چ بۆ ئەو شتانەى لە دەست
چوونە و چ بۆ ئەو شتانەى و دەست ھىنان و پېنگە يشتىيان دژوار و دوور لە زەينە. مرق ئەو
دەمەى كە ھەستى كرد دەستى بە وىست و داخوازەكانى راناگا، پەناى بردۆتە بەرخە پالات...
ئەم مەبەستە. دابين بوونى رەوانى. يەكۆك لە ھۆيە ھەرە گرینگەكانى پەرەسەندنى بەیت
بوو»^{۲۷}

دەكرئ لە زەمىنەى بەپىتناسيدا باسى دەروونناسانەى لەو چەشنە
تەنەوہيان پئى بدرئى و ئاكامى باشيان لئى بگەوئتەوہ.

کاک «عالی خزی» له بارهی نه وهوله زانستیانهی بهگشتی له زه مینهی بهیتناسیدا هیشتا بهرپوه نهچونه بهلام دهکری پرژدهی لیکولینه وهی جوراوجور پښک بښن، په نجه بۇ چهند بابته راده کیشی:

په کهم: کاری قاموس نووسی بۇ دژینه وه وه سره یه نانی وشهی ره سته.

نوره م: توژینه وهی زمانه وانی بو کارکردن له سر شپوهی سینتاکس و ته رکیبی رسته له زمانی کوردیدا.

سپه م: توژینه وهی دیرینه ناسی.

چواره م: توژینه وهی کژمه لئناسی.

پینجه م: توژینه وهی خه لکناسی بۇ کارکردن له سر داب و نه ریت و خو و خده و که ره ستهی ژیان وه ک جک و نامرازی جهنگ و راو وه روه ها شپوهی بیناسازی و ... هتد.

شه شه م: توژینه وهی جوگرافیایی له سر جوگرافیایی کوردستان.

هه وه م: توژینه وهی فیکری و فلسه ی. بۇ وینه بهیته کانی زه مبیله فروش، شیخی سنعان، شیخ مند و شیخ رهش، شیخ فرخ و خاتون نه سته و ... خاوه نی هینده ک لایه نی عیرفانی و ئوستوره بین.

هه شته م: توژینه وهی نه ستیره ناسی. هینده ک له چهیرانه کان باسی ته قویمی نجوومی و بابه تی پتوه ندیدار به نه ستیره ناسیبه وه ده که ن.

نوه م: توژینه وه له بارهی پزیشکی سونه تی.

دهیه م: توژینه وهی مۆسیقای بۇ دژینه وهی هینده ک مه قام و ناوازی بزری کوردی. ^{٢٨} (هه ره ک گوتمان تا راده یه کی زور که م له وه ستینه دا کار کراوه)

جکه له وه موو لیکولینه وانیه له به ستینی بهیتدا کراون، یان بۇیان هیه بکرتن. که لکیتی تر له وه گنجینه یه وه رگراوه که جیگی سهرنج و لیدوانه.

وا هه بیوه ئه دییی کورد به زمانی بهیت و به مهنتیق و جیهانبینی تاییه تی بهیت و به وه رگرتنی بابه تیگ له بابه ته کانی بهر باس له بهیتدا و به کورتی به که گک وه رگرتن له زۆریه ک له تاییه ته مندییه کانی بهیت، دهستی دابیتته، نووسینی پارچه په خشانیکی ئه ده بی. واته له جیاتی ئه وهی بهیت بکاته هه وینیی چه شنه ناسینیکی تاییه تی، کردویی به هه وینیی به ره م هینانی ده قیقی ئه ده بی. گه رچی ئه م هه وه به رواله ت له کاری توژیینه وهی بهیت جیایه، به لام له راستیدا ئه م چه شنه نووسینه، ده کړی وه کوو کرده یه کی به پیتناسانه، یان باشتره بلین وه کوو ئاکامی راوانگه یه کی به پیتناسانه، بناسرئ. چونکه هه تا که سیک بهیتی به باشی نه ناسیبئ، ناتقانی زه رفیه ته کانی زمان و مهنتیقی بهیت بق به ره م - هینانی ده قیقی تازه هه لێنجئ.

بق نمونه بابته پیازه، له و پارچه په خشانه ی خواره وه دا بۆته ته وه ره ی باسی وتاریک:

«کۆ و چیا زهرد هه لگه را، رۆژ کورت بوونه وه. چیان به گورد چوانه وه نه ما... جھیل له گۆیسولنان، کچه له ده راو بانان خه ریکی باو باوینن و گراویلکە خۆیان به سه دان کچه شازاده ناگرتنه وه. خیل به ره و خوار هاتنه وه. چن هه وار چۆل بوون. دواهی هات چاو بهر کینیی شوان له گه ل بیری بۆزه له و قولاچا له شان. ته نیا وه لام ده نترین و بهیت و باو پێک هه لده لێن و پایزه ساز ده کەن و کوفل و کوی دلی له کولیان داده مرکینن. هه ر چه ند پاییز لیکیان دوورکاته وه به راده ی ئه و دووریه، دلپان نیزیکه. ئاگایان لیکه، کیژ (له وهی ده ترسئ په له بارانیکی به رحمهت له وئ بباریئ. بدا له عیسان، له فه لاسقان، ران و رکینیی ده عاره ب و عاره به سواران، بدا له گویی ده که مبه رئ، بشکینن جوت کاروته ی ده ره شه ریمانئ) کوو و هیادی له ول و قه راری ده که وئ که تیکه لاری بوئی خۆشی به عار ببوو، به که زنی شینی کيفۆک قایم کرابوو ده لئ:

«قول و قه راری خۆم له گه ل گراویلکەن ده به ست، ئه وی مه علی به هاری که مالا پین ده چوونه کویستانئ، ئه لعانه کانه ئه وه پیره پاییزه. خه زه لوه رپینه، خیل سه ر به ره و ژیره، له من هاتوته وه مه علی ده ده ست لیک به ردانئ»^{۱۱}

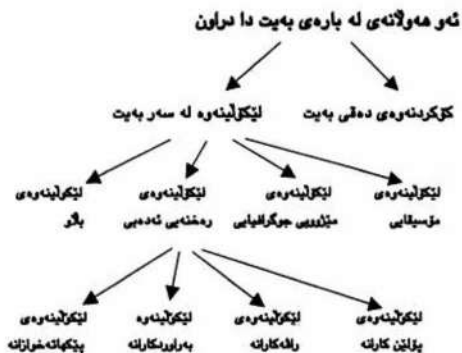
ههروه‌ها با چاوێك له چۆنیه‌تی كه‌ك وهرگرتن له زمان و مه‌نتیقی به‌یت له‌م پارچه‌ په‌خشانه‌دا بخشێنن:

«هه‌ر له‌و دهممه‌وه‌ كه‌ ده‌ستێ تامله‌زرۆی به‌روه‌ه‌ستی هۆگرم به‌رمو به‌روکی به‌یت و به‌ندان هه‌لچوو، ژنیکی شمشال له‌دی كراس ئاو دامانی بۆته هاورێی رۆژ و شه‌وانم. ئهم بالا به‌رزه‌ جاری وایه‌ له‌گرچه‌ خاوه‌. زولف سینه‌نگی، قزی ره‌شه‌رێخانه‌ی سه‌ر دێراوانه‌. كۆلمه‌ی سێوه‌ لاسووره‌ی له‌باخه‌وان پاخی، پشێندی له‌سه‌له‌به‌شمینه، په‌راویزی كۆلیچه‌ قوتنیه‌كه‌ی له‌ په‌لكی سووره‌ گۆله‌. ئاسکی سلێ چاوگه‌ش، مامزی داپکی كاران، ته‌پری شاقه‌ل به‌ خوناوکه‌، نه‌مه‌ی باران و كلووی به‌فره‌، به‌رموو له‌ سه‌ر سینگێ شه‌رپانه‌، كۆپستانی خاله‌خالی ره‌نگین، له‌نجه‌ شبرین كۆتری، بزهی په‌كه‌م گزینگێ خۆر ده‌خاته‌وه‌ یاد. ئهم هاورێیه‌، هه‌موو رۆژی له‌كه‌ل هه‌تاو، هه‌موو شه‌وی له‌كه‌ل له‌ستێره‌كان به‌ سه‌رم ده‌كانه‌وه‌»^{٢٠}

كه‌ك وهرگرتنی زیاتر و به‌رفراوان تریش بریتی بووه‌ له‌ به‌شێه‌داڕشته‌وه‌ی ته‌واوی به‌یتێك له‌لایه‌ن شاعیرێكه‌وه‌ و گۆزینی به‌یته‌كه‌ له‌ باری قۆرم و پێكهاته‌وه‌. به‌ نێو بانگترین نمونه‌ی ئه‌و جۆره‌ دارشته‌وه‌یه‌، مەم و زین -ی ئه‌حمه‌د خانییه‌. رۆژكه‌س ئێستاش، به‌هه‌له‌ نه‌زمی مەم و زینی خانی به‌ به‌یت ناو ده‌به‌ن. دیاره‌ هه‌ژاریش له‌ سه‌ر راوه‌ مەم و زینی به‌زاراوه‌ی سۆرائی کردۆته‌وه‌ به‌ شێه‌ر. جگه‌ له‌مه‌، دهم‌ نامه‌ی «مه‌لا كه‌ریمی فیدایی» شایانی باسه‌.

به‌یت جگه‌ له‌ شێوه‌ی نه‌زم به‌ شێوه‌ی رۆمانیش داڕێژراوه‌ته‌وه‌ كه‌ نمونه‌كه‌ی «قه‌لای دهم‌»ی عه‌ره‌ب شه‌مۆیه‌. هه‌روه‌ها هێنده‌ك به‌یتی کوردی شانووشیان لێ ساز کراوه‌.

ئه‌وه‌ كورته‌یه‌ك بوو له‌وه‌ول و ته‌قه‌لایانه‌ی له‌پانتای به‌یتناسیدا به‌رێوه‌چوو. بۆ ئه‌وه‌ی چاوێکی خێرا به‌ سه‌رجه‌می ئه‌و لێكۆلینه‌وانه‌دا بخشێننه‌وه‌. با ته‌ماشایه‌کی هێلكاری ژماره‌یه‌ك به‌كین.

په راویزه كان:

- ۱- نومبر دزه یی - بهرنامه ی تایبه تی به شی كوردی را دیوی نامریكا
 - ۲- نه میر حه سه نیور - سه رچاوه ی ژماره ۱
 - ۳- غه فور مه خموری - حه بران، چه مك ناوهرۆك، سه ره لدان - هه ولیر - وه زاره تی په روه رده - چاپی په كم - ۲۰۰۱
 - ۴- نه حمه د به حری - كه نجی سه ریه مۆر- سلیمان- په خشی سه رده م چاپی په كم ۲۰۰۱
 - ۵- عبدالكريم سروش - فره تر از ایندولوژی - تهران - موسسه فرهنگي صراط - چاپ سوم - ۱۳۷۵ ص ۳۵۲
 - ۶- نامانج غازي ره واندری - حه بران و مهرگی غه ربیان (كۆمه له وتار) - چاپی په كم - ۱۹۹۰ ل ۶۰
 - ۷- محمهد حه مه باقی - میژووی موسیقای كوردی - چاپی په كم ۱۳۷۵ - ل ۲۱
 - ۸و۹- سه عدوللا شیخانی - حه بران و مهرگی غه ربیان (كۆمه له وتار) چاپی په كم ۱۹۹۰ ل ۱۹
 - ۱۰- نوؤسكارمان - تحفه مظفریه - پښه كی و ساخكردنه وهی و هینانه سه ر ریتووسی كوردی هیمن - مه هاباد - چاپخانه ی سه یدیان - ۱۳۶۴ - ل ۸
 - ۱۱ و ۱۲ - پښه كی به دران نه حمه د بق سه رچاوه ی ژماره ۲- ل ۸ تا ۹
 - ۱۳ - خالد جووتیار - حه بران و مهرگی غه ربیان (كۆمه له وتار) چاپی په كم - ۱۹۹۰- ل ۴۳
 - ۱۴ - سه رچاوه ی ژماره ۴- ل ۱۴۹
- هه لیه ت وادیاره به حری له به رامه بر بقچوونی دهسته ی به كه مدها، به ناشكرا پشنگیری له بقچوونی دهسته ی دووهه میش ناكا. چونكه هه ر له دریزه ی قسه كانی پښوودا ده لئ: «نه سلن بق شوینی سه ره لدانی حه بران له ولاته پان و به رینه كه مان داپرین و بیخه یینه ناو جه غزنگی بهر ته سكه وه؟»
- ۱۵- پښه كی به دران نه حمه د بق سه رچاوه ی ژماره ۳
 - ۱۶- نومبر دزه یی - سه رچاوه ی ژماره ۱
 - ۱۷- سه رچاوه ی ژماره ۳- ل ۱۳
 - ۱۸- سه رچاوه ی ژماره ۷- ل ۷
 - ۱۹- قادر فتاحی قاضی - منظومه كوردی لاس و خزال - انتشارات دانشگاه تبریز چاپ اول - ۱۳۷۹

- ۲۰ - پېشه کی مارف خه زنده دار بق : عومەر شیخه لالا ده شته کی - داستان و گۆرانی له فۆلکلوری کوردیدا - ههولێر، وزارهتی رۆشنبیری - ۱۹۹۸ - ۱۸۴
- ۲۱ - سه رچاوهی ژماره - ۳ - ل ۷۱
- ۲۲ - گۆفاری سروه - ژماره ۱۰
- ۲۳ - سه رچاوهی ژماره ۴ - ل ۲۹۲
- ۲۴ - سجاد آیدنلو - شاهنامه و ادب عامیانه کردی - ارومیه - انتشارات صلاح الدین ایوبی - چاپ اول - ۱۳۷۹ - ص ۲۴
- ئهو بهیته کوردییانهی له م کتێبه دا کاریان له سه رکراره، ئه مانه ن: شیخ فه رخ و خاتوون ئه ستی، بارام و گوله ندام، ئازیزه، سه یده وان، شیخ مه ند و شیخ ره ش، کانه بی، سام سام غزای سپسه بان، ئایشه گوژ، زه مپهل فرۆش، سوارۆ، زه ینه ل به گ، شۆر مه حموود و مه رزینگان، هه مزاغ، خه زۆم، وه نه وش و به ره زه، لاس و خه زاله، با پیراغای مه نگو، به یتی قه بران، شه م و شه مزین، خه لیل پاشا، عوسمان پاشا. به لام هه موو ئه و به یتانه بق به راورد کوردنیان له گه ل شانامه، نعوونه بیان لی نه هیندراره ته وه.
- ۲۵ - سه رچاوهی ژماره ۱۹
- ۲۶ - سه رچاوهی ژماره ۴ - ل ۴
- ۲۷ - سه رچاوهی ژماره ۴ - ل ۱۴ - ۱۳
- ۲۸ - عه لی خزی - سه رچاوهی ژماره ۱
- ۲۹ - سولیمان پیرۆتی - پاییزه و پاییزه - گۆفاری سروه - ژماره ی ۱۰۰ - ۹۹ ل ۴۲
- ۳۰ - سه رچاوهی ژماره ۴ - ل ۶۱

شەئىلى دوو

چوار چۆۈمەككە بۇ رېسكانى ژانرى بەيت

له دوایین به شى فەلسى پېشوو دا گوتمان وا هه بووه كه سانىك، هيندهك به يتيان له سهراوه به شيوه شيعر، يان شانق، يان چيرۆك و رقمان دارشبتيه وه. با نهختىك له كردارى «دارشفته وه» ورد بينه وه. مانايه كى لاوه كى نهوم گوته به نه وه به كه به يت چوارچيوه به كى جياواز له فۆرمى گشت نه و با به تانهى هه به. نه گينا پيوستى به دارشفتنه وه نه ده بوو. واته كۆمه لهى ده قه كانى به يتى، سه ره راي هه موو جياوازيه كانيانه وه، خاوه نى چوارچيوه به كى تاييه ت، به ياساو ريساي تاييه تى خويانن.

له تيۆرى نه ده بدا، بوونى چوارچيوه و ياسا و ريسايه كى تاييه ت، بق كۆمه لى كده قى نه ده بى، ده سه به جى چه مكي كمان وه بېرده خاته وه: ژانرى نه ده بى. به يت به ته نيا چيرۆك نيه. چونكه سه ره راي نه وهى خاوه نى رۆريه كه تاييه ت نه ندييه كانى چيرۆكه، ره گه زى رۆر به هيزى دراماشى تيدا به دى ده كرى. هه ره به ته نيا چيرۆكىكى دراماييش نيه، چونكه ره گه زى رۆر به هيزى شيعرى تيدا به دى ده كرى. كه واته چوارچيوه ي گشتى به يت به دار و په ردوى سى ژانرى ترى چيرۆك و دراماو شيعر، پي كه اتوه.

نه گه ره وه قه ناعه ته بگه ين كه له به ستيني نه ده بى كورديدا، «به يت» خاوه نى كۆمه له ريسايه كى تاييه ت به خويه تى، په كه وري نه ركى هه لى نجان و

رېڼكوپېښكردنی ښو رېسایانه، له‌ناسۆی لېكۆلینه‌وه‌كانی ښه‌بیماندا خۆیا ده‌بیت. ښم چه‌شنه‌ توؤزینه‌وه‌په‌ش له‌ به‌ستینی مواتالاكانی به‌یتناسیدا ده‌كه‌وېته‌ خانه‌ی لېكۆلینه‌وه‌ی بېكهاڼه‌ خوازانه‌وه‌.

ښو كه‌سانه‌ی كاری لېكدانه‌وه‌ و شی كرده‌وه‌ی مانای به‌یتكیان كرده‌وه‌، كاره‌كه‌یان ده‌كه‌وېته‌ خانه‌په‌كی غه‌یری خانه‌ی كۆكرده‌وه‌ی رېساكانی ښو ژانره‌. واته‌ هه‌موو جارئ راهه‌په‌كی تاییه‌ت سه‌بارته‌ به‌ به‌یتك به‌ده‌سته‌وه‌ دراوه‌، به‌لام به‌یت به‌ مانا گشتیه‌كه‌ی خۆی نه‌خراوته‌ ناو چوار چپوه‌ی یاساكانی به‌ر بلاوی «بووتیقا» یان تیوری ښه‌ده‌ب.

تزوټان تۆدۆرف ده‌لن:

«له‌ به‌رامبه‌ر كه‌سېكدا كه‌ «رېساكانی هه‌كایه‌ت» ده‌نووسېته‌وه‌، چه‌ند كه‌سی راهه‌كار هه‌ن كه‌ مانای ښم یا ښو هه‌كایه‌ته‌مان بۆ شی ده‌كه‌نه‌وه‌. تاییه‌شه‌ندی به‌رچاوی میژوی توؤزینه‌وه‌كانی ښه‌بیت، بریخپه‌ له‌ ناهاوسه‌نگی و قودس‌بوونی تایی ته‌راژوی ښو توؤزینه‌وانه‌، به‌ سوودی راهه‌. هه‌لبه‌ت نابین له‌گه‌ل ښسلی راهه‌ به‌ریه‌ره‌كانی بگرئ، به‌لكو ده‌بیت ښو ناهاوسه‌نگیه‌ لابه‌جئ.»^۱

په‌كېك له‌كۆنترین دابه‌شكردنه‌كانی ژانرگه‌لی ښه‌بیت، هه‌نه‌فلاتوونه‌ كه‌ پېی‌وایه‌ هه‌موو به‌ره‌مه‌ ښه‌ده‌بیه‌كان، له‌ سڼ ژانری هیماسه‌ و شپه‌ر و درامدا جېگایان ده‌بېته‌وه‌. دواتر له‌ده‌ره‌وه‌ی ښو پۆلین‌كردنه‌ چه‌قبه‌ستووه‌دا، هپنده‌ك پېوانه‌ی‌تر بۆ لېك هه‌لاواردنی ژانره‌كان به‌ده‌سته‌وه‌ دراون.

«نۆر ترۆپ فرای» پېوانه‌په‌ك، به‌ گوټیره‌ی چۆنیه‌تی پېوه‌ندی ښوان قاره‌مانی داستان له‌گه‌ل دوو عونووری خوینه‌ر و یاساكانی سروشت ده‌سنیشان ده‌كا:

۱- ښه‌ر له‌ ده‌قېكدا، قاره‌مان له‌سه‌رووی خوینه‌ر و یاساكانی سروشت بڼ،

ښوستووره‌ پېك دی.

۲- ښه‌ر له‌سه‌رووی قاره‌مان رابگریئ به‌لام مه‌رجی هه‌بیت واته‌ له‌

چوارچپوه‌ی یاساپه‌كی تاییه‌تیدابن هه‌كایه‌تی فۆلكتوری پېك دی.

۲. نه گەر قاره مان بالادهستی خوینەر بڼ، به لام ژڼدهستی یاساکانی سروشت بڼ، له گال «ژانریکی لاسایی که ره وانه ی به رزتر» به ره ورووین.

۴. نه و کاته ی قاره مان، وڼرای خوینەر و یاساکانی سروشت، له ناستیکدان، له گال «ژانریکی لاسایی که ره وانه ی نزمتر» به ره ورووین

۵. نه و کاته ی قاره مان له ناستیک نزمتر له ناستی خوینه ردا راوه ستاوه، «گالته یه کی قه شمه رکارانه» پیکدی.^۲

وهک ده بینین نه و دابه شکرده نش، چهند سنووریکی په کجاره کیمان بق ده سنیشان دهکا و به شپوه یهک له شپوه کان دهست و پلمان بق کاری توڼڼه وهی نه ده بی ده به ستننه وه.

میژوی باسوخواسه کانی پیوه ندیدار به بابه تی «ژانر»، روی له ده سنیشان نه کرانی په کجاره کی سنووری ژانره کان دابووه. بوچوونه کانی «توډورف»، به ته وای بق توڼڼه وهی چوارچینوهی و ریساکانی ژانریکی غیری نه وانه ی ناسراون و ناستندراون، دهستان ناوه لا دپلنه وه. توډورف، دای ره خنه گرتن له پوڼڼ. کردنی «قرای» و ره تکرده وهی، باس له دوو کومه له ژانری تیوری و میژوی دهکا. بناغه ی ژانریکی تیوری، له سهر تیورییه کانی گشتی نه ده بی، داده ریژری. به لام ژانریکی میژوی له ناکامی ورد بوونه وه له راستیه کانی به رچای به ره مه نه ده بییه کانی به رده ست، شه قل ده گری. له هه دوو کومه له ژانری تیوری و میژوییه، کاتیک سنووری ژانریکمان ده سنیشان کرد، بق دلنیا بوون له دروستی نه و سنورانه، ده بی دوو پرۆسه ی جیاوازی تاقیکاری ده کار بکری: پیناسه ی ژانریکی تیوری ده بی به هزی ده قه کانی نه ده بی به رده ست وه، تاقی بکریته وه و دووباره بنووسریته وه. ژانره کانی وه رگراو له میژوی نه ده بیش، ده بی به هزی تیورییه کانی گشتی نه ده بییه وه تاقی بکریته وه. به حاله شه وه ناکری پیناسه و یاسایه کی په کجاره کی وگشتی وی نه م لاونه ولا، بۇ ژانریکی تاییهت دیاری بکری.^۲

لەم لىكۆلئىنەۋەى بەردەستمان دا، بەیت ۋەكوو ژانرىكى مې—ژوۋىسى
 چاۋىلىنكراۋە. واتە ھەزلى ئەۋە دراۋە، لە ناۋكۆمەلە دەقىك دا كە بە «بەيت»
 ناسراۋن، تىبگە پىيىن ۋ چوارچىتۈۋە ۋ تەۋەرەى ھاۋبەشيان ۋ رەوت ۋ رىساي
 دووپات بوويان بدۆزىنەۋە. لەپىشدا با بزىنن رەگەزەكانى چىرۆك ۋ شىعر ۋ
 دراما، چۇن رەنگى نامادە بوونيان لە دەقى بەيت دەدەن ۋ لەئاستى يەكەمدا
 بەجيا ۋ لەئاستى دوۋەمدا بەتېكەل بوونيان، بېكەتەى بەيت دەنەخشىنن.

رهگه زه کانی چیرۆک

۱- گوزاره، زنجیره، دهق

گرینگترین سه رقالیی رهخنه گرانی پیکهاته خواز، بۆ شی کردنه وهی دهقیکی داستانی، بریتی بووه له دۆزینه وهی به که کانی گیترا نه وه** له ناو ده قدا. نه و رهخنه گرانه، سئ به که یان به ناوی گوزاره، زنجیره و دهق دهسنیشان کردووه.

گوزاره له شکاندن و دابه شکردنی «مۆتیی»^۱ دروست ده بی. بۆ نموونه «ویلا دمی پر اپ» مۆتیی «ئه ژدیها، کچی پادشا ده دزی»، به پئی ریسایه کی داهینراوی خوی ده شکینئ و دهیکا به چهند گوزاره ی جیاواز. پر اپ ریساکه له سه ر بناغه ی گوپان یان نه گوپانی که سه کان یان رووداوه کان له ناو حه کایه ته فۆلکلۆرییه کانی جۆراوجۆردا، هه لده چنی. له مۆتیی دزانی کچی پادشا له لایه ن ئه ژدیهاوه، ئه ژدیها له حه کایه ته جۆراوجۆره کاندا ده گوپئ و له وانه یه بوونه وه ریکی تر، جینگای بگریته وه. کچی پادشاش وا هه یه به که سینی دیکه وه جینگۆرکی پیبکری به لام «دزین» له ناو هه موو حه کایه ته کاندا دیارده یه کی نه گوپه. که واته پر اپ گوزاره گان به م چه شنه فۆرمۆلبه ندی ده کا:

گوزاره ی به ک: «ئه لف» کچیکی ججیل

گوزاره ی دوو: «ب» پادشایه

گوزاره ی سئ: «ب» باوکی «ئه لف» ه

گوزاره ی چوار: «پ» ئه ژدیها یه

• sequence بی رفت

•• narration units واحدهای روایت

گوزاره‌ی پېنچ: «پ»، «نەلف» ده‌دزی *

له به پتی لاس و خه‌زآلدا، خانزادی کچی مه‌حموود ناغا، له‌سه‌ر لانکې له ناموزای خوی واته لاس کورې نه‌حمه‌د ناغا، ماره‌ده‌کرې. له به پتی شوپ مه‌حموود و مه‌رزنیگانیش‌دا، مه‌رزنیگانی کچی مامه‌ره‌ش له ناموزای خوی واته شوپ مه‌حموودی کورې جانگیره‌گ ماره‌کراوه. له و دوو نمونه ویکچووه‌دا، گوزاره‌کان به م چه‌شنه لیک هه‌لاوآرده ده‌کرین:

«نەلف» کچیکې ساوایه

«ب» کوریکې ساوایه

«پ» باوکی «نەلف» ه

«ت» باوکی «ب» یه

«پ» و «ت» پیکه‌وه بران

«نەلف» له «ب» ماره‌ده‌کرې

زنجیره، بریتیه له شتوه‌یه‌کی تایبه‌تی بق تیکه‌لبوون و یه‌کگرتنی گوزاره‌کان. زنجیره، به‌لانی زوره‌وه له پېنچ گوزاره یان پېنچ ده‌سته گوزاره پیک دئ. له‌رووداوکی تایبه‌تدا گوزاره‌یه‌ک که ده‌ریپی چه‌شنیک ه‌اوسه‌نگی (تعادل‌بئ)، گوزاره‌ی سه‌ره‌تایی زنجیره‌یه. گوزاره یان ده‌سته گوزاره‌ی دووه‌می زنجیره، ده‌ریپی حاله‌تی تپه‌رین له‌هاوسه‌نگی را بق نا‌هاوسه‌نگی‌یه. گوزاره یان ده‌سته گوزاره‌ی سیه‌م، بارودقخی نا‌هاوسه‌نگ ده‌رده‌بېئ. گوزاره‌ی چواره‌م، دقخی تپه‌رین له نا‌هاوسه‌نگی را بق ه‌اوسه‌نگی نیشان ده‌دا و له کۆتایی‌دا گوزاره یان ده‌سته گوزاره‌ی پینجه‌م، بارودقخی ه‌اوسه‌نگی‌یه‌کی ته‌واو یان ناته‌واوی دواپی زنجیره ده‌رده‌بېئ.^۶ که‌واته زنجیره بریتیه له‌مه‌ودای نیوان ه‌اوسه‌نگی‌یه‌کی نزیک له تیکچوون و شتیوان هه‌تا ه‌اوسه‌نگی‌یه‌کی ته‌واو یان

ناته واوی دوايي. ئم هاوسه ننگييهی دوايه، رهنګه خوی بيی به هاوسه ننگييه
سهره تاي زنجيره يه كي تر.

ده قيش بريتي يه له ريځخراڼي چه ند زنجيره ي پيډه نديدار به يه كه وه،
به مەرچيک بکړی تیکړا وه کوو چیرۆکيک چاويان لری بکړی.

وا هه يه دهسته يه ك له و پينچ دهسته گوزاره ي پينګه ي تيري زنجيره، له ناو
ده قدا نه بي و اش هه يه دهسته گوزاره يه ك خوی بيی به زنجيره يه كي سهره بخو.

نومونه ي زنجيره له بهيتي لاس و خه زالدا:

گوزاره ي يه گم - هاوسه ننگي سهره تا.

له حممد لئاغا چوار سال بوو شه ميی هينا بوو

گوزاره ي دووه م - تيپه رين له هاوسه ننگييه وه بۆ ناهاوسه ننگي.

نه و به شه له ناو ده قدا نيه

دهسته گوزاره ي سيپه م - ناهاوسه ننگي

له حممد لئاغا نيلاقي شه ميی نه ده كرد، كوتی: بۆچی نيلاقي من ناکه ي؟

كوتی: هه تا بوخوت به ده ست خوت دؤخينم نه كه يه وه

دهسته گوزاره ي چوارم - تيپه رين له ناهاوسه ننگييه وه بۆ هاوسه ننگي.

زنجيره يه كي سهره بخويه:

«له حممد لئاغا، سهر و بهرګي پؤشې، چووه زګ شيري ياشي خولا فرسته تي

له حممد لئاغاي دا شيري خست. هه لاته سهرې، سهرې برې ماندوو بوو له سهر پشتن
شيره كهي نوست... له خه لقي بوو به شين و گريان كوتيان شير له حممد لئاغاي كوشت.

زنه كهي كوتی ئمن دهچم ... زن دهستی دا خه نچرې، چووه زګ شيري نه كهر چوو
ته ماشاي كرد شير كه وتبوو، له حممد لئاغا له سهرې دريژ ببوو .. كوتی خولا كهي نيلاقي

من ناګا بزائم پياوه يان پياو نيه... له حممد لئاغا چاوي هه يينا ته ماشاي كرد زنه كهي
دؤخينم ده كردموه»

دهسته گوزاره ي پينچم - هاوسه ننگي دوايي.

«هه لانه سمری لینجا لاس له سمر پشتنی شیری کووروه. هه لستان هاتنموه مانی»^۷
 ده بیننن له و زنجیره یه دا، ده کری بۆ دهسته گوزاره ی چواره م، که بۆخوی
 زنجیره یه کی سهر به خویه و داگری یاخی بوونی شیره، له سه پراره نه و پینج
 دهسته گوزاره یه بدوزینه وه.

نمونه ی زنجیره و دهق له بهیتی زه مبیله فرۆشدا.
 به پتی نوسخه یه کی تاییه ت له بهیتی زه مبیله فرۆش ده توانین ته اوای دهقی
 نه و بهیته بکهین به دوو زنجیره .

زنجیره ی یه که م - دهسته گوزاره ی یه که م - هاو سه نگی سه ره تا.

زه مبیله فرۆش کوری میرانه

لاوکو بژن ریخانه

خودانی کوچک و دیوانه

ل که یف و سه پران، شمع و روژ

شمع و روژ که یف خویش به

ب عیشق و رهقس و شاهیه

دهسته گوزاره ی دووه م - تیپه رین له هاو سه نگی یه وه بۆ ناهاو سه نگی

شمعه کی شمعن نه پین بوو

خه ونه ک عه جایب دینبوو

لناق خه ونه دا کریبوو

دل و هه ناق ل هاتنه جوئن

(له ناو خه ونه که دا پتی ده لین!)

هه ره ل دنن به ده روینش

نه هیله قهت روژی و نفیز

به هه قبره ک خه رقه پوئن

دهسته گوزاره ی سیته م - دزخی ناهاو سه نگی.

زه مبیله فرۆش کوری میره

چو بووه سهر قهبره كن كوبره

بيرا مرنن هاته بيره

چووه مال دل تهتك و نهخوش

دهسته گوزاره ي چوارهم . تتيه پين له ناهاوسه نكييه وه بق هاوسه نكي .

چووه مال و گوته باين به

من نافيت مالن دنن به

ديم عهودالن خودن به

لهز دن بيه سهله فرؤش

بابي له وه لامدا ده لن :

بلا بچيت خوه بگهت زير

دا تام بگهت حالن فقير

دهسته گوزاره ي پينجه مي زنجيره ي يه كه م و دهسته گوزاره ي يه كه مي

زنجيره ي نووهم - هاوسه نكي کوتايي زنجيره ي به كه م و هاوسه نكي سه ره ناي زنجيره ي دووهم .

زه ميل فرؤش رابوو سه رين

ماچ كرى دهستن باين

خاتر خواست ز هه موو خه كن

ب كه يف و ب دله كي خؤش

دهسته گوزاره ي نووهم له زنجيره ي نووهم - تتيه پين له هاوسه نكييه وه بق ناهاوسه نكي .

رابوو ل رؤزا پاشي به

زه ميل ل خه هه لاني به

ل كولانا دگهت گازی به

گول خاتوونن ز دوور ديتي به

خاتوونن ز دوور فه دينيت

حه يران و بن هؤش دمينيت

پەردەى ل بەرخو دەهەینیت

دەستە گوزارەى سێهەم - نۆخى ناهاوسەنگ

خاتوون دیزیت ئەى فەقیر

وەرە رازى ل تەختى مەر

قیامەتى بەگە زبیر

ل دەس خووە ئەگە ئەگە روژا خووش

وەرە ئەى لاوون فەقیر

روژنى ل سەر دۆشەکا مەر

تیکە ئەدە زولفنى حەریر

ئەز پاشى دى ئەگەم وەزیر

دەستە گوزارەى چوارەم - لەناو دەق دا نیه

دەستە گوزارەى پێنجەم - هاوسەنگى دواى و کۆتایى پێهاتنى زنجیرەى

دووھەم و تەواوى دەق:

(زەمبیل فرۆش نوێژ کردن دەکاتە بیانوو و دەلن:)

هێژ من نغیژ نەکری بە

مەسینە هەگرت چوو بانى بە

خۆل سەربانى ئالغییه

ژ بەر خاتوونا نامووس فرۆش.

لەو بەیتانەدا کە لەنیوان سێ ژانری چیرۆک و دراما و شیعەر، رەگەزەکانى

چیرۆک تێیاندا لەوانەى تر بە هیزترە، بە هاسانى دەکری، یەكەکانى گێرپانەو

بەشپۆهەى گوزارە و زنجیرە، دیارى بکری.

۲ - بەیت و مەنتیقی مەجازى

باسى مەجاز و خوازە، هەر لە چوارچێوهى تەکنیکەکانى «فەننى بەیان»دا

نامێننەو. مەودای پەلهاوێژى ئەو دوو باسە ئەوەندە بەرفراوان دەبێتەو کە

ده کړی بلین هه موو لقه کانی نه دهب، یان له سر بناغهی مهنتیقی مهجاز هه لچنراون یان مهنتیقی خوازه.

«خوازه پټوهندی به هه لېژارنی په که کانی زمانیه وه هه په و به مانای دهره تاتی جینشینیه مهجاز، پټوهندی به دهره تانی ټیکه ل کردن و هاونشینیه ماکه کانی زمانی هه په»^۸ له خوازه دا، به کارهینانی په که په کی زمانی له جیاتی په که په کی تر مانا چر ده کاته وه. به لام له مهجازدا هاونشینیه و ټیکه ل کردن ټیکه تاییه تی شو په کانه مانا به رهم دینن، به م چه شنه جیاوازی نیوان دوو ده لاله تی مهجازی و خوازه یی دهره ده کوئی.

چکه له و سیستمه ده لاله تیبه ی مهجاز و خوازه دایده مه زینن، له ناو زماندا چهند سیستمی تری ده لاله تی هه ن. «ژرار ژنیت»، سټ نیزامی ده لاله تی که له ده که کاندای به کارده هینرین به م شیوه یه ی خواره وه ده سنیشان ده کا:

۱- نیزامی ده لاله تی زمانی

۲- نیزامی ده لاله تی مهجازی - خوازه یی

۳- نیزامی ده لاله تی شاعرانه

ژنیت ده لټ شو کاته ی وشه ی «باده وان» بق خودی باده وانی پاپوږ ده لاله ت ده کا، ده لاله ته که زمانی به. به لام نه گه ر باده وان نیشانه ی ته وای پاپوږ بټ، له که ل ده لاله ټیکه مهجازی به ره وپووین. (نه وکاته ی به شیک له شټیک - به شیوه ی ته داعی و بیرکتیسه کټی به شه کانی هاونشینیه دیکه - نیشانه ی ته وای شو شته بټ، مهجاز به رهم دئی.)

شو نیزامه نیشانه یه ی بق شوه بټ، ټییدا باده وان له جیاتی ته وای پاپوږ به کار بهینرئی، نیزامیکه ده لاله تی مهجازی به واته پټوهندی هاونشینیه له و نیزامه مهجازی به دا، له چاو نیزامه که ی پټشو، زور به هینتر و مانا دارتره. نه گه ر مه دلوولی «ته وای پاپوږ» خوی بټ به دالیک که جاریک تر، ده لاله ت ده کا بق

سەر مه‌دلووێکی تر - بۆ نموونه بۆ سەر مه‌دلووێی رزگاری مرقوف - ده‌لاله‌تیکی
شاعیرانه به‌رهم دئی.^۹

له‌و نموونه‌ی ژنێتدا، باسی مه‌جاز کراوه. هه‌ر به‌م شێوه‌یه‌ ده‌کری باسی
خوازه‌ش بکه‌ین. له‌و به‌یته‌ شیعری وه‌فاییدا:

له‌و شاره‌ خه‌ده‌نگی سه‌نه‌مێکم له‌ جگه‌ردا

شۆخیکه‌ غه‌می ئایینه‌ داری به‌ قه‌مه‌ردا

ئه‌گه‌ر وشه‌ی سه‌نه‌م، به‌ مانای خودی سه‌نه‌م بێ، ده‌لاله‌ته‌که‌ زمانیه‌.
ئه‌گه‌ر سه‌نه‌م ده‌لاله‌ت بکا بو‌سه‌ر «یار»، ده‌لاله‌تیکی خوازه‌یه‌ی پێک دئی.
له‌وانه‌یه‌ که‌ سه‌نیک له‌سه‌ر ئه‌و به‌رپایه‌ بێ ئه‌و مه‌دلووێی، وشه‌ی سه‌نه‌م ده‌لاله‌تی
پێ ده‌کا، خۆی ده‌توانێ ببێ به‌ دایک که‌ ده‌لاله‌ت ده‌کا بۆ سەر
مه‌دلووێ «ئادابی ته‌ریقته‌». ئه‌گه‌ر وایه‌، ئه‌و ده‌لاله‌ته‌ی دوایه‌ ده‌لاله‌تیکی
شاعیرانه‌یه‌.

رۆمه‌ن یا‌کوبه‌سن ده‌لێ: ئوستوروه‌ و حیماسه‌ له‌ سەر بناغه‌ی مه‌جاز دامه‌زاون و
شیعری لیری‌رووسی، خواوه‌نی مه‌نتیقیکی خوازه‌یه‌یه‌. شائق له‌سه‌رئه‌سلی خوازه‌ پێک هاتوه‌
و سه‌ینه‌ما له‌ سەر مه‌جاز دامه‌زراوه‌. یا‌کوبه‌سن ئه‌وه‌ش به‌ قسه‌کانییه‌وه‌ زیاد ده‌کا که
رۆمانی نوێ که‌ ره‌گه‌زی ده‌گاته‌وه‌ سه‌مه‌قێسم و کاردانه‌وه‌یه‌که‌ له‌ به‌رامبه‌ر ریالیسمدا،
ده‌بێ خوازه‌یه‌ی بێ و رۆمانی ریالیستیش به‌سه‌رله‌ته‌وه‌ به‌ مه‌جاز.^{۱۰}

چۆنیه‌تی پێوه‌ندی «به‌یت» له‌گه‌ژ مه‌جاز و خوازه‌، ده‌روازه‌ی ئاسویه‌کی
نوێمان بۆ ده‌خاته‌ سەر پشت. له‌باره‌ی ئه‌و چۆنیه‌تییه‌دا، با ئه‌و په‌رسیاره
بێینه‌ گۆڕی: ئایا به‌یت، مه‌نتیقی مه‌جازی به‌سه‌ردا زاله‌ یان مه‌نتیقی
خوازه‌یه‌ی؟

راسته‌یه‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که‌ گرانیی به‌یت له‌سه‌ر گۆڕانه‌وه‌یه‌. واته‌ درێژ بوونه‌وه‌ی
به‌یته‌ به‌ ناوبانگه‌کان، هۆی ئه‌وه‌یه‌ که‌ زنجیره‌ی گۆڕانه‌وه‌، ده‌یه‌وێ به‌پێکه‌وه‌
لکاندنێ ئالفه‌کانی پێکه‌ینه‌ری خۆی، چیرۆکێک ته‌واو بکا. ره‌گه‌زه‌کانی شیعری

دراماش له ناو بهیتدا، له خزمهتی گێرانهوه دان. که واته بهیت له سهر مهجاز دامه زراوه و مهنتیقی بهیت، مهنتیقیکی مهجازی - به.

هاونشینى ماكهكانى زمانى و پهكهكانى گێرانهوه، له بهیتى كوردیدا خاوهنى ریسایهكى تایبهته. هاونشینى ماكهكان، له ژۆربهى بهیتهكاندا بهم چهشنهى خوارهوه، خۆیا دهبێ:

نزاو پارانهوه + گێرانهوه + رۆرۆ

ئهو هاونشینیه، وا ههیه له سێ دێری بهرودای بهیتێکدا بکهوێته بهرچاو و لهوانهیه له بهندێکدا وهراست گهرێ و واش ههیه له سهرحهمی دهقی بهیتێکدا بلاو بێتهوه. نمونهی ئهو هاونشینیه له سێ دێری بهیتى دهمدا:

نزا : بانگم وهبهر بادشای قودرهتی

گێرانهوه : خانیان شههید کرد به کوتکی خێوتهی

رۆرۆ : هاوار و رۆرۆ دهمده^{۱۱}

نونه له بهندیکی سهیدهواندا:

رهبی خودایه لهتۆ ههوری رحمهتێ بین

نزا و پارانهوه : له لای قوبلهی مبارهك، له داوینى فهرهنگیان

له سهر قهبرى سههدی خدری جهوت رهنگی

گێرانهوه : ئهمن زهبن خۆم دهمداوه تیلهگی دهکوستانێ

ئینی دهرسقا ههالگه و بهیپوون، سوپسه

دهگهل گولی دهنیرگری

رۆرۆ: تو خوا خزمینه کن دهبهتی لهدهورهتی زهمانهیدا

باب بهدهستێ خۆی کوری خۆی بکوژی^{۱۲}

له نووسه یه ی سه یده واندا له به نده کانی سه ره تادا ئالفه ی نزا و پارانه وه ،
دیه ته به رچاو به لام هه تا زیاتر له به نده کانی کۆتایی نزیك ده بینه وه ، توختر بوونی
ئالفه ی رۆژۆ و مه یدان چۆل کوردنی ئالفه ی نزا، رۆژتر به رچاو ده که وئ:

گێرانه وه : وهره نیوچیره وانم مرد ده تگم نه کرد

مه لکه وانم مرد ههر شوکری خودام کرد

به خوی سه یده وانه رۆله خۆلی گهرمێن و کوپستانیت

وه سه ره عه بدوله مزیزی ده کرد

رۆژۆ : ئه بێرۆ ئه رێ رۆله با به که ی با م کاکه سه یده وانم رۆ

هه نا ئه وئ رۆژێ خودا له من ده کاته وه دیوان

وه سه ری عه بدوله مزیزیم ده کرد وه خۆلی کوکو^{۱۲}

له وه به نده دا ده بینن ته نانه ت ئالفه ی گێرانه وه ش، ره نگی شین و وایلیکی
به خۆه گرتوه .

به یتی دمدم ، به سێ زده بانگ که ئاراسته ی خوا و پێغه مبه ر و پیاو چاکان
ده که رێ ده ست پێ ده کا . ئه و بانگانه ، هه موویان له ناو ئالفه ی نزا دا جێگیر ده بن .

ئینجا گێرانه وه ده ست پێ ده کا و له دواییدا به پازده «هاوار» و «رۆژۆ» و
«کوانی» و «کێ بوو» به ی ت کۆتایی پێ ده ئ:

نزا: بانگیکم وه به ر خۆلی، ئه و دی که م به ر پێغه مبه ری ئاخ زه مانئ

بانگی دیم وه به ر چاکێ گهرمێن و له کوپستانئ

بانگی دی که م وه به ر پیر سوله مانئ له بان

بانگی دی که م وه به ر سولتان سه مه دی ماله خۆی دکرد له ده شتن ورمئ ده که ئ

که وله لاجانئ^{۱۳}

دوای ئه وه ی چۆنیه تی تراژیدی داگیر کرانی قه لا ده گێر دیتته وه ، واته ماکی

گێرانه وه ئالفه ی خۆی پێک دینن، رۆژۆ به م چه شنه ده ست پێ ده کا:

کوانن سواری دهنازهین
 کئ بوو له ئالی ئادهمان
 قهلاتی ههنگرت بهزمان
 کئ بوو له ئالی ئادهمانه
 قهلاتی ههنگرت بهزمانه
 شههیدیان کرد کاک ئالی به
 هاوار و رۆژ دهمه
 ئەهی دهمی بهردی دهلان
 چینگهی خان و خان ئاودهلان
 ئیستا بووی به مهسکهنی خهترهلان^{۱۵}

لێره دا پێویسته روون کردنه وه یه کمان له باره ی ئالقهی نزا دا هه بێ. نزا هه ر به ته نیا بریتی نیه له پارانه وه له خودا و هاوار بردنه بهر پیاوچاکان. له هینده ک بهیتدا، خۆزگه خواستنیکی عهدالانه بۆ گه یشتن به یار، له خانه ی نزا دا چینگه ر ده بێ. ئالقهی نزا جگه له و خۆزگه خواستنه، دیسان مه بهست و با به تی تریش داده گرێ. با هه ر لێره دا قه راردادێک له گه ل خۆینه ر بکه یین و روونی - بکه ینه وه که کامه با به ت به خه ینه ناو خانه ی نزا وه. ئه و با به تانه ی خواره وه که نه گتیرانه وه یه کی تایبه تیان تێدا به و نه شین و رۆوشیان تێدا ده که وێته به رچاو، سه ر به ئالقهی نزان:

ئه لف : پارانه وه له خوا و هاوار بردنه بهر پیاوچاکان
 ب: خۆزگه خواستنی ئه ویندارانه

پ: گازی کردنی یار. واته له بهرچاو حازرکردنی یاری نه دیار و پێته لگوتنی

ت : عه ززی حال

نموونه ی نزا به شه پوهه ی خۆزگه خواستن:

[لاس ده لێ:]

بریا داریک بوومایه له داری ده قه‌یسی بان
 بیاندایه چه‌نگ وه‌ستایان، شه‌قیان کیشابامایه به‌ مشاریان
 بیاندایه به‌ر ده‌می رهنده و کوشته‌ری بان
 بیترکی زور موسلمان، ئەمنی له‌و عیلاته‌ی دزیبا
 به‌ دباری و سه‌ولاتی بردامی بۆ یای خه‌زالی مه‌لانه‌بی بان^{۱۶}

ده‌جا براینه براده‌رینه، بریا ئەمن گولیک بام له‌گولی کەس نه‌ناسی
 ره‌خسا بام له‌نه‌ویان، له‌که‌ویان، له‌قووچه‌که‌ی بلباسی
 ده‌لیم بریا شتله ریحانیک بام له‌ سفر هه‌یوانی ماله‌ بابی نازدار خه‌یران
 هه‌موو ئیواره و سبچه‌بنانی ئاوی ئیستکانی ده‌بن کردبام
 سه‌ری هه‌لپساندبام بیدابامه‌وه له‌ته‌تکه‌ی ده‌روومه‌تی^{۱۷}

نموونه‌ی نزا به‌ شیوه‌ی گازی کردنی یار:

ئەمن ده‌لیم له‌ورۆ کیزۆلی ئەسمه‌ری له‌ کویت گازگه‌من
 ده‌وره کیزۆلن ئەسمه‌ری، ئەری چاوه‌کانم سه‌ری خۆتم له‌بۆ بلند که
 گه‌رده‌نت زه‌رده ده‌با خال بینه‌ده‌ری^{۱۸}.

نموونه‌ی نزا به‌ شیوه‌ی عه‌رزی حال:

وه‌ره‌برا، ئەوه ده‌لن براده‌رینه سه‌ریکه من دیشن
 دلی من به‌ گاره گاره

.....

ده‌وره براینه، ئاوا ده‌لن براینه له‌ خۆم غه‌ریب و دل به‌ گه‌رداوه^{۱۹}

جگه له‌و چوار حاله‌ته، بۆ ئالقه‌ی نزا، به‌ داهینان و وردبیشی خۆمان
 ده‌توانین نموونه‌ی په‌رژ و بلاوی دیکه‌ش بدۆزینه‌وه. بۆ وینه هه‌موو نه‌و
 گوتانه‌ی به‌ شیوه‌ی رسته‌ی دوعایی ده‌رده‌به‌دیرین (وه‌کوو: هه‌ک نه‌میتن مامزی
 دایکی دووکاران)، سه‌ر به‌ ئالقه‌ی نزان.

با بگه رېئنه وه سه ر شېوهى هاونشېنى يه كه كانى پېكه پېنه رى ده قى به يت
 واته (نزا + گېرانه واه + رۆرۆ). له هېندهك به يتدا، ئالقهى يه كه مى زنجېرى
 هاونشېنى واته ئالقهى نزا، ده قرتېندرى. له هېندهك به يتېشدا، ده دېترى كه
 ئالقهى رۆرۆ له كۆتايى زنجېره كه ده گويزرېته وه بۇ به شه كانى ترى زنجېرى
 هاونشېنى به لام زۆركم واهه يه رهنگى تۆخى تراژىدى له به يت بسردىته وه. له
 به يتى «شۆرپه حموود و مەرزنىگان» دا شېن و رۆرۆ، له سه ره تاي به يت وه
 ده ستېن ده كا و هه تاكۆتايى به يت دريژ ده بېته وه و دواى خنكانى
 شۆرپه حموود و مەرزنىگان، ده كا به و په رى خۆى. له سه ره تاكانى ئو به يت دا،
 شېن و رۆرۆ، به دوپات بوونه وهى ئو دېرهى خواره وه ده كه وېته به رچاوا:

له دلىكى من گەرى چەندى له هېشه و چەندى له ژانه و چەندى شېواوه
 له كۆتايى به يتدا، مەرزنىگان، به م شېوه به شېن بۇ شۆرپه حموود ده گېرې:

له دلى من گەرى چەندى له هېشه و چەندى له ژانه

جا ئەمن بۇ جېمه ئەو زېنده گانى و ئەو ژيانه

كەسېكى دېكه له سېنگ و به رۆكم بگېرى په نجانه

هەلبەتە مردن خۆشتره لهو ژيانه

سوار، بۆم بكهونه جلیتان و شەر ناخۆبیه

بۆم بگېرن گەرمه شېنىك ئەگەر هېچ شنىك لایه قى شۆرپه حموود نه^۲

كه واته بۇ سى ئالقهى نزا، گېرانه وه و شېن و رۆرۆ، له بارى ته رتېبه وه،
 ناكرى فورمولېكى يه كه چاره كى ده سنېشان بگرى و كۆى رسته كانى ناو به يت،
 هه ر چار بۇ يه كىك له و ئالقانه په لداوېژن، با له جياتى ئم فورموله چاويك به و
 وېنهى لاپه رهى دوايه دا بخشېنېن:

تا ئیستا باسی چۆنیەتی ئاماده بوونی رهگهزهکانی چیرۆکمان له ناو بهیتدا کرد. له بهشهکانی تری ئەم فەسلەدا، هەولێ دەدەین باسی ئەوه بکری کە چۆن رىوایەت له بهیتدا به هۆی ئامادهبوونیکی تایبەتی رهگهزهکانی شیعەر و دراما، بۆنوبهرامهیهکی تایبەت بهخۆیهوه دهگرێ و روىبهریکی رهنگین له ناو ئەدهبى فۆلكلۆرى كوردیدا بۆ خۆی تهرخان دهكا.

رهگه زهكانى شيعرى

۱- نه زمى فه زابى

به ككك له و دياردانى ده قىكى شيعرى، له ده قىكى نه ده بى غه يره شيعر هه لداوئيرى، جياوازى نه و نه زمه به كه ژيرخانى ده قى شيعرى پىك دىنى و له تيورى نه ده بدا به نه زمى فه زابى ناودىر كراوه. ژوررخانى نه و نه زمه ش به شپوهى نارايشتىكى رواله تى خه ملاو، له كاتى بيستن يان خوئندنه وهى شيعر به دى ده كرى.

له به رامبه ر نه زمى فه زابيدا، جۆرىكى ترى به ككرتن و پىكه وه لكانى نالقه كانى زنجيرهى هاونشيني كه به «نه زمى مه نتيقى - كاتى» ناسراوه، بونىداى ده قى داستانى و چه شنه كانى ترى ده قى نه ده بى غه يره شيعر پىك دىنى. كه واته ده كرى پۆلئىن كرنى ده ق، به گوئيرهى نه و نه زمه بى به ره مه س دىنى، به م چه شنه نيشان بده ين:

كه رچى جۆرى به كهمى نه زم، به به ك زاراوه (مه نتيقى كاتى) باسى لئوه ده كرى، به لام له راستيدا دوو لكى جياوازى لى ده بىته وه كه دوو چه شنه پئوه ندى جياواز، لىكبان ده كاته وه. نه و پئوه ندى به نه زمى مه نتيقى پىك دىنى پئوه ندى عىلليه ته واته به شىكى ده ق، ده بىته عىلله تى به شىكى تر. هاونشيني نه و دوو به شه و هموو نه و به شانى پئوه ندى عىلليه تيان پىكه وه هه به، نه زمى

مه‌نتیقی ده‌خولقیئێن. له پال ئه‌م چه‌شنه پێوه‌ندییه پێوه‌ندییه‌کی‌تر هه‌یه که چۆنیه‌تیه‌که‌ی له‌لایه‌ن «کات»ه‌وه دیاری ده‌کری. واته هه‌ر به‌شێکی داستان پێوه‌ندییه‌کی زه‌مانی له‌گه‌ڵ به‌شێکی‌تر هه‌یه. کۆ بوونه‌وه‌ی ئه‌م به‌شه جیاوازانه، «نه‌زمی زه‌مانی» ده‌خولقیئێ.

بۆ لێک‌هه‌لاوردنی وردی ئه‌م دووچه‌مه‌که - واته نه‌زمی مه‌نتیقی و نه‌زمی زه‌مانی - ده‌توانین که‌ک له‌جیاوازی دوو چه‌مکی داستان و گه‌لاله (تەرح = plot) وه‌رگیرین.

«فۆرستێر» ئه‌م دوو رسته‌انه، بۆ نموونه دینیتته‌وه:

رسته‌ی ١: شامرد، دوايه شازن مرد

رسته‌ی ٢: شامرد و شازنیش له تاوی شامرد.

رسته‌ی یه‌که‌م داستانه و پێوه‌ندییه‌کی زه‌مانی، به‌شه‌کانی ئه‌و داستانه لێک‌ده‌به‌ستیتته‌وه. رسته‌ی دووه‌م، گه‌لاله‌یه و پێوه‌ندییه‌کی عیल्ली، به‌شه‌کانی ئه‌و گه‌لاله‌یه لێک‌ده‌به‌ستیتته‌وه.^{٢١}

ده‌قی شیعری به‌ پێی سروشتی سه‌ر به‌خۆ و تاییه‌تی خۆی، ناتوانی ملکه‌چی ئه‌و چه‌شنه پێوه‌ندییانه بێ، بگه‌ره زال بوونی ئه‌و پێوه‌ندییانه به‌ سه‌ر ده‌قی‌کدا، گه‌وه‌ری شیعری له‌ ده‌قه‌که‌ ده‌رداوێژێ.

نه‌زمی فه‌زایی بریحه‌یه له‌زال بوونی ئارایشتیکی تاییه‌تی به‌شه‌کانی پێکه‌ینه‌ری ده‌ق (پیت، وشه، رسته، کۆپله و به‌ند و...) که نه‌به‌گوێره‌ی پێوه‌ندی عیल्लीه‌ت و نه‌به‌گوێره‌ی پێوه‌ندی کاتی پاساوی بۆ نادی.

ئاشناترین نموونه‌ی زال بوونی نه‌زمی فه‌زایی، له‌ شیعری کلاسیکدا به‌دی - ده‌کری. له‌ شیعری کلاسیکدا، دوو ئه‌ستوونی رێک له‌ پال یه‌کدا راده‌وه‌ستن. نیوه به‌یته‌کانی تاق، ئه‌ستوونی یه‌که‌م پێک‌دێنن و نیوه به‌یته‌کانی جووت ئه‌ستوونی دووه‌م دروست ده‌کهن. ئه‌و جووره پێوه‌ندییانه، له‌ شیعری نویدا، به‌ شیوه‌ی داهێنه‌رانه‌ی تازه‌تر خۆ ده‌نوێنن.

ژانرى بەيت، لەو جىگايانەدا كەمبواندارى شىعر و رەگەزەكانى شىعرى دەكا بە شىۋە يەكى بەرچاۋ جىگا بۇ نەزمى فەزايى، لە ناۋ خۇيدا دەكاتەۋە (ھەلبەت دەكرى بۇ نەزمى مەنتىقى كاتىش، نمونەى جوان و رىك و پىك لە ناۋ بەيتە كاندا بدۆزىتەۋە، بەلام دۆزىنەۋە باس كرەن لەم نمونانە، دەكە وىتە خانەى رەگەزەكانى چىرۆك).

باسەرنج بدەينە دووپات بوونەۋەى مۆدىلىكى تايبەتى دەرىپىن لەو بەشەى بەيتى دەمدەدا:

تفەنگانت	بۇ دەشكىنم	خانى خۇم	جوئى لە	وہستاشاقولى يە
رمبانت	بۇ دەشكىنم	خانى خۇم	جوئى لە	نەزەرى يە
مەتالانت	بۇ دەشكىنم	خانى خۇم	جوئى لە	كەرەگە دەنى يە
زىيانت	بۇ دەپسىنم	خانى خۇم	جوئى لە	داۋدى يە
ئەسپانت	بۇ دەپسىنم	خانى خۇم	جوئى لە	سەگلاۋى يە
پياۋانت	بۇ دەپسىنم	خانى خۇم	جوئى لە	سى سالى يە ^{۲۲}

ئەو شەش رستەيە، بە ھۆى پىۋەندى عىللىيەتەۋە، لىك نابەستىنەۋە. لەبارى كاتىشەۋە پىۋەندىيەكى بەروداۋى زەمانىيان نىە. كەۋاتە ئەۋچەشەنە دووپات بوونەۋەيە، نەعىللىيەت داۋاى بۇ دەكا و نە پىۋەندى زەمانى، بەلكو لە سەربنەماى چەشنىك نەزم و ئارايشتى زمانىيەۋە پىك ھاتوۋە.

لەم نمونانەدا چەشەنە دەرىپىنكى تايبەتى، ئەۋەندە بە گۆپىنى وردەكارىيەكان و پاراستنى شىۋەى گشتى خۇى دووپات دەبىتەۋە، ھەتاكوۋ لەناكامى ئەو دووپات بوونەۋەيەدا مۆدىلىكى دەرىپىن پىك دى كە داگرى دوو بەشى بگۆپ و نەگۆپە. لەلاى يەك راۋەستانى بەشەكانى بگۆپ و نەگۆپى نمونە دووپات كراۋەكانى ئەو مۆدىلە، ئارايشتىكى فەزايى دەخولقىنى:

هزار و هوسده مایک تى جله وکښه	نیگا داشتی کردوه	بۆ توو	ئو هه نیه م
دهبڼ شارى هیندى بۆ بدهى به دهرمان.	په روه رده کردوون	بۆ توو	ئو برؤیانه م
دهلئى ئه ستيړه‌ى گه لاويزه ..	په روه رده کردوون	بۆ توو	ئو چاوانه م
دهلئى فانووسه له ديوانى سولتانى ئه سته مېولئ	په روه رده کردوون	بۆ توو	ئو وکولمانه م
مه گره هره هه ياسى دانا مه عنای بزانه	په روه رده کردوون	بۆ توو	ئو که پۆيه م
پياوړى تاجر مه گره کلوروى بېڼه ناقيمه تى تارانئ	په روه رده کردوون	بۆ توو	ئو لږوانه م
هه رده داننېکم گه وهه رتکه ...	په روه رده کردوون	بۆ توو	ئو ددانانه م
دلّم نايه دهمست وه ستاى ناشى نېم...	په روه رده کرد	بۆ تووم	نهر چنه‌ى رمنگخاى تقيش
دهلئى شووشه‌ى گولاوئيه	په روه رده کردوه	بۆ توو	ئو که رده نه م
جووتنک ليمزى کالى له سهرن ^{۱۳}	په روه رده کردوه	بۆ توو	ئو که شه نه م

له و شپوه نارايسته دا، ته واى جوانكارى به كاني به پیت به كه رسته‌ى
سځراوى دوپاتكردنه وه، دهرسكښن. له فهسله كاني داهاتوودا باسى ئه وه
ده كه يڼ كه چوڼ ئه و چه شنه دوپاتكردنه وان، به شپوه‌ى داهيڼه رانه‌ى تروش
ده كار كراون.

نومونه‌ى دوپات بوونه له لاوكى «گڼنج خه ليل» دا:

دگو: هه ر چل سوار هه سپڼ خۇبان گړئ داييه

ل ته وئيل و ته وئيل خانان نايك داييه

قاوى خۇبان برزان داييه

قاوى خۇبان كه لاند ييه

قاوى خۇبان خوار داييه

قه لوون خۇبان تڼ كر داييه

قه لوون خۇبان كښاند ييه

... [خه سده دملن:]

دلّم ناهى وئ نه خۇشڼ ل خه وئ راكهم

بهلي و مزئي رابم و ل ځهوي راکم
 چزمه کن تهليعائن لنگريزي ل پياکم
 شهرواله کا عهزه روماني ل لنگاکم
 کراس و دهرينه کا کتاني شام نهسته مبولي ل بهراکم
 هزامه کا به غدادي ل پشنا کم
 ځمنجره کي سائج به کي ل بهر راکم
 چمفيه کا حمس و همایی ل سهر اکم
 عه گاله کي عورقايي ب سهر دادهم ...
 عه باهه کي عوراني ل سهر ملاکم^{۲۱}

لهو به شهي خواره وهی بهيتي خه زيمدا، هموو نيره کاني هاو ژماره،
 خاوه نهي يه ک موديلي دهريرين و دوپيات يوونه وهيان له سني بهندي به رودادا،
 نارايشتيکي تايبه تي پيک ديني:

- ۱- سعد وهستام دهوي له باني کڙين
 - ۲- هه شتا له مووسلن شيست له شنوين
 - ۳- کراس بدروين له گولي ليموين
 - ۴- ده بلا تهنگ بين
 - ۵- ناسک و شلک بين
 - ۶- بڻ چاو هه لوين
- ۱- سني سعد وهستا بين ليره له لاجاني
 - ۲- شيست بين له مووسلن، چل له تاراني
 - ۳- کراس بدروين له گولوو کي رهناني
 - ۴- ده بلا تهنگ بين
 - ۵- ناسک و شلک بين
 - ۶- بڻ نه شمیلاني

- ۱- سني سعد وهستا بين له لای درياري
- ۲- شيست بين له مووسلن چل له شپرازي

۳- کراس بدرووی له گولی پینواری

ئەدەبەلا ئەنگ بەن

۵ - ناسک و شلک بەن

۶ بۆ بووکە نازی^{۲۵}

ماکە یەکی تری پیکهینه‌ری نەزمی فەزایی، لە کەش و هەوای شاعیرانە ی بەیتدا، دوویات بوونە وە ی ئەو دیترا ئەن کە کارێکی هاوسەنگی کاری تەرجیع بە نەکانی شیعری کلاسیک وە ئەستو دەگرن. دوویات بوونە وە ی ئەو دیترا، جاری وایە لە سەرەتای بەند و جاری واشە لە کۆتایی بەنددا دەکەوێتە بەرچاو.

لە بەندەکانی «پایزە» دا دیتێک لە سەرەتا و دیتێکی تر لە کۆتایی بەنددا بەم شێوە یە دوویات دەبیته‌ وە:

دێژی سەرەتا: ئەو سەدا بەکە پیرە پابزیم گەپووتن.

دێژی کۆتایی: سەرگردان و دەست بەرداری ئەوان خەزیم شوور و گواری شووانم.

ئەزت مەرم پابزیم.

۲- کێشی و سەروا

جگە لە بابەتی نەزمی فەزایی، چەند ریتسای تریش هەن کە ئامادە بوونی رەگەزەکانی شیعری لە ناو بەیتدا، تۆختر دەکەن و بریتین لە سەروای بەیتی و کێشی بڕگەیی. لێزەدا، زاراوە ی سەروای بەیتی - مان بە قیاس لە گەل زاراوە ی سەروای شیعری بە کارهیناوە. لە شیعردا، شاعیرمانی کەم کردنە وە یان زیاد - کردنی بڕگە ی بۆ رێک کردنی سەروا نیە بەلام لە بەیت و باودا، ریتسایەکی ئەوتۆ دیتە بەرچاو.

بەگشتی سێ جۆری سەروای بەیتی لە دەقی بەیتەکاندا، وە بەرچاو

دەکەون:

ئەلف - سەرۋاي ئاسايى: ئەو چۆرە سەرۋاي، لەگەل سەرۋاي شىئەرى هېچ جىياوازيه كى نيه:

ئاي دەلال زارۋا دلې منۇ پرچە كا هەورې ل سەر مېردېنې
 گەلى هەوال و ھۆگرا يارى منى مينا كەوا گۆزې، كەوا بارى دخوينې
 دگەرې ل كوستانا، ل زۇزانا، ھۇھۇ ھەوارە بەرھېلىنې
 لۇما من نەكەن، ين لۇمە بە دەردى عەشىقى و ئەوينې
 مانى كەسنى نزانى كا ئەوينىا من خۇشترە، يان ھى مەم وزېنې^{۲۶}

ب - سەرۋاي دەستكرد: ئەو چۆرە سەرۋاي بە زياد كرىن يان كەم كرىنى برگە يەك بە وشەوە سازدە كرى:

ئېستا ئەمن چلۇن و دەمەر بگەوم. بۇ هېچ شاران ناچن رېگايە
 وەرە مېر بىمكوزە چاترە گەردنت بېن خۇش و لازايە
 نەوەك گورگك و جانەوەر بىمخۇن لە سەحرايە
 بەس نيه ئەگەر ئەتوو بىمكووزى، ئەمەكم ناچن بەزايە^{۲۷}

لە وشەكاني «رېگايە» و «ئازايە» دا، برگە ي نوايى زياد كراوہ ھەتا لەگەل «سەحرايە» و «بەزايە» رېك بن. لەنەوونەى خوارەوہ دا، لە جىياتى زياد كرىن، كەم كرىنى برگە وە بەرچاۋ دەكە وئ:

پايۇ لە خەلكى زووہ، لە منى غەرببە مالى ئەوولى جىستانى
 ئەوہ گەلى دە دۆستانى، گەلى دەخزمانى، گەلى دەبراين
 تۇخۇدا، ئەورۇ، زەبىنگە خۇ بدەنەوہ خووسى ئەوئ پېرە پايۇ^{۲۸}

لە كۆتايى وشەى «جىستانى» دا برگە يەك قرتىندراوہ - واتە دەبوايە جىستانى يە بوايە - ھەتا لەگەل وشەكاني دۆستانى و خزمانى رېك بىن. خالىكى سەرنج راكېشى تر لەم بەندەدا ئەويە كە سەرواكان ھەر بە تەنيا لەكۆتايى دېرەكاندا نەھاتوون بەلكوو لەناو بەنددا بلاو بوونەتوہ.

پ: سەرۆاى بىمانا: برىتتیه له بەکارهیتنانى وشەیهك وهك سەرۆا كه یا
بىمانایە یان له وه زەمینەیهى تىیدا جىگىر كراوه، مانایەكى تاییهتینیه. له و
نەوونانەى خوارهوهدا، سەرئىج بدەنه سەرۆاى دىپى بەكه م:

حه بران لىكه لىكه

كه مەرهى هه برانن ئەونىك ئەونىكه

دوونن هیلوانن، كه پشتمه پلكه پیناوانن، پىم گوت: توخوا گەله كه سەردارى
دووچاوى كارم، ئەگەر گەیهه هه برانن گەله سهلامى لىكه^۳

حه بران پىشنى به پىشنى

ده چمه دهشتن قهراجن، لىم دەدا تاوهكى بارانن لىم دەدا له داينرن مەرى
لۆ تو نەمايمه له هۆبه ره شماری پىشنى^۴

كىشى برىگە پىش له ناو به يتدا دياردهيهكى نامۆنيه، شىعرى نۆى، به م
پاساوه - راست يا ناراسته - له ئەدەبى كوردیدا، زەمینەى بۆ خووش كرا، كه
گه پانه وه به كه بۆ كىشهكانى خۆمالى به يتى كوردى.

له فەسلێ يەكدە كورته باسێك لە سەر ژمارەى برىگەكان له بەندى كورت و درێژدا
كرا لىرەدا دووبارەى ناكە پنه وه و ئەم بەشه به باس كردن له و خالە كۆتایی پى
دینن كه گەرچى كىشى برىگى له ناو به يتدا نامادەيه به لام پىكهاتەى شىعرى
به يت، زیاتر به ستراوه ته وه به سەرۆا.

رهگه زهکانی درامایی

به میزی رهگه زهکانی درامایی، جاری وایه له و جینگایانه دا ده بیندری که دووبابه تی ئالۆزکانی کات و گنپانه وهی گوته کان، له جۆمگه یه کی تایبه تدا دهگن به یه ک و له راستیدا ده بن به یه ک بابته.

ئالۆزکانی کات، بریتی به له چهند شیوه یه کی تایبه ت بۆ جیا بوونه وهی زنجیره ی زهمانی هه کایه ت و زهمانی دهقی هه کایه ت، یان جیا بوونه وهی «کاتی جیهانی داستان» و «کاتی جیهانی دهقی داستان».

له روی یه کگرتن و یه کنه گرتنی ئه و دوو چهشنه کاته وه، چهند حاله ت ده کریی روویدا:

۱- داهیلان (تهعلیق): به و حاله ته ده لێن که بۆ کاتی دهق له ناو زنجیره ی کاتی داستانه دا هاو چهشنیک نه دۆزێته وه. بهرچاوترین نمونه ی ئه و پێودانگه، «وه سف» ه. وه سف که له زهمانی دهقی داستانه دا، جینگایه کی بهرچا و داگیرده کا، له زهمانی داستانه دا، هێچ جینگایه کی نهی.

۲- قرتاندن (حذف): به پێچه وانه ی خالی پێشوو، به حاله تیک ده لێن که کاتی داستان له ناو زنجیره ی کاتی دهقی داستانه دا، هێچ هاو چهشنیکی بۆ نه دۆزێته وه. دياره نه پێویسته و نه ده کریی سات به ساتی داستان، له ناو ده قدا جینگای بۆ بکریته وه.

۳- رێک بوون (تطابق): بریتی به له یه ک گرتنی ته وای کاتی داستان و کاتی دهقی داستانی.^{۲۱}

رهگه زهکانی درامایی، له بره گه یه ک له بره گه کانی ئه م حاله ته ی دواییدا، هه لی خۆیا بوونیان بۆ ده پخسێ. چونکه چه مکی حوزوو و ئاماده بوون، له م

* anachronism زمان پریشی

حاله‌ته‌دا تیز و توختر پیشان ده‌دری. به‌لام روودانی ئەم شیوه‌یە کگرتنه
 مەرجیکی تایه‌تی ده‌خوایی که قسه‌کردن لەم مەرجه‌ ده‌که‌وێته‌ خانە‌ی بابە‌تی
 شیوازی گێرانه‌وه‌ی گوته‌کان.

له‌ گێرانه‌وه‌ دا، به‌ گشتی یان رووداوێکی قسه‌یی (که‌لامی) ده‌گێرێته‌وه‌،
 یان رووداوێکی غه‌یره‌ قسه‌یی. گێرانه‌وه‌ی رووداوی قسه‌یی، له‌ باری ورده‌کاری
 و دیقته‌تی گێرانه‌وه‌وه‌، ئەم ئاستانه‌ی خواریه‌وه‌ داده‌گرێ: ۲۲

ئەلف - شیوازی راسته‌وخۆ: لەم شیوازه‌دا، قسه‌یه‌که‌ ده‌قاوده‌ق وه‌ک خۆی
 ده‌گێرێته‌وه‌. وه‌ک ئەم رسته‌یه‌: هه‌واله‌که‌م گوته‌ی من ده‌چم بۆ کوێستان.

ب - شیوازی ناراسته‌وخۆ: لەم شیوه‌یه‌دا قسه‌ بیژ، قسه‌که‌ وه‌ک خۆی
 ده‌گێرێته‌وه‌ و ناواخه‌که‌ی ناگورێ به‌لام له‌ رووی ریزمانیه‌وه‌، ئال و گوپ به‌
 سه‌ر رسته‌کاندا دینن: «هه‌واله‌که‌م گوته‌ی ئەو ده‌چن بۆ کوێستان»

پ - شیوازی وته‌ی ئاگادار که‌روه‌ ۲۳: لەم شیوه‌ گێرانه‌وه‌یه‌دا، قسه‌یه‌کی
 دوور و درێژ، زۆر به‌ کورتی و به‌گشتی، به‌ بێ ئه‌وه‌ی ئەسلی رسته‌کان باسیان
 لێبکری، له‌ رسته‌یه‌کی‌تردا که‌ له‌خۆگری ئامانجی دوا‌یی قسه‌که‌یه‌،
 ده‌گێرێته‌وه‌. وه‌کوو: «من دایکم سه‌باره‌ت به‌ بریارم بۆ زه‌ماوه‌ند له‌گه‌ژ هێرۆ
 ئاگادار کرده‌وه‌»

ئێستا با بگه‌ڕینه‌وه‌ سه‌ر باسی یه‌کگرتن و یه‌کنه‌گرتنی کاتی داستان و
 کاتی ده‌قی داستانی. رێک بوونی ئەو دووکاته‌، بۆ ماوه‌یه‌کی دوور و درێژ،
 ناتوانن به‌رده‌وام بێن. یه‌کێک له‌ مەرجه‌کانی به‌رده‌وام بوونه‌که‌شی ئەوه‌یه‌ که
 گرانیی سه‌ره‌کی گێرانه‌وه‌ بکه‌وێته‌ سه‌رشانی شیوازی گێرانه‌وه‌ی راسته‌وخۆی
 قسه‌کان. به‌م چه‌شنه‌ له‌گه‌ژ ئاماده‌ بوونیکی به‌رچاوتری که‌ سایه‌تییه‌کان له‌ ناو
 ده‌قدا به‌ره‌وروو ده‌بینه‌وه‌ که‌ زه‌مینه‌ی وه‌رگرتنی ده‌ق وه‌کوو ده‌قیکی داگری
 ره‌گه‌زه‌کانی درامایی خۆش ده‌کا.

له بهیتدا داكۆكیهکی ژۆر بۆ بهكارهێنانی شیوازی گێرانهوهی راستهوخۆ
بهیدی دهكړی، ئهم داكۆكییه، به دوو شیوه وه بهرچاوه دهكهوئ:

ئهلف: له رووی چه ندايه تيبه وه

ب: له رووی چۆنیه تيبه وه

له رووی چه ندايه تيبه وه، ژۆرترين كهك له شیوازی گێرانهوهی راستهوخۆ
له چاوه شیوازهكانی تری گێرانهوهی قسه و ههروهها له چاوه گێرانهوهی
رووداوهكانی غهیره قسهیی وه رهگیراوه. بهیستی ئهوتق ههیه ژۆر زیاتر له نیوهی
رووبهیری دهقی بهیتهكه، بۆ ئهوه شیوه دیالۆگ و مۆنۆلۆگه راستهوخۆیه
تهرخانهکراوه. ههلهت تا رادهیهکی كهمیش، كهك له دوو شیوازهی تر
وه رهگیراوه.

نموونه بۆ شیوازی راستهوخۆ: (شیخ فرخ و خاتوون ئهستێ):

نازدار دهلێ: با به چهكم مندالیكه به نادری

ههرحهند دهكهی مهكمی چ كالفر و موسلمانى ناكری

مام شهلیفه دهلێ: فرزه ندى من گیانه

وه مر تهگیبیری بکهین به ههمووانه

بهخێو بکهین فرخۆلێ بهسته زمانه

رواله نازدار ئهگهر بۆم بهخێو بکهی لهو دنیابه شاری دواى بهی بهشی

خۆمت ددهمێ گهردنت دهكم ئازابه....

انازدارا دهلێ: با به بۆ لهمن دهكهی فکری

با به لیم له بیانووی چوتکه نانت گهلیک دهخوری

با به ئهگهر بچه کولانان نان نانهم پێ پهیدا دهکری

لهمن میردم نه کردوو هه شهبتان و رمووژنهم پێ بهخێو ناكری²²

نموونه بۆ شیوازی ناراسته و خۆ (بهیستی دهم)

جواب چوو له بۆ خانیه

چا که خۆی بکا قهوییه له جانی: چا که خۆت بکهی قهوییه!

عالم بۆ ئەو بزووئی به له جیاتی عالم بۆ تۆ بزووئی به!

چاک شهڕیکه له سهڕ دینی به^{۲۵}

نموونه بۆ قسهی ئاگادار که ره وه (دیپری دوایی له م بهندهی دهمدا)

بۆ رۆزی ئاخیر زمانی

ددمم بهردی له نزاری

لیاندا تۆپی ههوشاری

حهوت شهو و رۆژان ئاوباری

دوینیای داگرت به په کجاری

خه بهر چوو بۆ ههوشاری^{۲۶}

له روهی چۆنیه تیبیه وه، بۆ جهخت کردن له سهڕ گرینگى شیوازی
گێرانه وهی راسته وخۆ له دهقی بهیتیدا، دهست پیکردنی قسهی
که سایه تیبیه کانی ناو بهیت، رۆر جار هاوکاته له گه ل گۆرانی بهشی تهخت بۆ بهشی
بهند یان بهشی پهخشانی دهق بۆ بهشی شیعرى. با نئیوی نهو ریسایه دابنێین
ریسای گۆرانی په رده.

دهقی بهیتی، له رینگای ریسای گۆرانی په رده وه، به شیوه یهکی
سهر که وتووانه، گێرانه وهی رووداوی قسهی، له ناستیکی بهر زتر له گێرانه وهی
رووداوی غهیره قسهی راده گری. چونکه گۆرینی چۆنیه تی گێرانه وه خۆی له
خۆیدا، خاوهنی په یامیکه که سه رنجی خۆینه ر یان بیسه ر بۆ لای خۆی
راده کیشن.

که م بهیت ههیه ئەم په رده گۆرانهی، له کاتی وه دهنگ هاتنی
که سایه تیبیه کان، تیدا روونه دابن.

نموونه له بهیتی ناسر و مال مال:

مهزن باوومه سێ کچی بوون، په کیکیان نیوی خاتوون ته ورێزی بوو، ئەوی دی
خاتوون ئەسهمر... ههزیان له ناسر و مال مالن کرد... ناردیانه کن مهزن باوومه ری
کچیمان بداتن... مهزن باوومه نه بداتن. کچه کان سه بهینن چوونه سهڕ کانیه.. ناسر و

مالّ مانّ هاتنه کن کچه کان... هر چوار سویندیان خوارد، بازن و مؤزبان پیکهوه
گوزینهوه، دولتت زیادیان خواست سوار بوون.

[پرده دهگورئ:]

کاکه ناسر دلپټه کاکه مالّ مالییه:

خولاکه‌ی چیه لهو دنیا فانی‌یه

ده‌بلا برؤینه خرمهت و مزیری بهغداپه به‌نوکه‌ری‌یه^{۳۷}

به سدان نمونه‌ی ناوا له ناو بهیته جوارو جوره‌کاندا، ده‌دورزینه‌وه.
هه‌لېت نهو تاییه‌تمه‌ندی‌ش له ريسای «پرده‌گورپان» دا به‌دی ده‌کرئ که
نه‌ونده‌ی به‌شی تاخت بؤ جئ گوزینه‌وه له‌گه‌ل به‌شی به‌ند، له کاتی وه‌دنگ
هاتنی که‌سایه‌تبییه‌کاندا، رووخوش و دلاویه، به‌شی به‌ند بؤ توره‌دان و مه‌یدان
چولکردن بؤ به‌شی تاخت له کاتی ده‌سپیکردنی وه‌سف و گټرپانه‌وه‌ی
رووداره‌کانی غه‌یره‌قسه‌یی، رووخوش نیه. واته نهو به‌شانه‌ش که گټرپانه‌وه‌یان
به‌شپوره‌ی عاده‌تی له‌سر شانی په‌خشان و به‌شی تاخته، به‌ند بؤ خزی
ده‌که‌ویته گټرپانه‌وه‌یان.

ناکامی نهو دؤخه‌ش، به‌رتسک کردن و جاری واشه هر قرتاندنی به‌شی
تاخته. هه‌لېت نه‌گه‌ر بیتوو به‌شی به‌ند بهو جئ‌گورکټیه قابل بئ، زورکه‌م وا
هه‌به‌نم پرده‌گورپانه دوپاره‌یه، له کاتی دیالوگ و مؤنولوگه‌کاندا رووبدا.
جگه له‌ق ريسا هه‌راوانه، هینده‌ک ورده ريسای تریش کاری گواستنه‌وه‌ی
ره‌گه‌زه‌کانی درامایی بؤ نیو ده‌قی به‌یت، جئ‌به‌جئ ده‌که‌ن.

بؤ نمونه نه‌گه‌ر کورپه‌ه‌یران بلئ: «کولمه‌ی نه‌وئ ناسک به‌ده‌نئ به‌من
بمینی به‌پلکی هه‌لاله به‌بیوونی»، ده‌کرئ نهو گوته‌یه ناوی شتیری له‌سر
دابئری. چونکه شوپه‌اندنیکی ناسک و جوانی تیدا به‌کار هینراوه. به‌لام نه‌گه‌ر
بلئ: «نه‌وه کولمه‌ی نه‌وئ ناسک به‌ده‌نئ ده‌شوینم به‌پلکی هه‌لاله به‌بیوونی»،
نه‌وا تاییه‌تمه‌ندی درامایی نهو قسه‌یه، تاییه‌تمه‌ندییه شتیرییه‌که‌ی داده‌گرئ و

نهختیک کالی دهکاتهوه. چونکه شاعیر دهتوانی له شیعرهکهیدا، شوبهاندن بهکاربیتن. بهلام نهگه ر خوی به ناشکرا و به سۆزهوه نهوه ده ریبی که خه ریکه شتیک به شتیک ده شوبهیتن، نهوا سه ره پای به کارهیتانی شوبهاندنه که، دهیه وی له کارتیکردنی چه شنه ده ریبیتیک - به هه موو تاییه تمه ندیه کانی درامایی نهوه ده ریبینه وه وه کوو له حنی قسه وجو له ی نه ندامه کانی له ش و... که لگ وه ریگری. نمونه یه کی تر، به کارهیتانی عاده تی وشه ی «نه وه» له ناو به ی تدا یه. کاتیک که سیک ده لئ «نه وه ده پۆم»، واته ئیستا خه ریکه بپوا. کاتیکیش له گێرانه وه ی رووداو یکی رابردو دا، وشه ی «نه وه» به کاردیتن، نیازی دووباره نیشان داننه وه ی نهوه رووداو وه قه ناعت پین هیتانی زیاتری به رده نگه که ی هه یه. به م شیوه یه، وشه ی «نه وه»، تاییه تمه ندیه کی درامایی ده دا به رسته ی خوی:

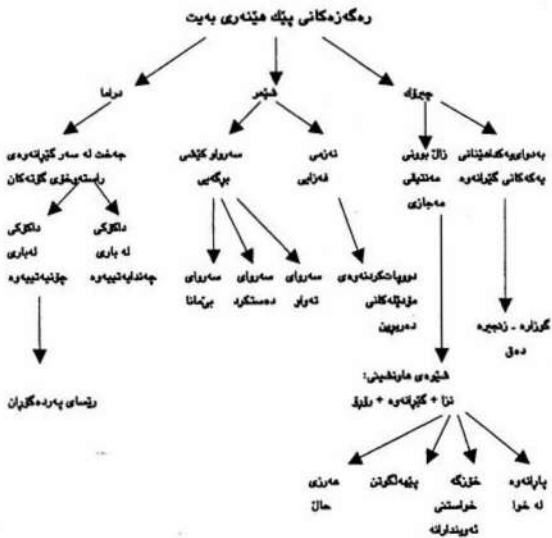
نه وه کیل راوه ستا بوو له بهر پیچی ده هه یوانی

به سن دهنگان گازی ده کا کوره مال وێران

ده با له هه واری به منی سه رشین قه له ندری بابان وێرانی کوتبا

ئیستا مه جاله تی خیل به ره مو زووره، ده ست لیک به رده انه.²⁸

له م فه سلده دا، باسی هیتنده که تاییه تمه ندیه هاویه شه کانی هه موو ده قه کانی بهیت و باوکرا. له فه سلای داها تودا، هه ولی نیشان دانی نهوه مه سه له یه ده درئ که چون جۆره کانی بهیت و باو، به ره به ره له ده وری هیتنده که تاییه تمه ندی ته وه ره یی جیاواز و تازه تر دا کۆ ده بنه و له جیا تی نه وه ی تییاندا جهخت له سه ر درێژه پیدانی تاییه تمه ندیه هاویه شه کانی بهیت بگری، به ره به ره شه قل و شیوازی تازه تر، ته جره به ده که ن.

به‌راویزه‌کان:

۱. نزوتان تودوروف - بووطیقای ساختارگرا - ترجمه محمدنبوی - تهران - نشر آگه - چاپ اول ص ۲۸
۲. بابک احمدی - ساختار و تأویل متن - تهران - نشر مرکز - چاپ چهارم ۱۳۷۸ صص ۹-۲۸۶
۳. همان سه‌چاره - ل ۲۸۶
۴. مؤتلف - یش هەر یه‌که‌یه‌کی گنځینه‌وه‌یه. به‌لام له دهره‌وه‌ی پۆلئین کرنش گۆزاره - زنجیره - دهق دپ
۵. نزوتان تودوروف - بووطیقای ساختارگرا - ترجمه محمدنبوی - تهران نشر آگه - چاپ اول ص
۶. همان سه‌چاره - ل ۹۱
۷. ئۆسکارمان - تحفه مظهریه - پێشه‌کی و ساخکرده‌وه وهینانه سه‌ر ریتووسی کوردی: هینن مه‌هاباد - چاپخانه‌ی سه‌دیان - ۱۳۶۴ ل ۲۲۴
۸. بابک احمدی - ساختار و تأویل متن - تهران نشر مرکز - چاپ چهارم - ۱۳۷۸ ص ۸۲
۹. همان سه‌چاره - ل ۲۱۳
۱۰. همان سه‌چاره - ل ۸۲
۱۱. ئۆسکارمان - تحفه مظهریه - پێشه‌کی و ساخکرده‌وه وهینانه سه‌ر ریتووسی کوردی: هینن مه‌هاباد - چاپخانه‌ی سه‌دیان - ۱۳۶۴ ل ۲۱۵
۱۲. ئه‌حمه‌د به‌حری - گه‌نجی سه‌ر به‌ مور - سلیمانی - په‌خشى سه‌رده‌م - چاپی یه‌که‌م ۲۰۰۰ ل ۲۴۱
۱۳. همان سه‌چاره - ل ۲۴۴
۱۴. ئۆسکارمان - تحفه مظهریه - پێشه‌کی و ساخکرده‌وه وهینانه سه‌ر ریتووسی کوردی: هینن مه‌هاباد - چاپخانه‌ی سه‌دیان ۱۳۶۴ ل ۲۰۱
۱۵. همان سه‌چاره - ل ۱۷ - ۲۱۶
۱۶. همان سه‌چاره - ل ۸ - ۲۳۷
۱۷. ئه‌حمه‌د به‌حری - گه‌نجی سه‌ر به‌مۆز - سلیمانی - په‌خشى سه‌رده‌م - چاپی یه‌که‌م ۲۰۰۰ - ۱۷۲
۱۸. همان سه‌چاره - ل ۱۹۰
۱۹. همان سه‌چاره - ل ۳ - ۱۹۲
۲۰. قادر فتاحی قاضی - شوێن مه‌حموود و مه‌زینگان سبزیز - انتشارات دانشکده ادبیات و علوم انسانی چاپ اول - ۱۳۴۸ - ص ۹۰
۲۱. نزوتان تودوروف - بووطیقای ساختارگرا - ترجمه محمد نبوی - تهران نشر آگه - چاپ اول ص ۷۶
۲۲. ئۆسکارمان - تحفه مظهریه - پێشه‌کی و ساخکرده‌وه وهینانه سه‌ر ریتووسی کوردی: هینن مه‌هاباد - چاپخانه‌ی سه‌دیان ۱۳۶۴ ل
۲۳. همان سه‌چاره - ل ۱ - ۲۴۰

۲۴. یاسین حسەن گۆران - لارك و ستراتی كوردەواری - هەولێر - چاپخانهی وازەرەتی رۆشنبیری چاپی پهكەم ۱۹۹۸ ل ۲۲
۲۵. محمود شكاک نژاد - سروە - ژماره ۱۳۹ ل ۲۵
۲۶. یاسین حسەن گۆران - لارك و ستراتی كوردەواری - هەولێر - چاپخانهی وازەرەتی رۆشنبیری چاپی پهكەم ۱۹۹۸ ل ۱۷۶
۲۷. ئۆسكارمان - تحفە مەظفرە - پێشەكی و ساخكردنەوه و هێنانە سەر ریتنوووسی كوردی: هێمن - مەهاباد - چاپخانهی سەیدیان ۱۳۶۴ ل ۲۴۰
۲۸. ئەحمەد بەهری - گەنجی سەر بەمۆر - سلێمانی - پەخشى سەردەم - چاپی پهكەم ۲۰۰۰ ل
۲۹. عومەر شێخەللا دەشتەكی - داستان و گۆرانی له فۆلكلۆری كوردیدا - هەولێر - چاپخانهی وەزارەتی رۆشنبیری ۱۹۹۸ - ۲۱۱
۳۰. هەمان سەرچاوه - ل ۲۲۲
۳۱. تۆوان تودوروف - بوعلیقای ساختارگرا - ترجمه محمد نبوی - تهرآن - نشرآگه چاپ اول سی ۶۰
۳۲. هەمان سەرچاوه - ل ۵۷
۳۳. له وەرگێڕانی فارسی کتێبی تۆدوروفشدا، زارلوهی «وتەى گێڕدراوه» به کار هێنراوه بهلام چونکه وتەکان له دوو شێوازی راستەوخۆ و نارااستەوخۆشدا، دەکۆن وەکوو وتەى گێڕدراوه ناوێر بکۆن. بۆیه له م لیکنۆینهوه پەیدا، له جیاتی ئەم زارلوهیه، زارلوهی «وتەى ئاگاندار کەرەوه» مان بەکار هێناوه
۳۴. ئۆسكارمان - تحفە مەظفرە - پێشەكی و ساخكردنەوه و هێنانە سەر ریتنوووسی كوردی: هێمن - مەهاباد - چاپخانهی سەیدیان ۱۳۶۴ - ل ۴۸۴
۳۵. هەمان سەرچاوه - ل ۲۰۷
۳۶. هەمان سەرچاوه - ل ۲۰۷
۳۷. هەمان سەرچاوه - ل ۴۲۲
۳۸. ئەحمەد بەهری - گەنجی سەر بەمۆر - سلێمانی - پەخشى سەردەم - چاپی پهكەم - ۲۰۰۰ - ل ۲۴

شاه علی سی

میکانیسمی که شاهی پیکهانه بی به بیت

له زاراوه ناسى ره خنەى ئە دەبیدا، دەستەواژەى «رێساكانى ژانر» زاراوه يەكى ئاشنايە. بۆ نموونە لەبارەى چۆنەتى پىرۆسەى بەرھەم ھاتنى مانا لەلایەن دەقەو، گوتوويناى كە دەق بە دوو شتو، مانادار بوونى خۆى دەچەسپىتىن:

۱- ئىرجاى بۆ رێساكانى ژانر

۲- ئىرجاى بۆ تىگەيشتنى ھاوبەش.

تەواوى ئەو نووسراوانەى كە دەكرى ئە چوارچۆهەى ژانرىكى تايبەتیدا جىگىرىكرىن، بە ھۆى پەيرەوكردنى ئە ھىلەگشتيانەى لەم ژانردا بە راست دەگەرین، ئاشنابوونى پىنگھاتەى خۆيانو وەرگىرانى ماناكانيان دەستەبەردەكەن. بەلام ھەميشە بەرھەمەكان لەناو چوارچۆهەى تەواو ئاشنادا ناخەجىتىن، بەلكوو لەوانەى تىپەراندىنىك لەسنوورە خووپىتكراو، كان، وەبەرچاوى بگوىن.

تۆدۆرۆف دەلىن:

«ھەر بەرھەمىكى ئەدەبى، ئال و گۆز بەسەر ژانرى خۆیدا دىن و واتە زمانى ئەدەبى بە شتو، بەكە كە تىندا ھەر پەلگىك، ھەبەرە رێزمانى بە»^۱

^۱ terminology ترمىنولوژى

^۲ common sense شعور متعارف

ئەم گوته‌یه، بەم مانایه‌یه که هەر ده‌قیکی ئەده‌بی، سەر به هەر ژانریک بڼ له روانگه‌یه‌که‌وه، به‌رهمه‌میکي تاقانایه و خاوه‌نی سیمای تایبه‌ت به خۆیه‌تی. له فه‌لسی پێشوو‌دا، باسی ئەوه کرا که چۆن به‌یته‌کان، په‌یره‌وی له رێسا‌کانی ژانری خۆیان ده‌کەن واته قسه له‌ق پښکاته‌یه کرا که بناغه‌ی به‌یت پێک دێنن. به‌لام ئایا دووان له خاله جیاوازه‌کانی ئەو ده‌قانه، به‌به‌ریه‌وه هه‌یه به‌روبوویه‌کی درێژ به‌رهم بێنن؟

بۆ شیکردنه‌وه‌ی مێکانیزمی گه‌شه‌ی پښکاته‌یی به‌یت، ناچارین به‌ دوا‌ی ولامی ئەو پرسیاره‌دا بگه‌ڕێین که چۆن به‌یت وه‌کوو دارێک دوا‌ی ریشه‌دا‌کو‌تان، لق و پۆی جیا‌جیای ده‌رکردووه و له وێک‌چوون و هاویه‌شیه‌وه بۆ لای ناوازه‌یی و جیاوازییه‌وه په‌لی کوتاوه.

شاره‌زابوون له شیکردنه‌وه‌ی پښکاته‌ی ده‌قیکی به‌یتی، بریتی‌یه له‌ توانای لێک کردنه‌وه‌ی وردی تایبه‌ت‌ه‌ندییه‌کانی هاویه‌ش و جیاوازی ئەو ده‌قه. له‌به‌شه‌کانی پێشوو‌دا گوتمان دۆزینه‌وه‌ی چوار چێوه‌ی گه‌شتی به‌یت، له چاو خوێندنه‌وه‌ی جیا‌جیای ده‌قه‌کان و به‌ ده‌سته‌وه‌دانی رافه‌یه‌کی تایبه‌تی بۆ دانه‌دانه‌یان، شێوازیکی به‌که‌ل‌ک‌تره. لێره‌دا، ئەو بۆ‌چوونه به‌م جۆره ته‌واوده‌که‌ین که شێوازی ده‌سنیشان کردنی هاوکاتی هه‌له‌کانی وێک‌چوون و ره‌هه‌نده‌کانی جیاوازی به‌یته‌کان، له چاو هەر دووک شێوازی پێشوو، له‌ بارت‌ر و به‌پێز‌تره.

بۆ سه‌لماندنی پێویستی ئەو شێوه لێک‌ۆلینه‌وه‌یه، باسی ده‌قیکی «گه‌لق» ده‌که‌ین که ئەو ورده رێسا و کۆمه‌له ته‌کنیکانه‌ی تێیدا به‌کاره‌ین‌راوه به‌ پێی «ره‌گه‌زه‌ هاویه‌ش—ه‌کانی به‌یت» لێک نادریت‌ه‌وه و ناچارین بۆ روونکردنه‌وه‌یان په‌نجه بۆ راستی توێکڵ ده‌ردان و ره‌نگ گۆڕینی رێسای و پښکاته‌یی و مانایی به‌یت رادێرین:

جمعی گولان پؤل به‌ست ده‌بوون

ده‌چوونه‌وه کن شهبایه شهمان که شموگه‌ره و ده‌گه‌ری له کونستان

ده‌باسه‌غایه

ده‌بانکوت شهمان له‌تو شموگه‌ری و ده‌گه‌ری

وه‌ره سه‌بری به‌زن و بالمان کهو به‌روانه

کینه‌مان جوانین له سفر له‌وئ کتوله دونیایه

شهمان دملن گولینه ههمووتان جوان

ههمووتان شوخ و نازدارن

ههمووتان دتهر و له بارن

به‌لام له‌گه‌ر دوو روژانو بارین ره‌همه‌تی لی نه‌دا

به‌رده‌ده‌نه‌وه سه‌ری خه‌جائه‌تی

سیس ده‌بن له به‌ر له‌وئ گه‌رمایه

به‌لام سووره گولیک هه‌یه له باغی شه‌ددادی

له‌و سووره گوله پاییز و هاوین

زستان و به‌هاری

سال ده‌ری دوازده‌ی مانگه

به شمو و به‌روژ له میجازیکی دابه

له‌گه‌ر له‌ویشتان یینه گه‌لی

ناهنه‌وه به‌خالیکی شیرن له‌یلایه.^۲

که به‌یت ده‌گاته ئیره، سئ سه‌نه‌تی مانایی ورد و سه‌رنج راکیش، پیکه‌وه

تیکه‌ل ده‌بن:

ئه‌لف - موپاله‌غه: پؤل به‌ستی ته‌واوی گولان، له‌گه‌ل شاگولی باغی

شه‌دداد، به ههموویانه‌وه نابن به خالیکی شیرن له‌یلایه.

ب - خافلگیری: به خویندنه‌وه‌ی ئه‌م ده‌قه له دیری پانزه‌پا «له‌وه شه‌ریکه له

نیوان گولانی جوانی ده‌هاری باسه‌غایه» (که ئه‌و دیره له‌م نمونه‌یه‌ی ئیتمه‌دا

نه‌هاتوه) هه‌تا‌کوو دیری ۴۸ (سال ده‌ری دوازده‌ی مانگه / به شمو و به روژ/ له

میجارتیکی دابه) که سه رجه م ۲۲ دپیر داده گری، خوینه ریان بیسه ر پیتی وایه نه وه وه سفی جوانی گوله که ی باغی شه دداد ده کری به لام به دوو دپیری اته کهر نهویشتان بیتموه گهن/ نابنموه به خالیکی شیرن له بلا به؛ گریمانه ی خوینه ر له ناکاو تیک ده پرووشن و گریمانه یه کی تر جینگای ده گریته وه.

پ - کۆنتراست:

گۆلی باغی شه دداد، به وه سفیکی ۲۲ دپیری ، زۆر به رز ده بیته وه و له ناکاو تیک، به هینانی دوو دپیر، بۆ مه به ستنیکی تایبه تی له عه رزی ده درئ ونزم ده بیته وه. کۆنتراست و درایه تی نیوان نه و به رزی و نزمییه، سه رنجی خوینه ر راده کیشن. کۆبوونه وه ی نه م ورده کاریبانه تایبه ته به ده قی گه لۆ.

نه وه، نموونه یه ک بوو له جیاوازی ده قینکی تایبه تی له گه ل کۆمه له ی ده قه کانی تر، به لام نه وه مان له بیرنه چن جیاوازییه کانیش، به ره به ره رتسا کانی خۆیان دۆزیوه ته وه و به ده وری ته وه ره کانی تایبه تدا، کۆبوونه ته وه. با بزانین نه و ته وه رانه، کامانه ن.

۱- چوونه‌ سه‌ری ریژه‌ی زال بوونی یه‌کێک له‌ سێ ژانره‌کان

توێژینه‌وه‌ی زانستی له‌ سه‌ر به‌یت (به‌مانای تاییه‌تی)، به‌ بێ باس کردنی جۆره‌ جی‌اوازه‌کانی‌تری فۆلکلۆری وه‌کوو لاوک و‌ چه‌یران، توێژینه‌وه‌یه‌کی ناته‌واوه‌. بێ گومان ده‌قی لاوک و‌ چه‌یران له‌ زۆریاره‌وه‌، شیوه‌کانی دیار و‌ نادیا‌ری خزمایه‌تی خۆیان له‌گه‌ڵ ده‌قی به‌یت، سه‌لماندووه‌. لاوک و‌ چه‌یران، چ پێوه‌ندیکیان له‌گه‌ڵ به‌یت هه‌یه‌؟ هاو‌به‌شی و‌ جی‌اوازییه‌کانی ئه‌م ده‌قانه‌ له‌گه‌ڵ به‌یت له‌چی دایه‌؟ ئایا لاوک و‌ چه‌یران له‌ گووردان و‌ گه‌شه‌ کردندا، ژیا‌نیکی سه‌ربه‌خۆیان هه‌بووه‌ یان هه‌ر کامه‌یان لقیکی تاییه‌تی به‌یتن و‌ له‌ داوێنی دایکی به‌یت‌وه‌ سه‌ریان هه‌لداوه‌؟

له‌ راستیدا، ده‌کرێ بڵێین به‌یت له‌ سه‌ر بناغه‌ی یه‌کێک له‌ شیوازه‌کانی گه‌شه‌ کردنیه‌وه‌، چه‌یرانی به‌ره‌م هه‌یناوه‌ و‌ له‌ سه‌ر بناغه‌ی لایه‌نیکی‌تر و‌ شیوازیکی‌تر، لاوکی به‌ره‌م هه‌یناوه‌. له‌ به‌شه‌کانی پێش‌ه‌ودا گوتمان ده‌قی به‌یت به‌ تێکه‌لاوی ره‌گه‌زه‌کانی سێ ژانری چه‌ڕۆک و‌ شێعر و‌ دراما، شه‌قل ده‌گرێ و‌ ره‌گه‌زه‌کانی ناوه‌ندی سه‌ر به‌چه‌ڕۆکن و‌ ره‌گه‌زه‌کانی درامایی و‌ شێعری، له‌م به‌ر و‌ ئه‌وه‌یه‌ری ئه‌و ناوه‌نده‌، جی‌گای خۆیان ده‌نۆزنه‌وه‌.

به‌ درێژایی گه‌شه‌کردنی به‌یت، ئه‌م هاوسه‌نگییه‌ ناسراو و‌ چه‌سپاوه‌ له‌ نێوان ره‌گه‌زه‌کان تێک ده‌چێ و‌ شیوه‌کانی‌تری هاوسه‌نگی پێک دێن. له‌ ئاکامی له‌نیۆ چوونی لایه‌نی داستانی و‌ گه‌شه‌سەندنی شان به‌ شانی لایه‌نی شیعری و‌ لایه‌نی درامایی، هه‌ینده‌ک شیوازی به‌یتی پیکه‌اتوون که‌ چه‌یران له‌ ناوه‌ندیاندا راوه‌ستاوه‌.

ئه‌و چوارچێوانه‌، بێجگه‌ له‌ چه‌یران له‌ ده‌قه‌کانی گه‌لق و‌ پایزه‌ و‌ نازیزه‌دا، به‌رچاو ده‌که‌ون. له‌ چه‌یران و‌ ده‌قه‌ هاوشیوه‌کانیدا، گێڕانه‌وه‌ ده‌ورێکی لاوه‌کی

ده‌گێڕێ و تێیدا باسی رووداو یان کاره‌ساتێکی تایبه‌ت ناکرێ، به‌لكوو باسی نه‌وین و سۆزه‌کانی دلداری دێته‌ گۆڕێ.

گه‌شه‌ی لایه‌نی درامایی به‌ زالی بوونی مۆدیلی (کۆر ده‌لێ - کێژ ده‌لێ)، به‌ نه‌جام ده‌گا و گه‌شه‌ی لایه‌نی شێعری به‌ وێچوواندنی ژۆد و ناسک بوونه‌وه‌ی قسه‌کان تا نه‌و په‌ڕی خۆیان له‌کاتی پێهه‌لگوتن و وه‌سفێ نه‌ویندارانه‌ دا و هه‌روه‌ها به‌ خه‌ست بوونه‌وه‌ی سۆزو کۆل و کۆزی خۆشه‌ویستی، رووده‌دا:

ئه‌ورۆ ئه‌وه‌ کێژ ده‌لێ

ئهم‌ن پۆلێکم شوره‌ سوار و خودوود سوار ده‌دیتن

دایانده‌به‌شێوه‌ ره‌شه‌راوه‌

به‌ختی منی مانی وێرانی قه‌له‌ندهر هه‌لێانده‌ستاند چه‌برانه

ئهم‌ن له‌وان سواران خۆرد ده‌بوومه‌وه‌

سه‌ر زینیان به‌ شه‌جه‌رن، دانه‌ لفاویان مروارین، ساساکاری /؟/ گه‌رمین

وه‌ی لالی ب‌م نه‌مناسی سه‌ر راوی سه‌ر له‌وان، هه‌تیوه‌ چه‌برانه‌،...

ئه‌و رۆ ئه‌وه‌ ئه‌ستێریک هه‌لدێ له‌من له‌ ئهم‌ه‌ن

ته‌رازوو هه‌لدێ کۆی ناگه‌ن،

ئه‌وه‌ کێژ زۆرگه‌ت زۆر جوانه‌ مه‌یده‌ ده‌خه‌ن

ئهم‌ن چه‌ندم ره‌شه‌ رێخانه‌ و سوور گۆل ده‌دیتن له‌وئ به‌نده‌ن

ئه‌وه‌ کۆر ده‌بگوت

کێژئ ئهم‌ن چوو قه‌له‌ سه‌فه‌ریکم له‌ به‌ره‌

ره‌بی خوداگه‌یری من بی هه‌تا وه‌کوونئ له‌و سه‌فه‌ری دیمه‌وه‌

تو خوا شه‌مامه‌ و شه‌مامه‌ ره‌نگینانت ده‌دس کس مه‌ن^٢

مۆدیلی گۆڕین، به‌ره‌به‌ره‌ له‌ ده‌قی چه‌یراندا به‌چه‌شنێک گۆڕان—سی به‌سه‌ردادێ که‌ ده‌نگی کۆر و وه‌سه‌ر ده‌نگی کێژ ده‌که‌وئ و له‌ هه‌ینده‌ک چه‌یراندا، ته‌واوی ده‌ق بریتیه‌ له‌ وه‌ده‌نگهاتنی په‌که‌م که‌سی تاك و به‌رده‌نگ بوونی

دووه‌م که‌سی تاك. به‌م شیوه‌یه، کوچه‌ه‌یران ده‌یه‌وی له‌کاتی غیاب و دوری
کچه‌ه‌یراندا، به‌گازی‌کردن و رووتی‌کردنی، ناماده‌بوونی خو‌شه‌ویسته‌کی
مؤدیلسازی بگاته‌وه.

خالیکی زور سه‌رنج راکیش‌تر، نه‌وه‌یه که له هینده‌ک ده‌قی‌تردا، بیجگه له
کیز، کومه‌لی دۆست و براده‌ری کوچه‌ه‌یرانیش ده‌بنه به‌رده‌نگ و بیسه‌ری
ده‌ریپینی کۆل و کۆی نه‌و. ئەم بارودتۆخه‌ته‌واو وه‌ک نه‌وه‌یه له شانۆیه‌کدا، دوو
که‌سایه‌تی به‌ناوی کسوپه‌ه‌یران و کچه‌ه‌یران ده‌ور بگیتین و
جه‌ماعه‌تیکیش خه‌ریکی ته‌مه‌شاکردنی نه‌و شانۆیه‌بن.

کورپنه‌ کۆ و ته‌رازوو هه‌لدین، له‌ستیره‌ له‌من ده‌سینه

کورپنه‌ برینی هه‌موو دۆست و براده‌ران دیننه‌وه ساریزی

لی‌من و به‌زنی باریک و زه‌ندئ به‌بازن به‌سوت و سوینه

له‌بسکۆلی به‌گۆل ده‌مانه

ئه‌من سه‌ربکه‌ خۆم هه‌لدینا ته‌ماشای به‌زنی باریکم ده‌کرد

سه‌ری هه‌لنایه‌ له‌ به‌ر خال و پارچه‌مانه، گۆل له‌ به‌ر بلزانه

کیز ده‌لی کوربه‌ه‌یران له‌تۆ له‌مالۆکه‌ی ده‌خۆت مه‌به‌نه‌وه چ جوداییان

هه‌تا منیش له‌ مالی ده‌بابان له‌ بۆت دانه‌گرم تازیه و غه‌مانه^۴

له‌ه‌ه‌یراندا، له‌ نێوان سه‌ ئالقه‌ی نزا و گیتپانه‌وه و رۆژ، هه‌ر به‌ته‌نیا

ئالقه‌ی نزا ته‌واوی ده‌قه‌که‌ ده‌ته‌نیته‌وه، و له‌ چوار شیوه‌که‌ی نزاش واته:

۱- پاپانه‌وه له‌ خوا و هاوار بردنه‌ به‌ر پیاوچاکان ۲- خو‌زگه‌ خواستنی

نه‌ویندارانه ۳- گاز کردنی یار و پێهه‌لگوتنی ۴- عه‌ززی حال، سه‌ن جۆره‌که‌ی

دوایی به‌ته‌واوی ده‌سه‌لاتداری ناو ده‌قی ه‌یرانن.

پیکهاته‌ی ه‌یران به‌م تاییه‌ته‌ندییه سه‌ره‌کیانه‌ی باسیان لی‌کرا، به‌شیکه

له‌ پیکهاته‌ی به‌یت. واته له‌ به‌شیکه‌ی به‌یتی دلداری له‌ په‌له‌ی به‌که‌مدا، مؤدیلی

(کوپ دهلن - کیژ دهلن)، شهقل دهگرن و له پلهی دووههدا وهسف و پئیه لگوتنی ئه ویندارانه وهکوو چهیران، تهواو تایبه ته ندیهکی شاعیرانه پهیدا دهکا و له پلهی سیهه م دا، هه رسیک بابه تی خۆزگه خواستنی ئه ویندارانه و گازی کردنی یار و عهززی حال، تهواوی رووبه ری ئه و به شه داده گرن. با به وردی سه رنج بدهینه چۆنیه تی وه دهنگ هاتنی کاکه مه م له م به شهی بهیتی مه م و زیندا:

رۆژم لئ هه لات، گه یه ته نیوهرۆبه

روومه تی یاهه زین گه لیک زه ریفترین له گولئ لیمۆبه

بریا ئه و ده ست و جام وهام ئه گه ر یاهه زین به ده ستی موپاره کی -

ده یاویمه وه سه ر رووی جۆبه

رۆژم لئ هه لات، گه یه فه سلئ لئواری

روومه تی یاهه زین گه لیک زه ریفترین له ده نکی ده هه ناری

بریا ئه و تاس و ته به قه بام ئه گه ر یا به زین به په نجهی موپاره کی -

ده یاویمه وه سه ر تاته شواری...

رۆژم لئ هه لات گه یه ته وه نوپزی خه وتنی

روومه تی یاهه زین گه لیک زه ریفترین له گولئ ده سوپسن

ره بی خول گهرم بی ئه وی رۆژی ده کا دیوانی ده گه ل دیوان کردنی

یاهه زین به لای ئه من ده ست له توو هه لئا گرم هه تتا رۆزی مردنی^ه

له سه ره تای به نده کانی بهیتی لاس و خه زالدا، چه ند لاپه ره ته رخان کراوه بۆ پئیه لگوتنی دوو لایه نهی لاس و خه زال. نموونهی ئه وتو له بهیتی دلداری دیکه شدا به هاسانی ده ده وززیتته وه. که واته شتواری دروست و زانستی بۆ لیکۆلینه وهی میژوویی و گه پان به دواي چونیه تی سه ره لداننی چهیران ئه وهی که لیکۆلینه وه که مان هه نگاوێک بگه رتینه وه بۆ دوايه و سه ره لداننی چهیران

به‌ستینه‌وه به سه‌ره‌لدانی به‌یت. (دیاره زۆریه‌ی به‌یتناسانیش له‌سه‌ر شه‌وه رێك‌ه‌وتوون كه به‌یت له ناوچه‌ی موكریان سه‌ری‌ه‌لداوه.)

سه‌روشتی لاوكیش له‌م باره‌یه‌دا وه‌كوو سه‌روشتی چه‌یرانه. به‌لام سه‌باره‌ت به‌ لاوك، تێبینیه‌ك پێویسته. كه ده‌لێین لاوك له‌داوێنی به‌یتدا به‌ره‌م هاتوو له‌وانه‌یه خراپ حاالی بوونێك بۆ سه‌لماندنی درێژه‌ی باسه‌كه، رێگامان لی‌بگرێ. شه‌و خراپ حاالی بوونه له‌م په‌رسیاره‌دا خۆ ده‌خاته‌روو كه چۆن لاوك كه به‌ زاراوه‌ی كرمانجی سه‌رووه، له به‌یت - كه زاراوه‌ی كرمانجی نێوه‌پاسته - به‌ره‌م هاتوو؟

له وه‌لام‌دا ده‌بێ ئاماژه به‌و خاڵه‌ بکه‌ین كه به‌یت هه‌ر به‌ ته‌نیا به‌ زاراوه‌ی كرمانجی نێوه‌راست نه‌گوتراوه‌ته‌وه. به‌لكوو زۆر به‌یتی وه‌كوو خه‌ج و سیامه‌ند، سه‌یده‌وان، زه‌مبیل فرۆش و مه‌م و زین به‌ر هه‌ر دووك شیوازی سه‌ره‌کی هه‌ن.^۱ روونکردنه‌وه‌یه‌کی پێویستی‌تر، له باره‌ی لاوك، وه‌بیره‌تانه‌وه‌ی شه‌و بابه‌ته‌یه كه به‌شیکێ زۆر له لاوكه‌كان سه‌ر به‌ هه‌مان پیکهاته‌ی به‌یتن و هه‌یج جیاوازییه‌ك له‌م زه‌مینه‌یه‌دا نیه و هه‌ر له به‌ر شه‌وه‌ی گوتنیا‌ن به‌ زاراوه‌ی كرمانجی سه‌روو بووه، شه‌و ناوه‌یا‌ن به‌ سه‌ردا - بپاوه. بۆ نه‌وونه لاوكی گه‌نج خه‌لیل خاوه‌نی پیکهاته‌یه‌کی ته‌واو وه‌كوو به‌یته و هه‌یج له‌مه‌په‌رێك رێگامان لی‌ ناگرێ بۆ شه‌وه‌ی بلێین «به‌یتی گه‌نج خه‌لیل». واته له گه‌نج خه‌لیلدا وه‌كوو به‌یته‌کانی‌تر، ره‌گه‌زه‌کانی شیعر، چه‌رۆك و دراما، به‌ ناوه‌ندی‌تی ره‌گه‌زه‌کانی چه‌رۆك ئاما‌ده‌ن.

له‌م لی‌تکۆلێنه‌وه‌یه‌دا، مه‌به‌سه‌ت له لاوك، شه‌و به‌شه له شه‌وه‌یی فۆلكلۆری کوردیه‌یه كه تێیدا هاو سه‌نگی‌ی شه‌م ره‌گه‌زانه به‌و شیوه‌ باسکراوه، تێك چوو هه‌وا سه‌نگیه‌کی‌تر جیگای گرتوته‌وه. له لاوکدا لایه‌نی شیعری کز ده‌بێ و لایه‌نی

داستانیش به بی نه‌وی کزین، ده‌بیته به‌شیک له لایه‌نی درامایی. به واتایه‌کی‌تر له ده‌قی لاوکدا ده‌سه‌لات به شپوه‌یه‌کی ریزه‌یی له ده‌ستی ره‌گه‌زه‌کانی درامایی دایه و گپ‌پانه‌وه تیبیدا، گپ‌پانه‌وه‌یه‌کی ته‌واو دراماتیکه. به‌لام دراماتیک بوونی لاوک له‌گه‌ل دراماتیک بوونی چه‌یران جیاوازی هه‌یه. له چه‌یراندا به‌هیتز بوونی ره‌گه‌زه‌کانی درامایی به‌سه‌راوه‌ته‌وه به دیالوگی راسته‌وخۆی کیژ و کوپه‌وه. له لاوکدا بوونی نه‌و دیالوگه، به‌شیک له سه‌روشتی درامایی ده‌ق پیک دینن. به‌لام به‌شیک تری پیکه‌ینه‌ری نه‌و سه‌روشته به‌سه‌راوه‌ته‌وه به چه‌مکی «کیشه».

کتیبی «دراما» له نووسینی «س.و. داوسون» ئاوا چه‌مکی کیشه، روون ده‌کاته‌وه:

«کیشه وشه‌یه‌کی له‌وتۆیه که بی له‌م‌لاوله‌ولا، له هه‌موو باسه‌کانی پنه‌ندی‌دار به درامادا دووبات ده‌بیته‌وه. هه‌ر جاره‌ی به‌مانه‌هوی نیشان به‌هین که بارودۆخی ئیستا، هه‌ر سات له‌گه‌ری له‌وه‌ی بۆ هه‌به‌هه‌ بیته‌هه‌هه بارودۆخی ته‌واو جیاواز، له‌وا قسه له بارودۆخی «په‌کیشه» ده‌که‌ین.

تایبه‌شه‌ندی دراما له‌وه‌یه که پنه‌ندی نیوان به‌شه‌کانی پنه‌ندییه‌کی په‌ر کیشه‌یه. چه‌ند جۆر کیشه له درامادا هه‌یه وه‌کت: کیشه له نیوان شپوه‌کانی جیاوازی تیگه‌یه‌ستن قسه‌به‌کته‌هوسی دراماتیکه، کیشه له‌نیوان دوو که‌سایه‌تی و.. به‌لام کیشه‌ی بناشه‌یی و درێژخایه‌ن بریتیه له‌کیشه‌ی نیوان بارودۆخی سات به سات و سه‌رجه‌می کردموه‌کان.»^٧ ده‌قی لاوک به‌م مانایه، له‌چاو شپوه‌کانی تری نه‌ده‌بی فولکلۆری کوردی، ده‌قیکی په‌رکیشه‌تره. له‌لاوکدا، به چه‌ند شپوه‌ی تایبه‌ت گپ‌پانه‌وه چه‌ر ده‌کریته‌وه. هه‌ر نه‌مه‌ش بۆ ته‌هۆی کورت بوونی ده‌قی لاوک.

له لاوکدا وا نیه نزا و رۆژ، به‌یه‌کجاری وه‌لابترین، به‌لام مه‌به‌ستی سه‌ر به‌م ئالغانه، به‌گشتی له چه‌ند وشه‌دا، ده‌خه‌ینه‌روو. نه‌مه‌ش به‌په‌چه‌انه‌ی ریسای شپوه‌کانی تری به‌یت ویاوه که جاری وایه تیبیاند، نزا یان رۆژ، چه‌ند به‌ندی

دریژ بۆخۆیان ته‌رخان ده‌که‌ن. ئه‌وه‌ی له‌ لاوکدا ده‌گێردیته‌وه، زیاتر پێوه‌ندی به‌ بارودۆخیکه‌وه هه‌یه‌ که‌ مه‌ترسی قه‌ومانی کاره‌ساتیکه‌ی لێ‌ده‌کری. زۆریک له‌ لاوکه‌کان به‌م رسته‌یه‌وه ده‌ست پێ‌ ده‌که‌ن: ئه‌ورۆ شه‌مه‌که‌ دادکه‌ته...

هه‌لبه‌ت ئه‌م رسته‌یه‌ جگه‌ له‌وه‌ی بارودۆخیکه‌ی پێ‌مه‌ترسی نیشان ده‌دا، له‌ ریگای وشه‌ی «ئه‌ورۆ» شه‌وه، ئاماده‌ بوونی زیاتری که‌سایه‌تییه‌کان و رووداوه‌کان، نیشان ده‌دا. لێ‌ره‌دا، وشه‌ی ئه‌ورۆ هه‌مان نه‌خشی وشه‌ی «ئه‌وه»‌ی هه‌یه‌ که‌ پێشتر باسی لێ‌ کرا.

دیسان هه‌ر یۆ زیاتر زه‌ه‌فکردنه‌وه‌ی رووداوه‌کان، و ئیسه‌پاتی راست بوونیان، له‌ زۆریه‌ی لاوکه‌کاندا، باسی شایه‌ده‌کانی ئه‌و رووداوانه، به‌ رسته‌ی «ئبرۆ شادا شوهدی وی گه‌له‌که‌ هه‌نه» ده‌کری.

دوای چه‌رکانه‌وه‌ی گێرانه‌وه، تۆره‌ده‌کا به‌ داکوکی کردن له‌سه‌ر کێشه. کێشه‌ له‌ زۆریه‌ی لاوکه‌کان، به‌م شێوه‌یه‌ ده‌پسکێ که‌ دوای ئه‌وه‌ی باسی بارودۆخیکه‌ی پێ‌مه‌ترسی کرا، ئاکامی ئه‌و بارودۆخه، به‌ وردی روون نابێته‌وه. واته‌ حاله‌تیکه‌ی هه‌لواسران (تعلیق) ساز ده‌بێ و خۆینه‌ر یان بیسه‌ر چاوه‌ری ئاگادار بوون له‌ به‌سه‌ر هاتی که‌سایه‌تییه‌کانه. دیاره‌ هه‌لواسران یه‌کێک له‌ شێوه‌کانی سازکردنی کێشه‌یه. جا له‌ به‌رئه‌وه‌ی ئاکامی تراژیکه‌ی کاره‌ساته‌کان، راسته‌وخۆ باسیان لێ‌ناکری، شین و زۆرۆش نابێته‌ پێویسته‌ییه‌کی ده‌ق.

به‌م شێوه‌یه‌ ده‌بینین هه‌موو به‌شه‌کانی پیکه‌تانه‌ری لاوک، بۆ خولقاندنی ده‌قیکی دراماتیک - یان به‌ لانی‌که‌مه‌وه ده‌قیک به‌ تاییه‌ته‌ندی دراماتیکه‌ی زۆرتر له‌ چاوه‌کانه‌ی تر - ده‌ستوه‌ده‌ستی یه‌کتر ده‌ده‌ن.

لاوکی میره‌یه‌نجۆ: ئه‌من ناچه‌ قه‌لاتی دزی ده‌شتی مه‌لگه‌ورێ ل من وا به‌ بییه

عه‌سکه‌ری ئه‌فلاتوینان و ئه‌بوسئیران به‌وئ سپیدی ده‌ورانی گرتیه

ئبرۆ شادا شوهدی میر به‌نچن میری کوردان گه‌له‌که‌ هه‌نه

ب سن دهنگان گاز دکردئ: نووری له برا لهسکه ندمر خان
 عهولا به گن یینارئ، باین من تهخسیرئ ب کوشتنن میران نه کهن
 شهره کی دقهوما سهلماس و دیلهمانن، سردهشتن ملگهومرئ،
 بهر قهلاتی دزئ
 لهوه تهشییات بکه بن ب شهرئ چند قلععو قهرس و بازدییا
 گهلی خۆرتان! دینگۆ دستن خۆ باوینه سهر قاپی
 سی تیرا، کۆپراغن چه بهلخانا بدهنه پالآ وئ چیا بن
 بهرئ سپیرئ بلند بکه ن ل مه کینن ته پارا ل عاسمینن ل عهوا بن
 بهلکی میر په نجن مه بن دهلال، به گ لیکی کوردان، دلۆ گاوه کی
 موشوغولیا خۆ ده بنن. ب وئ یار و غهزاین وۆ— وۆ^ا

حه ز ده که م دیسان جهخت له سهر ئه م مه بهسته بکه م که به شیکێ نۆر له و
 دهقانه ی به لاوک ده ناسرین، فورم و ناوه روکیکی جیا له هی به شهکانی تری
 بهیت و باویان نیه و ههر به تنیا جیاوازی زاراوه یان جیا ی کردوونه ته وه. با به
 وردی سه رنج بدهینه ویکچوونی ئه م دهقی خواره وه له گه ل دهقی حهیران:

ئای دهلال، ئای دهلال، ئای ئای ل من
 ئای لی گهلی گوندیان و جیرانان و خزمینه!
 ناوئ یارئ من گولبه هاره، ل دهوئ من چند شیرینه
 وهی لی مه یلی له سه ری یارئ من
 ئای لی گه ورئ چل و چار که زینه
 بهلی تاسن سه ری خه لک و عاله من زیوه
 تاسن سه ری یارئ من دورو باقووته
 ههواره گه ورئ، لولۆین زه رینه
 سن کانیکا له به بنن جوئی مه مکن یارئ من هه لدا بینه
 یه کا تاله، یه کا ترشه
 ژ تالع و بهخت و ناوچه وانن من پرا به ک شیرینه

لای ده‌لال، ده‌لال، ده‌لال، حالی من ب تنی^۱

هه‌تا ئیره، تیشکمان خسته سه‌ر پیکهاته‌ی لاوک و چه‌یران. لکینکی‌تری
ئه‌ده‌یی فولکلوری کوردی، به‌شیکه له به‌یت و باو که ده‌کری به «مه‌نزومه»
ناوی بێنین.

سواره‌ی ئیلخانی‌زاده، له ناو ئه‌ده‌یی کوردیدا، چوار شیوه‌ی شیعر به‌م چه‌شنه
لێک جیا ده‌کاته‌وه:

۱- شیعری وتاری یان به‌یتی

۲- شیعری برگه‌یی

۳- شیعری سه‌روزی

۴- شیعری نوێ^۱

چه‌یران نمونه‌ی سه‌نه‌ترین شیوه‌ی شیعری وتاری‌یه. تایبه‌ت‌ه‌ندییه‌کانی
ئه‌م جۆره شیعره، به‌م شیوه‌یه‌ن:

ئه‌لف: پابه‌ند نه‌بوون به‌ کیشیکه‌ی برگه‌یی دیاریکراو.

ب: نالیکه‌ی درێژایی دێره‌کان.

پ: نالیکه‌ی درێژایی به‌نده‌کان.

ت: مه‌یلی دێره‌کان بۆ درێژ بوونه‌وه و خۆله‌به‌ریه‌ک کیشانه‌وه.

له مه‌نزومه‌ی فولکلۆریدا، که به‌ گوێره‌ی بۆ چوونی سواره، پیکهاته‌که‌ی
به‌ شیعری برگه‌یی هه‌له‌ده‌چنرێ، چوار تایبه‌ت‌ه‌ندی جیاواز له‌م تایبه‌ت‌ه‌ندیانه‌ی
سه‌روه‌وه، واته‌ په‌یره‌وکردنی کیشیکه‌ی برگه‌یی، رێک بوونی درێژایی دێره‌کان و
جاری وایه به‌نده‌کانیش و مه‌یلی دێره‌کان بۆ کورت بوونه‌وه بونیادی ده‌ق
پێکدێنن.

به‌یتی فه‌قیری

ده‌چن بۆ ماله‌ جیرانان

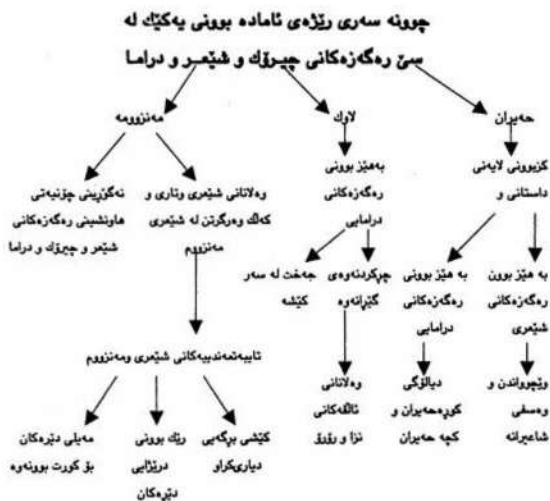
په‌یدا بکه‌ن په‌که‌ دوو نانان

نانیکی پێن بەیدا نابن
 کورپی دێنن لەدووو بابی
 نێزاسی هاتوووە گیر نابی
 زوو برۆ بچوو بە نەردەست
 چەندی دەکەین راناوەستی
 جووچەى دەوێ دەگەل ماستی "

لەم بەیتەدا، هەموو بەندهکان، سێ دێرو هەموو دێرەکانیش، هەشت
 بڕگەن. بەیتا کەوا:

لەفەرۆ هات و بهاره
 دەربوون چۆم و چەلاله
 هاتن تەپەر و لیخاله
 هاتن تەپەر و کەودەری
 مەجل دگۆتە عەلی
 مەجل دگۆتە حاجی
 ئەمـ کەوگیرئ سوتیبه
 عەمـن له بۆ هاتیبه
 عەمـن له خۆ ئەفئینه
 هەتا پێن سوور نەهئینه
 پێن سوور ل دەشتن ئێنه.

مەنزومە، لە چوار چۆتەى ئەو ئال و گۆرە فۆرمییانەدا دەمێنێتەو و
 گۆرانی زیاتری بە سەردا نایە و هاوسەنگی ناسراوی نێوان سێ رەگەزەکانی
 گۆرین تێکناچن. هەلبەت لەقالبدرانی تەواوی دەق بە شێوەى نەزم، لە
 مەنزومەى فۆلکلۆریدا، نابێتە هۆی چوونەسەری ریزەى ئامادەبوونی
 رەگەزەکانی شیعەری. نەزم و شیعەر، هەر بە تەنیا لە شیعەری شاعیرانی گەورەدا
 بە شێوەیەکی قەراردادی، هاوئەشێنبوونە و پێویستی بەکی ئەوتۆ لێکیان نایە سستیته و.
 کورتەى پاس و خواسەکانی ئەم بەشە لە هێلکاری ژمارە ۱۵۳، نیشان دراوە.

۲ - لادان له منتیقی مهجازی

سهرکه وتنی به نورهی خوازه و مهجازه، هر به تنیا تاییهت به نیزامه کانی که لامي نیه و له بارهی نیزامه کانی تری نیشانه بییش و هراست ده گه پئی. یا کو بسن وه بیرمان دینیتته وه که له به ستینی وینه گه ریدا، شیوازی کو بیسم به ناشکرا له سر مهجازه دامه زراوه و له سووریا لیسمد، روانینی وینه گه ر، روانینیکی ته و او خوازه ییه.^{۱۲}

هر به م شپوه یه، باسی گشتی زال بوونی مهجازه یان خوازه، ده قی نه ده بییش ده گرتته وه. به م هوی له فسلای دوو دا، نه و پرسپاره مان هینایه گو پئی که ده قی به بیت خاوه نی کامه منتیقه و هر له ویدا وه لامان داوه که له به یته دریزه کاند، منتیقی مهجازی زال. به لام جار جاره، لادانیک له م منتیقه ده بیند ری.

له هینده که به یته، رووداوه کان به نانقه ست، به ته وای ناگتیر دینته وه. به لکوو به ناماژه و به شپوه یه کی تیشک هاویژ، چند پاژیک له گه ریانی داستانی به یته، له گوتندا جیگایان بق ده کرتته وه و وه بیر هینانه وه یان نافراندن و ته و او کردنی به شه کانی تر، حه واله ده کری بق «یاده وهری به کومه لی خه لک»، یان بق خه یالی داهینه ری بیسه ر و خوینه ر.

به یته بق نه و جوړه کورت بوونه وه یه، که لک له ناسران و بلاو بوونه وه ی داستانی به یته له ناو خه لکدا و ه رده گری. نه و رووداوانه ی بوونه ته ه وینی پیکه اتنی به یته، نه و کاره ساته گه وره و شویندانه رانه بوونه که له کومه لی کورده واریدا قه و ماون یان به شپوه یه کی سیستماتیک و سروشتی، چاوه پوانی روودانیان بق ده کری. که واته کاتیک چو نیه تی قه ومانی رووداوتیک، له یاده وهری خه لکدا ناماده یه، یان ناسوی بیری خوینه ر و بیسه ری کورد، ده سه لاتی

مؤدئلسازی ته‌واوی ده‌قیکی نه‌وتۆئی هه‌یه، به‌بیت تا نه‌و جینگایه‌ی بۆی ده‌کری،
 ورده‌کارییه‌کانی نه‌ده‌بی خۆی به‌قوربانی گتیرانه‌وه‌ی ته‌واو و ناپۆیستی
 رووداوه‌کان نا‌کا. به‌لگوه‌ له‌ ئاسته‌کانی ژێرین و شاراوهدا، خه‌ریکی خه‌ملاندن
 و ره‌نگاندنی کروه‌ونی جوانکارانه‌ی خوی ده‌بی و به‌م چه‌شنه‌ راده‌ی
 نه‌ده‌بییه‌تی خۆی به‌رز ده‌کاته‌وه.

له‌وه به‌هاریکم که‌پوه‌تن

به‌هاریکی له‌ نا‌کاوی

عه‌بدوله‌هه‌زبه‌ کۆزه‌ی داسنی ده‌لن

دوین به‌یانی ده‌ستم ده‌داوه‌ شینکن چه‌خماخ خواری گه‌روومار

رووم ده‌کرده‌وه‌ چیا به‌م‌غلووبی داسنیان به‌بیانوی رایی

کاکینه‌ له‌من ته‌قهم ده‌هاته‌وه‌ له‌ ته‌نگن، به‌ خوای کره‌م ده‌هاته‌وه‌ له‌

هه‌ناوی

لینگم ده‌داوه‌ وه‌مه‌زانی نیرییه‌ کۆی به‌

نه‌مه‌زانی کاکه‌ سه‌په‌هوانه‌م ده‌که‌وته‌وه‌ ده‌گۆمیلکه‌ گۆمیلکه‌ی

ده‌خویناوی...

له‌من بۆت هه‌له‌ده‌ییم به‌ ده‌زگیرانی کاکه‌ سه‌په‌هوانی

سه‌ری هه‌لنا به‌ له‌ به‌ر شه‌ده‌ییدانی

شه‌رت یه‌ له‌ پاش مه‌لکه‌هوان و نیوچه‌ره‌هوان و سه‌په‌هوانی

چیا به‌م‌غلووبی داسنیان له‌ خۆ جه‌رام که‌م

به‌ جه‌زمن رایی ته‌نگن نه‌که‌سه‌وه‌ ده‌ شان^۶

ئه‌م نوسخه‌یه‌ی به‌یتی سه‌په‌هوان، به‌ مه‌زه‌نده‌ له‌ سه‌د دێر پێک هاته‌وه‌.
 ته‌واوی دێره‌کان، راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخو، دوویاته‌ی مه‌به‌ستی نه‌و دێرانه‌
 ده‌کن که‌ له‌ سه‌ره‌وه‌دا وه‌کوو ده‌قی نموونه‌ نووسراوه‌تته‌وه‌و به‌ شێوه‌یه‌کی
 تیشک هاوێژ و برووسکه‌یی چۆنیه‌تی رووداوه‌که‌، وێرای نیوی که‌ سایه‌تیه‌یه‌کان

(عەبدولعەزىزى داسنى و سەيدەوان و نىچىروان و مەلكەوان) و شوئىنى رووداوەكە (چىيائ مەغلۇوبى داسنيان) باس دەكەن.

كورت كوردنەوہى زنجىرەى ھاونشيني، خۆى لەخۆيدا، نابىتە ھۆى ژىركەوتنى مەنتىقى مەجازى و سەرکەوتنى مەنتىقى خوازەيى. بەلكو ئەو رەوتە، ھاوپى لەگەل روودانى ھىندەك ئال و گۆپىتر، وەككو بەرجەستە بوونى تايبەتمەندىيەكانى رۆمانتىكى دەق، يان نزيك بوونەوہ لەسروشنى «ناتەواويى گىرپانەوہ» كە تايبەتە بە ئوستورە، بەرەبەرە ئالاي سروشنى خوازەيى لەدەقدا، بەرز دەكەنەوہ.

ناتەواويى گىرپانەوہ، لە ھىندەك بەيتدا، ھەلگىرى سروشنىكى وەك دەقى ئوستورەيە. «ليقى شتراوس» دەلئ، ھەرچى ئوستورەيە لە سەر گىرپانەوہ يەكى ناتەواو، دامەرزاوہ. ھەر بۆيە سەبارەت بە ئوستورە، گەپان بە دواي رىوايەتى تەواو و پشتىن بەستراو يان «نووسخەيەكى سەرەكى» بۆ ئەو ئوستورە تايبەتە، كارىكى بىن كەلك و ناراستە. شتراوس بە بەلگە ھىنانەوہ لە بۆچوونى مرۆفناسىكى ئەمريكايى، دەلئ ئوستورەكانى سوورپىستان، ھەر جار كە دەگىرپەرىنەوہ، دەبن بە ئوستورەيەكى تازە و سوورپىستەكانىش ئەو گىرپانەوہ تازەيە، وەككو گىرپانەوہكانى پىشوو قەبوول دەكەن. شتراوس بۆ پاساودانى ئەو جىياوازيانە لە نىوان گىرپانەوہكانى جىياجىيائ يەك ئوستورەدا، دەلئ: كاتىك رووداويىكى مېژوويى كە لە ولاتىكى ديارىكراو و لە دەورانىكى ديارىكراو دا قەوماوہ، لە ھەر گىرپانەوہ يەكدا بە چەشنىك بە ديار دەكەوئ كە لەگەل گىرپانەوہكەي پىشوو، جىياوازي ھەيە، شتىكى سەيرنە ئەگەر چەند گىرپانەوہي يەك ئوستورە، لىك جىياوازي بن.

بەيت ئوستورە نىە، بەلام لەم بارەيەدا، تارادەيەك، لەگەل ئوستورە خاوەنى تايبەتمەندىەكى ھاويەشە. سروشنى ناتەواويى گىرپانەوہ، لە ھىندەك

بهیتدا، زۆر و کهم وه بهرچاودهکهوئ و بهم شیوهیه له م بهیتانهدا، دیاردهی
لادان له مەنتیقی مهجازی دهکهوئته بهرچاود.

سمکۆی شکاک:

بهلی گولبازری بانگی کردی موحته بهری نایی و خوشکن من نایی

لهمن دوعایهکی بکهین یا وهلا یا غموسی مال له بهغداین

جاری ویچار بابی خهسرۆ قوتار بکهی ل وئ بهلاین

لای دا میرات نه مین دهنن سۆماین

بهلی گولبازری بانگ کردی موحته بهری بهلی شهرهکی داگهته

جادهبا شنۆیا رهنگین، دنساری بهلی دگهوارینا هینواری^{۱۵}

هر بهم پێیه دهتوانین دابهشکردنێک لهناو بهیتهکاندا بکهین و دوو دهسته

بهیت، لێک جیاکهپنهوه:

ئهلف - ئهوه بهیتانهی تێیاندا هێلی گێرانهوه له بهر یهک دهکێشریتهوه و

یهکهکانی گێرانهوه یهک له دوا یهک له ناو بهیتدا ئامادهن و هر بۆیهش
مهنتیقیکی مهجازیان ههیه.

ب - ئهوه بهیتانهی ئاماژه به چیرۆکیکی تاییهتی دهکن، بهلام چیرۆکهکه له

ناو بهیتدا ئاماده نیه و له پشتیدا خۆی شارۆتتهوه و خوینهر یان بیسهر دهی

بۆ زانینی چۆنیهتی رووداوهکان، پشت به روونکردنهوهکانی دهرهوهی بهیت

بهسهتن. لێره دایه که بۆچوونی ئهوه که سانهی پێیان وایه بهیت شتێک نیه جگه

لهحهکایهتیکێ فۆلکلۆری، بناغهکهی دهرووخن. چونکه مهنتیق و پیکهاتهی

زال به سهه ئهه بهیتانهی دهستهی دووههه، به شیوهیهکی بنچینهیی، لهگه

مهنتیق و پیکهاتهی چیرۆک جیاوازی ههیه.

له فەسلێ پێشوویدا گوتمان هاوئشینێ ماکهکان لهناو بهیتدا بهشیوهی

(نزا و پارانهوه + گێرانهوه + زۆر) وه بهرچاودهکهوئ. دیاره چونکه له

بهیتهکانی دهستهی دووههه، ئالقهی ناوهندی واته گێرانهوه دهگاته ئهوه پهری

كاز بوونی خۆى كه واتە دوو ئالقەى دى، بەهێزتر دەبن و بۆ دەورگێتران، هەلسوو پتر دەبن.

بۆ نموونە دەبینین بەیتى كانەبى، بریتى بە لە شینى ژنى كانەبى بۆ مێردەكەى. (واتە بەهێز بوونی ئالقەى رۆڤ) بەیتى زەینەن و گۆزەل، شینى گۆزەل بۆ براكەى تى. سەیدەوان، شینى عەبدولعەزیز بۆ كورەكانتیتى.

بەیتەكانى دەستەى بەكەم، لە پیکهاتەى تەواو عەیارى بەیت نزیكترن و بەیتەكانى دەستەى دووهم، بەرەبەرە لە چوارچێوەى پیکهاتەى حەیران نزیك دەبنەو. لە هەر دوو دەستەدا دەتوانین بە ناو ئاماژە بەهێندەك نموونە بكەین:

دەستەى بەكەم: دەم، قەرۆگولەزەر، غەزای سەیسەبان، قوچ عوسمان، خەج و سیامەند.

دەستەى دووهم: كانەبى، ئەحمەدى شەنگ، لەشكرى، سەیدەوان پاكەمیر و كاكە شێخ.

لێرەدا، پێویستە ئاماژە بەم خالە بكەین كه ئەگەرچى ئىرجاع بۆ سەرچاوە مێژووییەكان، بۆ تیگە یشتنى روودلوی بەیت، لە جێى خۆیدا پێویستە، بەلام لە خۆیندەنەو بەكى ئەدەبیدا، بەرتەسك كردنەو بەیت هێندەى راپۆرتێكى مێژوویی، ئەدەبیبەتى دەقى بەیت، پێشێل دەكا. هەلسەنگاندنى بەردەوامى دەقى بەیت لەگەڵ راپۆرتە مێژووییەكان، دەبێتە هوى بەرتەسك بوونەو بە مەیدانى رافەكانى ئازاد و داھێنەرانی خۆینەر. ئەو پێوانەى دەبێ سەبارەت بە دەقى بەیت دەكار بكرێ، رادەى تەبا بوونی لەگەڵ مێژوو نە بەلكوو رادەى بەرزى ئەدەبیبەت لە ناو دەقدا بە.

٢- خۆمالی کردنی بەیت

کورد، بۆ رۆنان و فۆرم دان بە ژانری بەیت، لە چێژ و هەست و بیر و جیهان بینی خۆی کەلکی وەرگرتوو. بە قیاس لەگەڵ ئەو بۆچوونە کە دەلێ: رۆمان کەرەستەیک بوو. بۆ ئەوەی کۆمەڵی بورژوازی رۆژئاوا، خۆی پێن بەیان - بکا، دەتوانین بەمتەمانە وە بلێین کە بەیت کەرەستەیک بوو. بۆ ئەوەی کۆمەڵی کوردەواری خۆی پێن دەریبڕێ. چۆن دەبێ ناوی شوێنەکانی کوردستان تێکەڵ بەدەقی بەیت کرابن بەلام زەوقی جوانی ناسانەیی کورد، لەناو بەیتدا ریشەیی دانەکوتابێ.

دیاری کردنی بەیت وەکوو ژانر بەم مانایەیه کە هەرئێمکی تایبەت لە پانتای زمانی کوردیدا، بە یاساوریسای تایبەت بە خۆیو هەیه کە بەیت بێژی کورد لە کاتی بەرەم هینانی بەیتدا، خۆی پێی زانیبێ یان پێی نەزانیبێ، لە ناو ئەو هەرئێمدا و بە پێی رێسا و یاسای باوی بەیتەکانی پێش خۆی، بەیتی تازهی گوتوو.

کەواتە دەسنیشان کردنی بەیت وەکوو ژانریک، بەم مانایە نیه کە هەموو گەلانی دنیا بە شێوەیهکی ویکچوو، ئەدەبی فولکلۆری خۆیان پێک هیناوه و کوردیش بە شێویهکی تری تایبەت بە خۆی ئەم کارەیی راپەراندوو. مەبەست ئەوەیه دووپاتبوونەوی چەشنە بەرەمیکی فولکلۆری، بەرەبەرە بۆتە هۆی چەسپانی کۆمەڵە رێسایەک و پێک هاتنی چوارچێوەیهکی تایبەت کە بکری ناوی رێساکانی ژانری لە سەر دا بێ. ئەو شێوەیه بۆ شەقل گرتنی چوارچێوەیهکی دەستنیشانکراو لە ناو ئەدەبی هەموو گەلێکدا دەتوانێ وەرست بگەڕێ و تایبەت بە کورد نیه. ئەو ژانرە جیاوازانە لە ئەدەبی گەلانی جیهاندا، لەبەر ئەوەی هەموویان سەر بە ئەدەبی فولکلۆری و زارەکین خالی هاوبەشیان هەیه بەلام هەر جۆریکی تایبەتی، لە ناو زمان و ناوچە و خەلکی خویدا، بەرەبەرە

بۆلەي خۇمالى بوون و خۇجىيى بوون رۇيشتووه و ئەو خۇمالى بوونە ھەر بەتەنيا لەناوہ رۆكدا رووى نەداوہ بەلكوو قۇرميشى گرتۆتەوہ. ئەم پروسەي خۇمالى بوونە لە بەيتيشدا روويداوہ. كەواتە لەم لىكۆلئىنەوہ بەدا، بەرئالووى چەمكى ژانرمان بارتەقاي ئەوہ داناوہ كە ئەم دووتاييەتەندىيەي خوارەوہي ھەبى:

۱- ھەرئەمكى ريسايى تاييەت بە خۇي ھەبى.

۲- لە ناو ئەم چوارچىوہ ريسايەدا، بىكۆئ بە شىوہ يەكى چەند پاتەكراو، نموونەي جياجيا بەرھەم بى.

پروسەي خۇمالى كوردنى بەيت، چۆن و بە چ كەرسەگە لىكەوہ جىن بەجىن كراوہ؟ ئەگەر بلىيىن رۆمان و كورتە چىرۆك و نۆد ژانرى ئەدەبىيەت كە ئىستا كورد فىزيان بووہ و بە كاريان دىيىن، لە گەريانى شوپىن وەرگرتنىكى ئىجابى ھەرھەنگىدا وەرگىراون و بۇخۇي داينەھىنان، بەلام ژانرىكى تاييەت بە ناوي بەيتى بە شىوہي خوي داھىناوہ و ئەو ئەو، بەرھەمكى خۇمالىيە، بەپىي چ بەلگە يەكەوہ دەتوانىن ئەو داوايانە بەسەلمىنن؟

وہلامى ئەو پروسىارە، بەم شىوہ يە گەلە دەكۆئ كە بەيت خاوەنى پىكەاتە يەكى ئەوتۆيە كە لە چەند فازی جياوازدا، پروسەي خۇمالى كوردنى لە سەر پىادەكراوہ. لە قۇناخى يەكەمدا كاركراوہتە سەر بناغەي پىكەاتەي بەيت. لە قۇناخى دووھەمدا چىنى ناودجى كاري لە سەر كراوہ و لە قۇناخى سىپەمدا، روالەتى زمانىي بەيت، بەچەشنىكى تاييەت، قۇرمى پىن دراوہ.

قۇناخى يەكەم: چۆنەتى يەكانگىرى ماكەكانى پىكەاتەرى بەيت.

ئايا قەوارە بەندى كۆمەلايەتى كورد، لەو جىگايانەدا كە لەگەل قەوارە بەندى كۆمەلايەتى گەلانىتر، جياوازي ھەيە، بۇ چىنى كروتەونى بەيتى كوردى، كاري كرتۆتە سەر پىكەاتنى مۆدىلى (رەگەزى شىعەرى + رەگەزى چىرۆك + زەگەزى درامايى) ؟ بە واتايەكىتر ئايا دەكۆئ بلىيىن ئەگەر كورد خاوەنى

قه واره به ندیه کی کومه لایه تی جیاواز له وهی خۆی بوایه، مۆدیلی بۆنیادی به ییتیش کۆپانی به سهردا دههات؟ نایا ئه و ئایدولۆژیانهی، کورد جیهانی پێ تهجره به کردوون، کاری کردۆته سه ر ئه و ژانزه داهێنداره ی خۆی؟ پرسیارێکی له مانهش بنه په تی تر ئه وه یه که نایا ئه سله ن له چوارچێوه ی باب ته تیکی مه یله و پیکهاته خوازانه دا، باسی شوین دانانی قه واره به ندی کومه لایه تی و ئایدولۆژی له سه ر ده قێکی تایبه تیدا، باسیکی به جی یه ؟

با وه لامی ئه م پرسیاره ی دوای، له نووسه ری کتیبی «عمل نقد» بخوازین: «که رچی نیشانه کان به تنیا خاوه نی سروشتیکی دلخوازانه ن، به لام نیزامه کانی ده لاله تی، به شیوه ی گشتی به م چه شه نه نین. مانا مه به سته یکی تاکه که سی نه ی. به لکوو به ره مه ی تێکه یشتنی دوو لایه نه ی نیوان مرقه که نه. به واتایه که تر مانا به شیوه ی که ی کومه لایه تی دروست ده یێ. که واته بونیادی کومه لایه تی نیزیامی ده لاله تی له گه ل قه واره به ندی کومه لایه تی پێوه ندیه کی نزیک یه یه .»

هه ر له سه ر بناغه ی کاری سۆسۆر، ده کری به م شیوه یه به لگه بێنینه وه که تا ئه و جێگا یه ی زمان وه کوو شیوه یه که بۆ ده ربرینی ئه زموون، چاوی لی ده کری، به ناچار کار ده کاته سه ر ئایدولۆژی. مه به ستمانه له ئایدولۆژی بریخیه له و کومه له شیوازه ی خه لک بۆ زیان، ره چاویان ده که ن و پێوه ندیه کانیا ن له گه ل چۆنیه تی بوونی خۆیا ن تهجره به و به یان- ده که ن. ئایدولۆژی له ناو کرده وه ی ده لاله تی و گوته ر و ئوستوره و چۆنیه تی نیشاندانی «بوونی شته کان» دا هه لگه ندراره. که واته ده کری بێن ئایدولۆژی له زماندا هه لگه ندراره»^{۱۱} ده کری بێن ئاماده بوونی ره گه زه کانی به هێزی درامایی له ناو به ییتدا، ئاکامی شویندانانی راسته وخۆی ئه و قه واره به ندیه تایبه ته بووه که له کومه لی کورده واری سه ده کانی پێشبوو دا هه بووه. داب و نه ریت و خوو و خده و بیر و باوه پی ناو کومه ل له زۆر بۆنه ی جیاوازا دا، ده ره تانی به ره وه یوو بوونه وه ی دوویه دووی کوپ و کچی پێک هێناوه. گه پی ره شه به له ک، ژوانی نه یینی و نیوه نه یینی، سه رکانی، به ربیتر و زۆر هه لکه وتی تر، به کرده وه کوپ و کچیان کردووه به دوو لایه نی وت و ویژگی ئه ویندارانه و مۆدیلی (کوپ ده لی - کچ

دهلێ) که له دهقه فۆلکلۆرییه کائادا دیتته بهرچاوا، نموونه هه لگرتنه وه به که له نه ریته کۆمه لایه تییانه ی ژیا نی کورد. ته نانه ت له بالۆره دا، کوپ و کچ زۆر رووه له مالاوانه تر، به کتریا ن دوواندووه. نه گه ر چۆنیه تی پێوه ندی نیتوان کوپ و کچ، له ناو کوردیشدا، وه ک له ناو هینده ک گه لی دراوسیماندا به دیار ده که وئ، به پیتی دابه کانی عورق و برۆاکانی شه رع، پێوه ندیه کی زۆر به رته سک و قه ده غه کراو بوایه، ده ره تانی ئه و نموونه هه لگرتنه وه به نه ده ره خسا و بن شک، بۆنیادی به ییتی کوردی به م چه شنه ی ئیستا نه ده بوو. به م چه شنه، ته وه ره ی ناوه ندی به ییت که بریتی به له ره گه زی چیرۆک، به که مین هه لبژاردنی خۆی له ناو ره گه زه کانی دراماییدا به نه نجام ده گه یه ن. به لام ئه م ته وه ره یه دووه مین هه لبژاردنی خۆشی، له ناو ره گه زه کانی شیعری به رتووه دا. ئه م هه لبژاردنه ش له دۆخی تایبه تی ژیا نی کورد، له سه ره ده می نازه لداری و کشت و کالدا، له کاتی نزم بوونی رێژه ی خۆینده واری له ناو کۆمه لدا سه رچاوه ی گرتووه. له کۆمه لگای نه خۆینه وادا، په یقی غه یره شیعر ده ره تانی بلاو بوونه وه ی بۆ نه بووه و به وه ی شیعر زۆرتر بووه.

قوناخی دووه م:

شیعری وتاری و بردنه سه ری رێژه ی خۆمالی بوونی به ییت.

ده توانین له ناو به ییتی کوردیدا، به شوین ماکه ی نه وتۆدا بگه رین که سه داوسه د تایبه ت به کورد بن. دیاره ئه و عونسورانه له ناو کروتوونه ی زمانیی به ییتدا ده دۆزرینه وه. له به شه کانی پێشوودا، له زمانی سواره ئیلخانی زاده وه، چه ند شیوازی شیعریمان له به ستینی نه ده بی کۆنی کوردیدا، لیک جیا کرده وه که بریتین له: شیعری وتاری، شیعری بره گیی و شیعری عه رووزی. شیعری وتاری و شیعری بره گیی، هه ر دووک که لکیان له کیشه کانی خۆمالی وه رگرتووه، به لام ناستی خۆمالی بوونی شیعری وتاری، په یه ک له ه ی شیعری بره گیی له سه رته.

نمونه‌ی شیئیری برگه‌یی، پتر له گۆرانییه ره‌سه‌نه‌کانی کوردیدا به‌دی ده‌کری.
له‌ده‌قی به‌یتیشدا، پتر شیئوازی شیئیری وتاری ده‌کارکراوه و هینده‌کنجار
نمونه‌ی شیئیری برگه‌یی، له‌ناو به‌یتدا ده‌که‌وینته به‌رچاو.
شیئیری برگه‌یی له گۆرانی و هه‌لبه‌ستی کوردیدا:

هه‌ی نار هه‌ی نار باوانم یار هات و رۆیی به‌ نه‌ج‌ه‌ولار
زولغت به‌ریز به‌ردانه‌وه به‌ بای عیشه‌وه ده‌خولانه‌وه
کۆنه‌برینم ده‌کولانه‌وه

دېسان شه‌وه هات بۆ حالی من بۆ ده‌که‌ی پم خه‌بالی من
عالم سووتا له‌ناهی من^{۱۷}

شیئیری وتاری له به‌یتدا:

لامۆزا خه‌ج ده‌داوه له بانگی ده‌گوت ۱۳ برکه
لامۆزا سیامه‌ند گیان له‌من بۆت هه‌له‌ده‌لمه‌وه به‌ریزی ده‌کینه‌سیبانه ۲۳ برکه
له‌وه پێشی له‌من به‌چۆم و به‌ تات و به‌ لاهه ۱۵ برکه
ئیی ده‌خوین شه‌هین و شمقار ده‌گه‌ل ته‌رلانه ۱۴ برکه
لامۆزا سیامه‌ند گیان سهد بریا له‌ بریا به‌ خودای ۱۵ برکه
له‌تۆ نه‌خۆشم بای له‌ریزی هه‌موو نه‌خۆشانه ۱۵ برکه
له‌گه‌رقه‌وه‌که‌ست له‌ده‌هالان، به‌روکه‌به‌روکه‌م لاوه‌زاریداده‌کردی^{۱۸} ۲۲ برکه

شیئیری برگه‌یی له به‌یتدا:

پرسیم بو ده‌گری ئه‌ی عمرو چاوم ئه‌ی کیزه‌ جوانی (۵ + ۵ + ۵) برکه
ده‌لن:

کراسم نیه‌ بچه‌ دیلانی (۵ + ۵)
ده‌لیم:

بینانی چاوم، گه‌وه‌هر و دورم (۵ + ۵)
من بالدار نه‌بووم به‌ بالان به‌رم (۵ + ۵)
مه‌نده‌که‌ نه‌بووم به‌ خۆم به‌خۆرم (۵ + ۵)
بچه‌ میسر و شام، کراسیک بکرم^{۱۹} (۵ + ۵)

شێعری وتاری و شێعری بڕه‌گی، به‌ ته‌واوی له‌گه‌ڵ پیکهاته‌ی رێزمانی زمانی کوردی رێکن. جگه‌ له‌مه‌، سروشتی شێعری گوتاری، بۆ گێڕانه‌وه‌ و بۆ شین و رۆژ، زۆر له‌باره‌. سواره، له‌ باره‌ی شێعری عه‌رووزیه‌وه‌ ده‌لێ:

«زمانی کوردی بۆ ده‌کارکردنی به‌حره‌کانی شێعری عه‌رووزی، ناتوانی ده‌وێکی چالاکانه‌ بگێڕێ. چونکه‌ ئه‌و به‌حرانه‌، به‌ پێی سروشتی تایبه‌تی و پیکهاته‌ی رێزمانی زمانی عه‌ره‌بیه‌وه‌ پێگه‌ هاتوون. فارسه‌کانیش که‌ ئه‌و به‌حره‌ عه‌رووزیه‌یان وه‌رگرت، به‌ره‌به‌ره‌ به‌ درێژیی ماوه‌یه‌کی نزیک به‌ هه‌زار ساڵ به‌ پێی قالبی سروشتی زمانی خۆیان، به‌حره‌کانیان داناشی و پێیان داچوونه‌وه‌ و گه‌ڕانیان به‌ سه‌ر داوه‌تان»^۲

به‌لام شێوازی شێعری وتاری، به‌ پێچه‌وانه‌ی شێعری عه‌رووزی به‌ پێی داخوازی سروشتی تایبه‌تی زمانی کوردی بووه‌. واته‌ شێعری وتاری یان به‌بێتی، له‌ سه‌ر بناغه‌ی هه‌مان ئه‌و به‌لگه‌یه‌، که‌ له‌خوار بوونی رێژه‌ی خۆمالی بوونی شێعری عه‌رووزیشی پێ نیسپات کراوه‌، رێژه‌ی خۆمالی بوونی له‌ سه‌رتره‌.

قوناخی سێهه‌م - هه‌لبژاردنی زاراوه‌کانی ناوین.

به‌ ورد بوونه‌وه‌ له‌ زاراوه‌ی به‌ کار هێندراو له‌و ده‌قانه‌ی تایبه‌ت به‌ ناوچه‌ی موکریان خاڵیکی زۆر به‌رچاو، سه‌رنجمان راده‌کێشێ. ده‌قی به‌یت له‌ باری موفه‌رده‌اته‌وه‌، دارماله‌ له‌و وشه‌ ره‌سه‌نانه‌ که‌ پتر تایبه‌تن به‌ زاراوه‌ی ناوچه‌ی موکریانی ناوه‌ندی(واته‌ مه‌هاباد و بۆکان و میانداو) به‌لام له‌ باری سینتاکس و پیکهاته‌ی رێزمانیه‌وه‌، مۆدیلتیک که‌ ده‌قی به‌یت په‌یڕه‌وی لێ ده‌کا، ئه‌و شێوه‌ رێزمانیه‌یه‌ که‌ تایبه‌ت به‌ دیالیکتی باوێ باکووری‌ترین ناوچه‌ی موکریان واته‌ی ناوچه‌ی شنۆ یان هه‌مان ئه‌و مه‌لبه‌نده‌یه‌ که‌ سنووری نێوان دوو دیالیکتی سه‌ره‌کی کوردی (کرمانجی ناوه‌راست و کرمانجی سه‌روو) ی لێهه‌لکه‌وتووه‌. ئه‌م بارودۆخه‌ سنووریه‌ و چۆنیه‌تی شوێندانانی ئه‌و دوو زاراوه‌ سه‌ره‌کییه‌ له‌ سه‌ر په‌کتر، بۆته‌ هۆی ئه‌وه‌ی دیالیکتی تایبه‌ت به‌م ناوچه‌یه‌، جیاوازی له‌گه‌ڵ زاراوه‌ی باوێ موکریان هه‌بێ.

به سهرنجدان به‌تیکستی چه‌یرانه‌کانی ناوچه‌ی هه‌ولپیریش، ده‌بینین ئه‌ هه‌لبژاردنه‌ ناوینه‌ که له ناو دوو زاراوه‌ی سه‌ره‌کی کوردی به‌پرتوه‌چوو ه له‌وانیشدا به‌ر چاو ده‌که‌وئ. له هینده‌ک ده‌قی به‌یت و باودا، ته‌نانه‌ت داوه‌ری کردن له‌م باره‌یه‌دا که زاراوه‌ی به‌کاره‌ینراو له‌ناو تیکستدا، ده‌که‌وئته‌ خانه‌ی زاراوه‌ی کرمانجی ناوه‌راست یان کرمانجی سه‌روو، په‌کجار زۆر دژواره‌.

له‌م زه‌مینه‌یه‌دا ره‌وتی خۆمالی کردنی به‌یت، نه‌ک هه‌ر له‌ قۆناخی به‌ره‌م هینانی به‌لگه‌و له‌ قۆناخی بلۆکردنه‌وه‌شیدا، ده‌وری گنپاره‌وه‌ هه‌لکه‌وتنی جوغرافیایی ناوچه‌کانی کوردستان و رێژه‌ی به‌رزی ناخپه‌ره‌انی کورد که به‌دوو زاراوه‌ی سه‌ره‌کی قسه‌ده‌که‌ن، شوپینیان داناوته‌ سه‌ر پیکهاته‌ی رێزمانی به‌یت. به‌ واتایه‌کی‌تر ئه‌گه‌ر هه‌لکه‌وتنی جوغرافیایی ناوچه‌کانی کوردستان و بلۆبوونه‌وه‌ی ئینسانی ناخپه‌ره‌انسی سه‌ر به‌ دیالیکته‌ جیاوازه‌کان، به‌شپه‌یه‌کی‌تر بوایه‌، پیکهاته‌ی رێزمانی به‌یتیش به‌م شپه‌یه‌ نه‌ده‌بوو که‌ئێستا هه‌یه‌.

پاشکۆ

هه‌لبژاردنی به‌یت وه‌کوو بابته‌ی خودی به‌یت

جێی خۆیه‌تی له‌ کۆتایی ئه‌م فه‌سه‌له‌دا، خالیکی سه‌رنج راکێش له‌باره‌ی بابته‌ی هینده‌ک له‌ به‌یته‌کان، ب‌خه‌ینه‌ به‌ریاس. به‌یتناسان له‌ سه‌ر ئه‌وه‌ رێک که‌وتوون که‌ بابته‌ی به‌یته‌کان، بریتین له‌ په‌کێک له‌ بابته‌کانی: میژوو‌یی (وه‌کوو دهم‌م)، ئه‌وین و دلداری (وه‌کوو م‌م و زین) بابته‌ی ئایینی (وه‌کوو به‌یتی قه‌بران)

...

جوانکارییه‌ک که له‌ پانتای به‌یتدا کراوه‌، هه‌لبژاردنی خودی به‌یت یان به‌یت بیژ، وه‌کوو بابته‌ی به‌یت بووه‌.

له هونەری سینه‌مادا، دیتوومانه که له هیندهک فیلمی هونەریدا، خودی سینه‌ما، بۆته سووژە‌ی فیلم. هاوچه‌شنی ئەم رووداوه، کاتیکی له بەستینی بەیتدا روویداوه که بەیت‌بیژ بە‌گرینگایەتی ئەو بە‌شه له فولکلۆری کوردی زانیوه. بۆ نمونە چۆنیەتی میوان‌بوونی هەلکەتی و خرنال، له سوو شایەر بۆ فێربوونی بەیتی سولتان ئەحمەدی بیناری، وەکوو بەیتیکی کورت و گەردوگۆ، له سەر زاری بەیت‌بیژانەوه بووه. کورتە‌ی ئەو بەیت، بەم چەشنە‌یه:

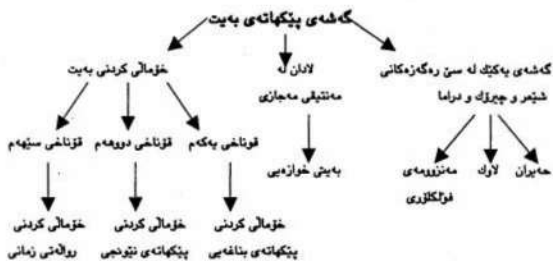
هەلکەتی و خرنال بەیت‌بیژی مەجید خانی بوون. ئەوان هێچیان بە‌بیتی سولتان ئەحمەدی بینارییان نە‌دەزانی. مەجید خان کوتی دە‌یی بچن له هەر کوێیەکی هە‌یه، بە‌بیتی سولتان ئەحمەدی بینارێم بۆ وە‌دەست خەن. برابری کامە‌لا کوتی و سووشایەر هە‌یه له شنۆ‌یه، بە‌بیتی سولتان ئەحمەدی دە‌زانی. هەلکەتی و خرنال و سوو شایەر دە‌دۆز نە‌وه و پێی دە‌لێن:

پیاویکی بە‌چه‌وه‌ری / زۆر مە‌رد و موزە‌طەری
 نە‌رمی هەر دە‌لێی فە‌نە‌ری / پێم وایه تۆ و سووشایەری
 ئیکک با‌زین ئیکک سە‌فە‌رین / له‌ به‌ر وە‌ستادت دە‌مە‌رین
 دە‌ردمان بە‌ کە‌س چاری نایه / به‌ تۆ هە‌ل دە‌کرێ ئە‌و چرایه
 و سوو شایەر دە‌لێن:

ئە‌گەر دە‌پە‌رسن بە‌ ئە‌سه‌جییه / بە‌بیتی سولتان ئەحمەدی بیناری ئە‌گەر منە
 به‌ مۆ‌رە‌تە‌بییه / باش و پێ‌شی بە‌یتم یه
 ئە‌من مە‌لام دانامێم / ئە‌و بە‌یتە‌و چاک بۆ دە‌خوێنم

و سووشایەر کوتی شە‌وێ هە‌تا چرانە‌کوژێ‌تە‌وه، پێ‌و نایێم. جا شە‌وێ ئە‌گەر چرا کوژاوه، بە‌یتە‌کە‌ی پێ‌ کۆتن. به‌ چوار شە‌وان بۆ‌ی تە‌واو کردن ئە‌گەر بە‌یتە‌که تە‌واو بوو، ئێ‌ی پە‌رسی‌نە‌وه. بیست و هە‌شت بە‌ندیان لێ زیاد کردبوو. زۆ‌ریش بە‌ری و جێ لێ‌یان زیاد کردبوو. و سووشایەر ئە‌گەر وای دی زۆ‌ری پێ‌ خوێش بوو. کوتی هە‌ک له‌ چاوی منو کە‌وێ.²¹

له‌ کۆتای‌ی ئە‌م فە‌سڵە‌شدا، با پوخته‌ی با‌سه‌که، له‌ هێ‌لکاری ژماره‌ ٤٤ دا بخه‌ینه‌‌پەرۆ:

هێلکاری ژماره ۴

پهراویزهکان

۱. بابک احمدی - ساختار و تأویل متن - تهران - نشر مرکز - چاپ چهارم، ۱۳۷۸ - ۲۸۷
۲. گوڤاری سروده - ژماره ۱ - ل ۹۰
۳. شهحمده بهیری - گهنجی سه‌ریه‌مؤر - سلیمانسی - په‌خشی سه‌رده‌م - چاپی یه‌که‌م - ۲۰۰۰ ل ۱۶۲
۴. هه‌مان سه‌رچاوه - ل ۱۶۸
۵. ئوسکارمان - تحفه مظفریه - پېشه‌کی و ساخکردنه‌وه وهینانه سه‌ر رینووسی کوردی: هیمن - مه‌هاباد - چاپخانه‌ی سه‌یدیان - ۱۳۶۴ - ل ۲۹۷
۶. ته‌نانهت من خۆم پایزهم به‌زارلوه‌ی کرمانجی سه‌روو له ناوچه‌ی شوق بیستوهه.
۷. س. و. داوسن - درام ترجمه فیروزه مهاجر - تهران نشر مرکز - چاپ اول ۱۳۷۷ - ص ۴۶
۸. یاسین هه‌سه‌ن گۆران - لاوک وسترانی کوردواری - هه‌ولێز - چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی رۆشنیبری - چاپی یه‌که‌م - ۱۹۹۸ - ل ۱۲۹
۹. هه‌مان سه‌رچاوه - ل ۱۷۷
۱۰. سواره ئیلخانی‌زاده - تاپق و بوومه‌لێز - تاران - بلاوکه‌ره‌وه‌ی پانیز - چاپی یه‌که‌م - ۱۳۷۹ - ل ۲۳۳
۱۱. ئیبراهیم ته‌قی سولتانی - به‌یتی فه‌قیری گوڤاری سروده - ژماره ۱۳۸ - ل ۴۶
۱۲. خ - سالح - به‌یئا‌که‌وا - گوڤاری سروده - ژماره ۱۷ - ل ۱۸
۱۳. رابرت اسکولز - درامدی بر ساختارگرایی در ادبیات - ترجمه فرزانه طاهری - تهران انتشارات آگه - چاپ اول - ۱۳۷۹ - ص ۴۱
۱۴. گوڤاری سروده - ژماره ۵ - سه‌یده‌وان - ل ۲۳
۱۵. یاسین هه‌سه‌ن گۆران - لاوک وسترانی کوردواری - هه‌ولێز - چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی رۆشنیبری - چاپی یه‌که‌م - ۱۹۹۸ - ل ۷۳
۱۶. کاترین بلزی - عمل نقد - ترجمه عباس مخبر - تهران، نشرقصه چاپ اول ۱۳۷۹ - ص ۶۳
۱۷. باکووری - گۆرانی بیژه نهمره‌کان - به‌شی یه‌که‌م - هه‌ولێز - چاپخانه‌ی وه‌زارتی په‌روه‌رده - چاپی یه‌که‌م - ۲۰۰۱ ل ۹۸

۱۸. نه‌حمه‌د به‌حری - گه‌نجی سه‌ریه‌مؤز - سلیمان‌ی - به‌خشی سه‌رده‌م - چاپی به‌که‌م

- ۲۰۰۰ ل ۲۰۹

۱۹. مه‌حموود شکالنه‌زاد - به‌یت‌ی خه‌زیم - گوزفاری سه‌روه - ژماره ۱۲۹ - ل ۲۴

۲۰. سه‌واره‌شیلخانی‌زاده - تاپز و بوومه لیل - تاران - بلاکه‌روه‌ی پانیز - چاپی به‌که‌م

۱۳۷۹ ل ۵۲ - ۲۳۹

۲۱. قادر فتاحی قاضی شوپمه‌حموود ومه‌رزینگان - تبریز - انتشارات دانشکده‌ ادبیات و

علوم انسانی - چاپ اول ۱۳۴۸ - صص ۴ - ۱۲

فہرستی چوار

پولین کردنی پیکھانہیں بہیت

تا ئىستا قىسمان لە وىكچوون و جياوازى قۇرمە جۇراوجۇرەكانى بەيت
کردووه. دەتوانىن لەم بەشەدا، تەواوى ئەو پىكھاتانە، بە ھەموو
تايبەتمەندىيەكانىيانەو، لە پۆلەين کردنىڭدا پىكەوھ كوڭكەينەوھ.

ئەم پىكھاتە جياوازانە، جگە لەوھى لە بارى چوار چۆوھو، خالى ھاوبەش
و جياوازيان ھەيە، لە بارى وردە رىساكانىشەو، دەگىرى پىكەوھ
ھەلبەسەنگىندىرىن. جارى پۆلەين کردنەكەمان، لەسەر بناغەي تايبەتمەندىيە
گىشتىيەكان دادەمەزىنەين و دواتر ھەر لەم فەسلەدا، ئاوپىك وەسەر وىكچوون و
جياوازى وردە رىساكانى ناو دەقەكانىش دەدەينەوھ. بەگوڭرەھى باس و
خواسەكانى پىشوو، ھەوت پىكھاتەي جياواز لە پانتاى بەيت و باويدا لىكنجيا.
دەكرىنەوھ. ديارە ئەو ناوانەي لەم لىكۆلەينەوھدا بۆ ئەو ھەوت دەستەيە
دانراون، بە شىوھەيەكى قەراردادى ھەلبۇزىردراون.

۱. بەيت بە پىكھاتەي تەواو ھەپارەوھ. ئەم چەشەنە بەيتە بو

تايبەتمەندىيانەي خوارەوھ دەناسرىتەوھ:

۱. ھەر سىن رەگەزى چىرۆكى و شىئەرى و درامايى تىدا نامادەيە و

رەگەزى چىرۆك لە ناو ئەو سىن ئالغاندا، ئالغەي ناوھندى پىك دىنىن.

۲.۱ له هه‌ردوو به‌شی تەخت و بەند پێک هاتوو و بەشی بەندیشی بە شیعری وتاری هه‌لچنراوه نەک بە شیعری مەنزومەیی.

۳.۱ مەنتیقیکی مەجازی بە سەردا زالە.

۴. ۱ له بەر ئۆه‌ی هێلی گێرانه‌وه، تێیدا له بەر یەك كێشراوه‌تۆه و یەكەکانی گێرانه‌وه، یەكە‌به‌نۆی یەكدا هاتوون، پشت بەستن بە سەرچاوه‌یەکی دەرۆه‌ی بەیت پێویست نیە.

نموونه: سەعید و میرسیۆه‌دین‌بەگ، لاس و خەزال، مەم و زین، گەنج خەلیل، بڕایمۆك، شیخ فەرخ و خاتوون ئەستی، ناسر و مالا، مەحمەل و بڕایمی دەشتیان، شۆرمە‌حموود و مەرزنیگان و جۆلندی^۱.

۲- بەیتی مەیلە و تەواو عەیار.

ئەم بەیتانە هەریە‌تەنیا له تاییه‌تەندی دووه‌می بەیتەکانی تەواو عەیاردا، لێیان جیاده‌بنه‌وه، واتە بەشی تەختیان نیە و له سێ خەسلە‌تە‌کە‌ی‌تردا (۱.۱، ۲.۱، ۴.۱) له‌گە‌لیان هاویە‌شن.

ئەم دەستە‌یه، ئەر بەیتانە دادە‌گرتی که له فەسلی پێشوو، له بەشی لادان له مەنتیقی مەجازیدا وە‌کوو دەستە‌ی یە‌کە‌م ناومان هێنان^{*}.

له بارە‌ی بەیتە‌کانی ئەم دەستە‌یه، دوو تێبێنی بە پێویست دە‌زانم:

ئەلف - جی‌او‌ازی بەیتە‌کانی ئەم دەستە‌یه، له‌گە‌ل بەیتە‌کانی جۆری یە‌کە‌م زۆرکە‌مه. وا هە‌یه نوسخە‌یه‌ك له بەیتێکی دیاریکراو، بخرێتە‌خانه‌ی بەیتە‌کانی جۆری یە‌کە‌م به‌لام نوسخە‌یه‌کی‌تری هە‌مان بەیت سەر بە دەستە‌ی دووه‌م بێ.

ب - بەیتێکی وە‌کوو وە‌نە‌وش و بە‌ره‌زا، زۆریه‌ی تاییه‌تە‌ندییە‌کانی ئەم دەستە‌ی بەیتە‌ی هە‌یه. به‌لام له بەر ئۆه‌ی بە‌نده‌کانی بە شیعری مەنزوم

هه لچنراون و شیعریی وتاری تئیدا وه لاناوه، له م دسته به دا جئگای بۆ
ناکرتته وه.

نموونه: بهیتی دهم، غزای سیسه بان، قوچ عوسمان، خه ج و سیامه ند،
قهر و گوله زهر^۲.

۳ بهیتی خوازهیی:

ئو بهیتانهن که له فەسلێ پیشوو له بهشی لادان له مەنتیقی مهجازیدا،
وه کوو دستهی دووهه م، ناومان هینان. خاوهنی ئو تایبه تمه ندییانهن:

۱-۲ بهیت ناماژه به داستانیك دهكا، بهلام یه كه كانی گێرانه وه، له ناو ده قدا
ئاماده نین. داستانی بهیت، له دهره وهی دهقی بهیت واته له میژوو یان له
یاده وهری گشتی خه لکدا بلاوه و وه کوو به یته کانی دوو دستهی پیشوو،
رووداوه کان به وردی له ناو دهقی بهیتدا ئاماده نین و هر بۆیه دهقه کانی ئه م
دسته یه له چاو دهقه کانی دسته کانی پیشوو کورتترن.

۲-۲ مەنتیقی خوازهیی به سه ردا زاله.

۳- ۲ له زنجیره ی هاوشینی (نزا + گێرانه وه + روژو دا، ئالفه ی سیهه م
واته روژو، چوار چێوه ی بهیت پێك دێنن و ئالفه ی گێرانه وه کاله ده بیته وه.

۳- ۴ بهشی بهندی له شیعریی وتاری پێك هاتوه.

نموونه: سه یده وان، کانه بی، ئه حمه دی شه نگ، کاکه میر و کاکه شیخ،
له شکرێ، سوارو، زه ینه ل و گۆزه ل:

ئه ی براله زه ینه ل گیان

ئهن ئه ورۆ زه ینه ددا دۆژمنی زه ینه لی برام

ئه گهر روویان ده کرده وه سه را به رده ی کاکه زه ینه لی

هه لیان ده گرت سه رکێش و کراسان

بهین ساجیبی ده پاندا له کۆلی جه مهبلی
 نهی براله / تو خوداکهی / زه پنهلی ده زوراری
 نه تو ئیلچی شای پیر خدری هه ر به خوونکاری
 کوربه براله نهو رو به هاره
 به هاریکم که یوه وه گوزملی
 چۆمه کهی شه مامکیم به قۆزئ گهرئ
 نهو رو کانی له من ده دانه وه چه لانی^۲

۴. بهیتی مه نزوومه یی چۆدی یه که م

شێعر له م بهیتانه دا، به شیوهی مه نزووم دههۆنریتتوه. نۆزیهی دێره کان له
 یه ک به نندا، خاوه نی یه ک کیشن و کیشه کهش زیاتر کورته. به لام به گشتی وه کوو
 شیوه کانی تری نه ده بی فۆلکلۆری، له باری فۆرمییه وه نه ختیک ئازادی تیدا
 به دی ده کورئ. واته هه موو جارئ ژماره ی (تعداد) دێپی به نده کان، وه کوو یه ک نین
 و سه روایه ک به لانی که مه وه له سئ دێپدا دوویات ده بیته وه و جاری وایه ته نانه ت
 به شی ته ختیشی هه یه. هیتنده ک جار دێره کان له جیاتی یه ک کیشی بپگه یی، له
 دوو یان سئ کیشی دیاریکراو که لک وه رده گرن. نۆزیهی نه م بهیتانه درێژن و به
 وردی رووداو هه کان ده گێرته وه.

نمونه: زه مهبیل فرۆش، محه مه دی حه نیفه، شیشی سه نمان، بهیتی هه قیری، بارام

وگوله ندام، با پیر ئاغای مه نگوپ، هه مزاغای مه نگوپ:

له کووچه و له دالانان
 هه مزاغای ده نه پین
 ده تله تگم له بو بین
 دهرزئ و دهمه ر قۆبانن
 ده تله تگم له بو بین
 مه تال و جه به رانی

به گه‌ل و وهدمر كهوتن
 كا دهر وئشی كوئستانن
 ده‌چوون بۆ باشی قیبه‌لی
 له‌وئ دهدران له سانی
 هه‌مراغا ئاویری داوه
 حه‌مه‌د و سه‌لمان كوئان
 حه‌یفی له بۆ حه‌مه‌دی
 كوژراوه مه‌ردی مه‌بدانن
 سن ته‌له‌له‌ی فری دهدان
 به‌سی جزمه‌ی قورعانی
 ئیره‌شی لی ناكه‌رئیم
 دهمه‌لم تا ترانن^۱

• به‌یتی مه‌نزومه‌یی چۆدی دووه‌م

پیکهاته‌ی ئەم چۆره مه‌نزومه‌مانه‌ یه‌گجار زۆر له‌ شیعری کلاسیکی بره‌گیی نزیك ده‌بیته‌وه و ئەو ئازادییه‌ فۆرمیه‌یی له‌ به‌یتی مه‌نزومه‌یی چۆدی یه‌که‌مدا ده‌دیترئ لیره‌دا وه‌به‌رچاو ناكه‌وی. ئەگه‌ر له‌ سه‌ره‌تاكانی مه‌نزومه‌دا، وا هه‌بێ زیاتر له‌ چه‌ند دێر پیکه‌وه، هاوسه‌روا بن، به‌ره‌به‌ره، دێره‌كان دوو به‌ دوو هاوسه‌روا ده‌بن و ئیتر ناتوانین ناوی دێریان له‌ سه‌ر دا بنێن و ده‌بێ وه‌ك نیوه به‌یت (به‌یت به‌مانا شیعرییه‌که‌ی) واته‌ وه‌ك میسراع چاویان لی بکه‌ین. کێشی بره‌گی، به‌ درێزایی ده‌ق ناگۆرێ و به‌یت به‌شی ته‌خت ناگۆرته‌وه.

ئەم چۆره مه‌نزومه‌مانه‌، زۆدرتین جیاوازییان له‌گه‌ڵ پیکهاته‌ی ته‌واو عیاری به‌یت هه‌یه. به‌ بره‌وی من زۆر به‌ زه‌حه‌مه‌ت ده‌توانین ناوی به‌یتیان له‌ سه‌ر دا بنێن. تا‌قه جیاوازییان له‌گه‌ڵ ئەده‌بی کلاسیک و هاوبه‌شییان له‌گه‌ڵ ئەده‌بی فۆلکلۆری ئەوه‌یه‌ که‌ ئەو ته‌عبیر و مه‌به‌سه‌ت و مانایانه‌ی تێیاندا هه‌یه، که‌مه‌تر

ره‌نگ و بۆنی فەرهنګی ره‌سمیان پټوه دياره و نۆرتسر سه‌ر به فەرهنګی خه‌لکی ره‌شوکیڼ. ثم به‌شه له نه‌ده‌بی فولکلوری، له باری زاراوه‌شوه په‌پړه‌وی له زاراوه‌ی باوی ناو به‌یته‌کان واته زاراوه‌ی ناوین ناکا. ده‌قه‌کانی درژن و په‌که‌کانی گټپرانوه، بې‌نیوېر ټیپاندا هاتوه.

نمونه: عه‌زیر و کورپا، وه‌نه‌وه‌ش و به‌په‌زا:

باوک وتی:

رۆله نه تانج و تۆمار، نه‌هوق دنیایی
 نه‌ئساس نه‌ئسب، ده‌ده‌به‌ی شایی
 نه‌نان نه‌تۆشه، نه‌خه‌رجی رات هه‌س
 نه‌سوار نه‌له‌شکر نه‌تۆ سه‌طات هه‌س
 نه‌پوول نه‌پاره نه‌دوعای خه‌رجی
 نه‌شن تۆ برۆیت وه‌ناعیلاجی ...
 به‌رزا هه‌لسا که‌پای بې‌نه‌شه
 داریکی هه‌لکرت بې‌نان بې‌تۆشه....
 مه‌مله‌که‌ت که‌رپا ئیمجار دل مه‌ویس
 چووه مه‌حال له‌شوان، دمور و به‌رئیتگیس
 که‌رپا بۆ باران زووخاو دل له‌به‌ین
 دمورمی که‌له‌لا، دمورمی کازمه‌ین⁵

6- به‌یتی شپوه‌هه‌یران

که ده‌لټین به‌یتی شپوه‌هه‌یران، بټیجگه‌هه‌یران، مه‌به‌ستمان له‌وه‌ده‌قانه‌یه که‌هه‌یران نین به‌لام له‌باری پښکاته‌وه‌ده‌چنه‌خانه‌یه‌کی نه‌وتو که‌له‌ناوه‌ندیدا فۆرپمی‌هه‌یران جټیگرپووه‌به‌و‌تایبه‌ته‌ندیپانه‌ی خواره‌وه‌ده‌ناسرټنه‌وه:

1-6 له‌نیوان ره‌گزه‌که‌کانی شټیر و چپروک و دراما، په‌که‌مینیان به‌ده‌سه‌لاتټیکی نۆره‌وه‌له‌ناو‌ده‌قدا‌زاله.

۲.۶ له سن ئالفه‌ی نزا، گنپانه‌وه و رۆو، ئالفه‌ی نزا، به شیوه‌ی پینه‌لگوتن و خۆزگه‌خواستن و عه‌زی حال، له‌ناو ده‌قدا ره‌نگدانه‌وه‌یه‌کی تۆخی هه‌یه و ده‌توانین بڵین نزا، چوارچێوه‌ی بهیت پیکدیتن.

۳.۶ خاوه‌نی مه‌نتیقیکی دووکه‌سی‌یه. واته‌ که‌سێک خۆشه‌ویسته‌که‌ی ده‌کاته به‌رده‌نگ و زیاتر به‌گۆشه‌ نیگای دووه‌م که‌سی تاک ده‌یدوین، و جاری وایه‌ خۆشه‌ویسته‌که‌شی له‌ به‌رامبه‌ردا هه‌ر ئه‌و جۆره‌ دووانده‌ ره‌چاو ده‌کا. هه‌نده‌ک جارێش ئه‌و مه‌نتیقه‌ دوو که‌سییه، به‌ شیوه‌ی ئاماده‌بوونی یه‌کێکیان و مودیلسازی حوزووری نووه‌مینیان له‌ لایه‌ن که‌سی یه‌که‌مه‌وه و به‌ره‌چاو ده‌که‌وێ.

ئهوونه: چه‌یران، گه‌لۆ، پایزه، ئازیزه:

وه‌ره‌ عازیزی

ئه‌من کراسیکی له‌ بۆ عازیزه‌ جوانه‌که‌ی خۆ چۆ ده‌که‌م

به‌ری له‌ هه‌للان، پشتن له‌ سوپسن، نیولانن ئاو‌ریشمی خاوبن

گورۆله‌کانی له‌ په‌تکی ده‌سووره‌ گولن

وه‌ستاها‌نی له‌ بۆ دهنم له‌ کۆیه، له‌ حه‌له‌بن، له‌ده‌پار به‌که‌رن

له‌ کارخانه‌ی ده‌ قۆجه‌ مووسلن

هه‌ر وه‌ستاها‌کی ته‌مه‌لیکی تیه‌له‌بدا

چه‌هه‌رانیکه‌ زورار و لێ یه‌که‌ باریک و

ده‌بلا عازیزیکه‌ سه‌ر به‌ مۆریکی له‌ سه‌ر بلن

ئاری عازیزی و هه‌ر به‌ من عازیزی^۶

ئه‌و پیکهاتایه‌ به‌م تاییه‌ته‌ندییه‌ ده‌سنیشان کراوانه، له‌ ناو ده‌قه‌کانی هه‌ر دوو زاراوه‌ی سه‌ره‌کی کوردیدا ده‌دۆزیته‌وه‌ و له‌ راستیدا جیاوازی زاراوه‌ نابیته‌ هۆی جیاوازی فۆرم‌قالبی به‌یتی شیوه‌چه‌یران له‌م ده‌قه‌ی خواره‌وه‌شدا که‌ به‌ دیالیکتسی کرمانجی سه‌ره‌وه، وه‌به‌ره‌چاو ده‌که‌وێ:

ئه‌ورۆ کورک دگۆ:

که چکنی مال خرابین و مزنی دوونین هیوارین وانمه داخوازین
 بهزنی زراغ، هەر دوو چاوی رەش بەلەک، دێما سۆز ب گولن
 تەرەسن باین تەرا دگۆ
 و مزنی مەبرەمی خورا نادەم هیشنا بچوینکو دتەفلا
 لەوڕۆ که چک دگۆ: لاوۆ من سوندهک خوار دیا
 ب دەرگاین شیخ هادی، ب قوبن مەحمەرەشان، مەلەکی ناووس، میرکا
 شەوین
 لاوۆ و مزنی حەفت سالا ج میرانه کم^۷

۷ - لاوک

لاوک بەشیک لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییە که دەقەکی بەم
 خەسلەتەنە دەناسرێتەو:

۱-۷ تاییەتەندی دراماتیکی دەق، بەچر بوونەوی گێرپانەو و داوکی
 کردن لە سەر چەمکی «کێشە»، زۆر تۆخ دەبێتەو.

۲-۷ نزا و رۆژۆ، لە چەند وشەدا، یان لە دێرێکی کورتدا دەردەبەردین و یا
 بە تەواوی وەلادەنرین.

۳-۷ لە باری کورت بوونەو، دەقی لاوک زۆر و کم وەکوو دەقی بەیتی
 خوازەییە. بەلام جیاوازی ئەو دووانە لەو دایە که لەبەیتی خوازەبییدا، لە
 جیاتی چریوونەوی گێرپانەو، رۆژۆ بەشیکێ زۆری رووبەری دەق دادەگرێ.
 لاوکیش گەرچی لە باری گێرپانەو، ناتەواوی تێدا هەیە، بەلام لە چاوی بەیتی
 خوازەیی، وردتر باسی رووداوێکان دەکا.

۷ - ۴ بەزاراوی کرمانجی سەرۆه. بەلام ئەم خالە بەم مانایە نیە که
 هەردەقێکی فۆلکلۆری بەم زاراوەیە بێ، لاوکە.

نموونه: شەپێ کۆت و عەمارە - شەپێ جیاتی بییۆزێ. حەسەنی ئوسمان:

شەرەکی دادکەتە باخەپسێ بابی لەبۆب دسەردا ناخەبانە

ل که کوارینئ سویندئ میژا بکات دهنگی بن دووکلهی
 میران لهوه معشیانه، بهر حفرشن خودی ب عاسمانه
 حهسهنی لوسمان بهرامبهری لوردین عهسکهرئ دادسهکنی
 بانگی کردئ بشارئ چهتر محمد عهینی سهردی
 لهری گلهی جلهوییان جاری ژور دئی
 عهسکهرئ کهکن خؤرا دهرکهوونه وهرنه مهبدانی
 لهزئ بهرئ بن دووکلهی میران بدمئ وهنده بهخیم
 بزنان ل من و هنگؤرا کی بهرخن و کی بهرانه^۸

ههروهک پیشتتر نامازه مان پی کرد، ئەم ههوت دهستهیه، جگه له تهواری
 ویکچوونهکانیان، له تایبهتمهندییه ههراوهکاندا لیک جیا دهبنهوه. له ناستیکی
 خوارتردا، دهقی بهیت زۆر ریسای جوانکارانه له خۆ دهگریئ هه زۆریه ئه
 ریسایانه، له ههموو ئه ههوت شیوه پیکهاتیهدا، وه بهر چاو دهکون و
 هیندهکیشیان تایبهتی یهک یان چهند پیکهاتیه لهم ههوت دهسته باسکراوهن.
 لیرهدا، لیستهی ئەم ورده ریسایانه، به نمونهکانیانهوه دهخهینه روو:

۱- نریژهی گوته به ریز کردنی دهستهوازان.

چهند دهستهواژه بق دهبرپینی مههستیئک، به نوای یهکترا ریز دهبن.
 جاری وایه ئه و پاژه جیاوازانه، ههموویان نامازه بهکستیئک یان شتیئک
 دهکهن و جاری واشه نامازهیان بلاوه.

- ههلمدهستاندهوه شیتکن، مات و معلولئ، گوئ مقهستن، دامین به خوسارئ
 - له شانی کردوو ه چارشبو شانیکی موشهچهری قیامت گرانی عهسلهکارخانهی

ههههنگیه^۹

- خۆمن سویندیکه خواردوووه، دهستی خۆم ههئناگرهوه
 لهوئ شهنگهژنان، گهردن کیلان، قهد باریکلان، شل و ملان^{۱۱}

له م دور نمونونه یه دا، هه موو وه سفه جیوازه کان، نامازیه یان بق یه ک بابه ته. بق وینه شهنگه ژن و گهر دن کیل و قه د باریک و شل و مل، گشتی وه سفی نازدارن. له م نمونونه ی خواره وده دا، پاژه جیوازه کان، نامازیه یان بق چند بابه تی جیوازه:

- له دی ناروانیه توغان، تله سمان، زیران، زجهقان، گووران،

کره کان، لومدنکیان، خه بهرچییان، له گهل بنددی ده پیره گوواری؟^{۱۲}

- له من که پرکت بو دروست ده کم

له سوپسن، له هه لال، له به بیوون. له سووره گولن^{۱۳}

- له من بریندارم به تیران، به شیران، سعت برینم کهوتوته به دهن

دهلن بوم گازکم، حکیمان، عتاران، لوقمانان، چارانان^{۱۴}

۲- دريژهي گوته به زياده خستنه سر.

وه کوو خالی پيشوو، به لام به هينانی وشه يه کی وه ک «ده گهل» یان «دوامه تی»

وه سف دريژ ده کریته وه.

- با به سرمان داین بونی هه لاله و به بیوون و گیاخو له گهل شلکه بیرایه^{۱۵}

- گهلی دمدوستان و ده برادران له بوکاکي خوت دهن رایه نوامه تی ده گهل نهوئ

ته گبیری

- بلا له بوم هه لقه ن چانون، دامه تی ده گهل نهوئ بهری^{۱۶}

- له من مگره مانن ده گهل نهوئ گورمانن^{۱۷}

۳- دريژهي گوته به رده تکررته وه ی گوته يه کی پيشوو.

لیزه دا، له جیاتی زیاد کردن و دوپات کردن وه، ره تکررته وه ده بیته

بیانوی دريژ کردن وه ی گوته. هم ریسایه به هینانی وشه يه کی وه ک «نا» یان

«ناوه لالا» جی به جی ده بین:

- له ورژ له ستریک هه لدی له تالی ده اسمان

شوق و شه بقی خوی له من ده داوه له برجی دمو و قهری

ناوطلا له بریقعی تۆق و تهلسمان، شوڤایی دهگەردن، پەری دەخەزیم^{۱۴}

- هەتیو حەبرانم دە کەمین کەوتوو، له قەلاتی دراوی

نە بە خودای له پشت ماڵی دەسپیداری^{۱۵}

• درێژەى گوته به نوویات کردنهوهى دهستهواژان.

رۆد به سارکاری چەند دەستهواژە یان رسته نوویات دەبنهوه:

- ئەمن دەلیم له بازی داوئ، له بازی داوئ، له رووخی دایکی منت کەوئ

ئەمن دەلیم له ولاتی گیلان و رەشت، له ولاتی گیلان و رەشت

ئەو بەستۆک له بەر تەلانی، بەستۆک له بەر تەلانی^{۱۶}

- لەو عەینە داوو ئەگەر دەرکەى له سەر خۆی دادەخست، گالەگالە.

نالەنالە قاملاوه^{۱۷}

هەک مامزێ دایکی دووکاری، هەک نەمێم مامزێ دایکی دووکاران^{۱۸}

• درێژەى گوته به هینانى بۆچوونه جیایاژهگان.

لێره دا، خۆشخووان به روالەت جیایاژى دەخاتە نێو بۆچوونى چەندکەس

سەبارەت بە مەبەستیکی تایبەتى و هەموو ئەو بۆ چوونانە له درێژەى

وسفەکەیدا دەگێرێتەوه:

هیندیک دەبانگوت: رۆژێ عەرشه و هیندیک دەبانگوت خیر ناخری

زەمانە

هیندیک دەبانگوت له عەرزیبە و هیندیک دەبانگوت خیر له گەوال

گەوالی دەعاسانە

هیندیک دەبانگوت دەنگی قاز و قولینگانە له گەوالی عاسمان

هیندیک دەبانگوت خیر ئەو دەنگی شەپۆلی بەحرانە

هیندیک دەبانگوت خیر قافلەبە کاروانە، هیندیک دەبانگوت نەخیر

پاییزە و وەختی لەبنە و مەجرۆوم خۆکێدانە

ئەو گوارە و کرمەک و وردەگرنیز، لەوان دەنگیان دەچن بۆ حەوالی

عاسانە

هیندیکیش بییان وایه کاره‌کاره، شعره به‌رانه
 شۆز مه‌حموود میوان بوو هه‌تا سن رۆژانه
 هه‌قی‌خوی وهرگرت ئی عه‌زیمت و عه‌زاب‌وسه‌خه‌تی و ساغایوی تورکه
 تۆز کومانه^{۲۳}

۶ - گازی گرنی به‌رولوا

چهند که‌سایه‌تی، یه‌نجه‌ن‌وای‌یه‌ک بانگی یه‌کتر ده‌کن هه‌تا له‌ کۆتاییدا،
 مه‌به‌ستیک بدرکینن:

- گولبزار ب سن ده‌نگان گازی کرده موخته‌به‌هرئ
 موخته‌به‌هر گازی کرده مبرایی، چه‌میلایی بانگ دکر
 روحه‌بزایی، روحه‌بزایی بانگ دکر مراری کورئ نه‌مایی
 پشت سمایل لاشا بایی خه‌سره‌و، به‌گ لیک کوردان
 دوازده لاشا عه‌شیرئ گران، نه‌مینم ل داری دونه‌یایی
 بلان لاگرئ کولا حه‌له‌بن بکه‌وئ مالا په‌هله‌وی شاهن عه‌جه‌موکا^{۲۴}

- له‌وه شعریکه له‌ نیوان گولانی جوانی ده‌هه‌واری باسه‌طابه
 شللیئر ده‌لن به‌ هه‌لانی
 هه‌لال ده‌لن به‌ به‌یوونی
 به‌یوون ده‌لن به‌ گیخاوی
 گیخاو ده‌لن به‌ شمش پهرئ
 گولینه با ئه‌مه‌ شعرعی خۆمان بکه‌ین
 بزاین له‌ نیومه‌دا کن له‌هه‌مان جوانه‌ره
 له‌ سهر ئه‌وئ کاوله‌ دونه‌یابه
 له‌وه چه‌معی گولان پۆل به‌ست ده‌بوون
 هه‌لاله‌ ده‌لن به‌ گیخاوی
 گیخاو ده‌لن به‌ شلیئر
 شللیئر ده‌لن به‌ شمش پهرئ
 شمش پهر ده‌لن به‌ به‌یوونی

دوا به عام ده‌باننارده کن پۆهلی شه‌نگه بی‌زابه^{۲۵}

۷ - تیه‌لگیتی ناوی ناسراو.

به دوو شیوه ئه‌م ریسایه که لکی لێ‌وه‌رده‌گیرئ. شیوه‌ی یه‌که‌م، هینانی ناوی که‌سیکی به‌نیوبانگه و شیوه‌ی دووه‌م، هینانی ناوی شوینتیکی ناسراوه.

ئه‌لف: هینانی ناوی که‌سیکی ناودار:

- وه‌بزانه‌م سامی نهریمانه و تازهی سه‌ر له‌بن گلی ده‌ره‌میتاوه
یان هه‌زره‌تی عومبه‌ره ئه‌گه‌ر له شه‌پی په‌زده‌گوردی گه‌راوه
یان خاڵندی بن وه‌لیه ئه‌گه‌ر سی و دوولفکه‌ی به سه‌ر عه‌رزیدا به‌رده‌داوه
یان هه‌زره‌تی عه‌لیه ئه‌گه‌ر له خه‌یه‌ری ده‌روازه‌ی، له ریشه ده‌ره‌میتاوه
کردی به پرد و ته‌واوی ئه‌سحابه پێدا ده‌په‌راوه.
یان ئه‌حه‌مدی شه‌نگه ئه‌گه‌ر سوار ده‌بوو له‌ولانی له‌یك، له‌ وایه له‌و زیاتر
که‌س له‌م دنیا‌یه‌دا نه‌^{۲۶}

- نازدار هه‌یرانی خۆ به‌ کێ ده‌شوینیم

به‌ خه‌جێ شعلی ئاره‌حه‌مانی به‌ مێری مه‌ده‌بان

به‌ خانزادی سوژان، خوشکی سوله‌یمانه‌خانی^{۲۷}

ب: هینانی ناوی شوینتیکی ناسراو:

خۆزی له‌ خۆزی ده‌شیمانئ، ئه‌م خه‌رج ئه‌ستینی ماچان بام

له‌ گومبه‌زی سووتان عه‌بدوللا عاره‌بی کتکه‌ی حوسینی شازی

له‌ ده‌رکی قه‌لاتی کاوله‌ هه‌وینری

له‌ مزگه‌وتی مه‌لاجامی

جه‌مامی پووتی

شه‌قلای ره‌نگین

سه‌رکانی کاوله‌ سه‌قلای^{۲۸}

۸ - زیاد کردنی پاشگری (هوه) به‌دوای کرداردا.

له‌و کاتانه‌ی زیادکردنی (هوه) به کردار، له‌باری ماناییه‌وه، پتیویست نیه و هیچ جۆره دوویات بوونه‌وه‌یه‌ک له گوپی‌دانیه، ئه‌م پێوه‌زیادکردنه، ده‌بیته رێسایه‌کی دوویات کراوه‌ی ناو ده‌قی به‌یت و باو:

کێژ ده‌لێک هه‌تیوه لاره تۆ ده‌ست ده‌وه تهنگی خۆت به‌ عه‌زمی راون
 ئه‌من ده‌ست ده‌ده‌مه‌وه گۆ زملیکی خاسه‌رته‌ک به‌ بیانوی سه‌روانی
 ژوانی داوینمه‌وه سه‌ری مه‌یدان به‌ئه‌کی، ئه‌گه‌ر خاشاکه‌ن هه‌لکرت چاکه
 ده‌نا ده‌چینه‌وه خوار بۆ سه‌رکانی و گوته‌که‌ی پیره زه‌روانی^{۲۱}

۹ - هینانی کردار به شیوه‌ی رابردویی به‌رده‌وام.

واته له جیاتی رابردویی ساده، که‌ک له رابردویی به‌رده‌وام وه‌رده‌گیرێ:

- ئازیز ئه‌من پیر نه‌بووم، پیرت ده‌کردم
 وه‌ر ده‌ردار نه‌بووم، ده‌رده‌دارت ده‌کردم
 ره‌نگ زه‌رد و لێو به‌بار نه‌بووم، ره‌نگ زه‌رد و لێو به‌بارت ده‌کردم^{۲۲}
 - جو‌معی‌ک وابوو له‌ جو‌مه‌عانه
 هه‌لی‌ده‌گرت‌ه‌وه چه‌ند که‌ه‌خودای ده‌لانی‌وون زانه
 ده‌چۆوه مانی بابی خه‌جن، ده‌بۆوه می‌وانه^{۲۳}

۱۰ - هینانی ناوی‌ک به شیوه‌ی تاک و کۆ.

وه‌کوو جوانکارییه‌ک، دای ناوی‌کی تاک، هه‌مان ناو به‌شیوه‌ی کۆ دیت‌ه‌وه.
 هه‌لبه‌ت له‌ ناخافتنی کۆنی کوردیدا، هینانی ناوی دووه‌م به‌ شیوه‌ی کۆ، باو
 بووه وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌ جیاتی ناسر و مال‌مال، گوتویانه ناسر و مال‌مالان:
 ئه‌وه که‌والیکی له‌ منی هه‌ل‌ده‌دا، ده‌گرتی به‌ری عه‌سمانی ره‌شی تاری
 ته‌رده‌کا مه‌ه‌ل‌ه‌ت و مه‌ه‌ل‌ه‌تان، قه‌ربۆت و قه‌ره‌بۆتان^{۲۴}

۱۱ - هینانی «ناسه» له جینگایه‌کی ئاناسایی رسته‌دا.

کرداری‌کی وه‌کوو «رۆیشتم»، له‌ دووبه‌ش پیکهاتوه: (رۆیشتم + م). به‌شی
 هه‌ول‌بته‌ی رابردوو و به‌شی دووه‌م، ناسه‌یه. ناسه رۆر‌جار نالکیتته کرداره‌وه
 به‌لکوو به‌ دای به‌شیکتری رسته‌دا دێ. هه‌لبه‌ت له‌م حاله‌ته‌ش‌دا، ناسه

ناتوانن بلڪيٽه هموو به شيڪي رسته وه. له دهقي بهيتدا، وا ههيه ناسه له جيگايهڪي ناسايي رسته دا به ڪار بهيئري:

لهمن دوئينم ناسڪ و نازدارن دهملان به جواني دهدي ^{٢٢}

لهمنت دهمرموه له بهر بهزنيڪه باريڪ، بڙي بهلهڪي سهر بال شينه ^{٢٣}

چبڪم ڪوٺرم بوون همرتك چاوه ^{٢٤}

١٢ - هيٺاڻي (ڪه) وهڪرو ٺامراڻي ٺيزافه

له زماني ڪورديدا، ٺامراڻي ٺيزافه، (ي) - وهڪرو زهندي به بازن به لام له دهقي بهيتدا، ٺامراڻي (ڪه)، جيگاي (ي) دهگريته وه:

له دلپڪه من گهرن چهندي له زانه دهليي بهحري شلوي به

..... ته تو زهنيڪه خوت بدموه ڪراسيڪي مهضمهن داراي له گهر لهسهر

ڪراوي

پانيمه وهڪوو فمرهنگي ^{٢٥}

له پاشم به جن نه مينن بهزنيڪه باريڪ و دووچاوي بهنكيه و سينگيه

سپيه ^{٢٦}

لهمن سهرپڪه خوم ههلدينا تماشاي بهزي باريڪم ده ڪرد ^{٢٨}

١٣ - ريگخستني دهسته واژه به ٺامراڻي (ده)

ٺامراڻي (ده) له ڪرمانجي ناوه پاستدا، گورداراوي ٺامراڻي ڪڙي ڪرمانجي سهرو واته (يت) - ه

دوستيت من ————— دوستي دهمن

ٺو ٺامراڻي له ڪرمانجي ناوه پاستدا، به ره به ره، له ماناي خـ ڪڙي وهڪرو ٺامراڻي ڪڙ، به تال بووه و بڙته ٺامراڻي ٺيزافه، واته له نيوان (مضاف) و (مضاف اليه) داهاتووه. ٺو شيوه گوتنه ڪه له نه ده بي فؤلڪلوريدا باوه، له بن زاواوهي شنويي و هرههه له نيو مهنگوراندا، ڪه لڪي لي و هرههه گيرئ.

- له خودا وهندي ميري مهزن ده ڪم تله بن گولهڪي ده گوله ميترانت

ههئا وه کوونئ لېڅوم ده گمل بهژنئ بارېک ده گرمه وه دستهی ده
دستهبارئ^{۳۱}

۱۴ - ریڅخستنی دسته واژه به نامرازی (له).

واته له جياتی شهوی «له» وه کوو ورده واژه یه که له نیتوان دوو به شی
جیاوازی رسته دا که لکی لئ وه رگېرئ، وه کوو نامرازی که بق ساز کردنی پارزکی
تازه ده کار کراوه:

- لهمن دو عایه کن بکین یا وهلا یا غموسئ مال له به غدا نی^{۳۲}
- شی محممه دوهی مال له باغلیان، دوورم دستت منت ناکاتی
شن محممه دی مال له حساری دستت منت به دایمن ین^{۳۳}
- لهمن چ بکم له بؤ براهی که له دای و بای^{۳۴}

۱۵ - هیئانی ناوه لئاوی ناماژه به شپوهی (شوان - شهوی).

نهو دوو ناوه لئاوی ناماژه یه، زیاتر له کرمانجی باکووردا باوه (شهوی روزه) -
شوان روزه) له کرمانجی ناوه راستدا، بؤ هر دووک ناوی تاک و کز، زیاتر (شو)
ده کار ده کرئ: (نهو روزه - نهو روزه):

- مردن گه لیک دهر دیکي گوره و گرانه، نه گهر هات له پیر جوانان
ناپورئ

پاش شوان رامووسانان، له من نيزیکه هر به خیرئ.^{۳۵}
له دلیکه من گهرئ چندی له هېشه، چندی له زانه، رانلوستن له بهر
شهوی ناسه ورئ^{۳۶}

۱۶ - به خق نیسبهت دان.

دهنگ بیژنی شهویندار، به پیتی روانگه یه کی روماننیکي، خوی به ناوه ندی
جیهانی دهورپشتی زانیوه و هه موو باروندخشی سروشتی له ده لاقه ی ههستی به
هیژنی خویوه دیوه و به خوی نیسبهت داون:

- بهلئ وهی لئ برا، لهمن چ سوبه یه، لهمن سوبه یه کا زوییه^{۳۷}
- کوربه کؤ و ترازو هه لدین، له ستره لهمن ده سینه^{۳۸}

- کورینه دهبیری بهرمالان له من بهریزه گوێزه^{۷۷}

ئهو روکه ههونیر له من بهمیله^{۷۸}

۱۷- رووکردن له بهردهنگیکى تاییهت.

پیکهاتهی بهیت به تاییهت بهیتی شیوه چهیران، بهچهشنیکه که خوشخوان، هه مووان ده مان پتویستی به بهردهنگیک ههیه. جا نهگر ئه و بهردهنگه، خۆشهویستهکى نهین، چه ماعهتی دۆست و براده رانیستی.

- دهجا دهئیم کاکینه پئی بلین به سهری سههین

دهگله من گهلیک پارین^{۷۹}

- کاکى خۆم ئهو روکانه له سنیریک له من ههئدی له ناوهئدی عاسمانی^{۸۰}

ئهری کاکینه، براهنه، برادهرینه، چهیران له تۆ وهره له تهر گهره پئی کاکى

خۆم ناوهئلا له مهر گهره پئی^{۸۱}

۱۸ - مهجازی پاژ بهگشت.

له جیاتی ئهوهی ناوی که سیک بن، ئه وکسه به تاییهتعهئدی که به رهچاوی خۆی، ئاماره ی پئی دهکری.

کورپنه برین هه موو دۆست و برادهران دهنهوه ساریئ

ئى من و به ئی پاریک و زهئدی به پاژن به سوت و سوئنه^{۸۲}

- لهو جا کهچک دگۆ: مرزئ مرزئ داری خهکک و عهلمی

هه موو دونیایی پیکترا حاصل نه بوو، دئیا مرزئ و مزو

به ژنا زراف و چاشا به لهک و دئیا سقر ب گولی

للقوهتی بیا گولان و دهردن و خهمن و کهسهران نه بوو حاصل^{۸۳}

۱۹ - هینانی هاوکاتی پرسیار و ولام.

پرسیار و ولام جاری وایه له دئیریکدا و هیندهک جاریش له چهئد دئیردا، به دواى یه کدا دئین:

- لهوه کن بوو له بهنگین گولابه

للقاومو له کهنى بۆ لئغای خۆی هیناوه.^{۸۴}

- کیژئ له کوئ ئامان له داره ئیشکی^{۸۵}

- کاسی خۆم له کوێ، نامان له سهی چاری^{۵۵}

۲۰ - ئاشکرا کردنی شوپهانندن

دهنگ بیژ، راستهوخۆ باسی شوپهانندی نازداری خۆی به شتیکی جوان و
ناسک دهکا

- نهوه کولمهی لهوێ ناسک بدهن دهبوینم به پهکی ههفلله به بیوونی

۲۱ - پێک هێنایی جوهرگهی مه نزرومهیی:

له مه نزرومه دا، چوێتی لێک به ستنه وهی بهندهکان، هیندهک جاران بهم
چۆرهیه که دهسته وازهی کۆتایی بهندیك، له سه ره تایی بهندی نوایه دا دوویات
ده بیته وه:

- خولاکهی وه ستانه کراسی چا بێ

ههر دروومانی لاییک تێداین

نازدارم زهزه و بیی قایل نابین

له گهر لهو زیز بوو کاسییم نابین

کاسییم نابین دهبم سه ره گهردان

خهریک و خه مناک کهوتمه خیلان

وێلدایش و خزم لێم ده کهن فیلان

ده که بۆی خۆی کرد له بۆ جوانی

هیند ههله بیری له رووی زهمانی

له که بۆی کهوتبوو به خۆی نه زانی

به خۆی نه زانی بهوو جانغیدا

ئاخر لهو کراسهی وا کرد بوو خاشا

له له مه سدولیللا خه زیمیش نه ما

١- له مانه، بهيته ڪاڻي لاس و خه زال، مهم و زين، براي موڪ، شتيخ فخر و خاتون نهنسي ناسرو مال جمال، مھمعل و براي مي دهشتيان و جولندي له نوسخي نوسكارمان هه لبريز دروان و بهيته ڪاڻي سه عيد و ميرسيوه دين بهگ و شوق به محمود و مبرزينگانيش له نوسخي قادري فتاحي قاضي وه رگبرون و گنج خه ليليش له نوسخي ياسين حسن گوزان وه رگبروه. نم تبينيه بويه پيوست يوو چونڪ هيندهك له بهيته ڪان، له نوسخه به ڪوه بو نوسخه به ڪي دي، گوزانين به سه رداي.

٢- دمدم و قوچ عوسمان، نوسخي نوسكارمان، قهروگوله زهر، نوسخي سه لاج پانيناني، له دهنگي خله ده رزي. گوزاري سروه ژماره ١٥٥ - ل ٣١ - ٢٨، غزاي سيسي بهان، نوسخي ره سوول وه پسي. له دهنگي عه بدولاباغبان - گوزاري سروه، ژماره ڪاڻي ٨٠ و ٨١ و ٨٢ - خج و سيامه ند نوسخه ڪاڻي نهمه دي به حري له دهنگي: هم ره سه سو لي سولي سولي مينه، همه دي به پتان، حوسيني شهشه (١) ره سوول ناري، عه ولا جه پيران ...

٣- گوزاري سروه - ژماره ١٥ - ل ٣١

٤- سه عيد عه ولا سه مه دي - بهيتي هم مزاعاي مهنگو - گوزاري سروه - ژماره ٣٢ ل ٢٥

٥ - محمد ره حيميان - وه نوش وه به رزا، له دهنگي محمود باوه ناغه - گوزاري سروه ژماره ڪاڻي ١٤٩ و ١٥٠ و ١٥١

٦- نهمه به حري - گنجي سه ريه مؤر - سلطاني به خشي سه ردهم - چاپي به ڪم - ٢٠٠٠ ل ١١٦

٧- ياسين حسن گوزان - لوك و ستراني كورده واري - هه و لير - چاپخانه ي وه زاره تي روضه شيري - چاپي به ڪم. ١٩٩٨ ل ١٣١ .

٨- هه مان سه رچاوه ل ٩٩

٩- نهمه به حري - گنجي سه ريه مؤر - سلطاني به خشي سه ردهم. چاپي به ڪم - ٢٠٠٠ ل ١٦٤

١٠- قادر فتاحي قاضي - شوق محمود و مبرزينگان - تجرزي انتشارات دانشكده ادبيات و علوم الفساني - چاپ اول ١٣٤٨ - ص ٦٢

١١ - سه رچاوه ي ژماره ٩ ل ٦٣

١٢ سه رچاوه ي ژماره ١ ل ٤٩

- ۱۳ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۹ - ل ۱۶۵
- ۱۴ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۱۷۹
- ۱۵ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۱۰، ل ۵۹
- ۱۶ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۹ ل ۱۵۷
- ۱۷ - توکسکارمان، تحفه‌مظفریه - پیشه‌کی و ساخکردنه‌وه و هینانه سه‌ر رینووسی کوردی:
هینمن - مه‌هاباد - چاپخانه‌ی سه‌یدییان - ۱۳۶۴ - ل ۳۳۶
- ۱۸ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۹ ل ۱۵۳
- ۱۹ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۱۷۲
- ۲۰ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۱۵۵
- ۲۱ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۱۰ ل ۵۸
- ۲۲ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۹ - ل ۱۷۹
- ۲۳ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۱۰ ل ۶۴
- ۲۴ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۷ - ل ۷۱
- ۲۵ - سه‌روه - ژماره ل ۹۰
- ۲۶ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۱۰ ل ۵۵
- ۲۷ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۹ ل ۱۵۷
- ۲۸ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۴ - ل ۱۵۳
- ۲۹ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۱۶۷
- ۳۰ - ره‌مان میسباح قازی - سه‌روه - ژماره ۱۱۶ - ۱۱۵ - ل ۱۲
- ۳۱ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۹ ل ۳۰۵
- ۳۲ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۱۶۴
- ۳۳ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۱۶۷
- ۳۴ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۱۰ - ل ۷۱
- ۳۵ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۱۷ ل ۲۶۸
- ۳۶ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۱۰ - ل ۴۳
- ۳۷ - هه‌مان سه‌چاوه ل ۵۲
- ۳۸ - سه‌چاوه‌ی ژماره ۹ - ل ۱۶۸

- ۳۹ - ہمان سرچاوه ل ۱۷۵
- ۴۰ - سرچاوهی ژماره ۷ ل ۷۳
- ۴۱ - سرچاوهی ژماره ۹ ل ۱۷۵
- ۴۲ - ہمان سرچاوه ل ۱۸۰
- ۴۳ - ہمان سرچاوه ل ۱۷۱
- ۴۴ - سرچاوهی ژماره ۱۰ ل ۴۳
- ۴۵ - سرچاوهی ژماره ۷ ل ۸۱
- ۴۶ - سرچاوهی ژماره ۹ ل ۱۶۸
- ۴۷ - ہمان سرچاوه ل ۱۶۹
- ۴۸ - ہمان سرچاوه ل ۱۷۲
- ۴۹ - ہمان سرچاوه ل ۱۷۶
- ۵۰ - ہمان سرچاوه ل ۱۸۰
- ۵۱ - ہمان سرچاوه ل ۱۸۷
- ۵۲ - ہمان سرچاوه ل ۱۶۸
- ۵۳ - سرچاوهی ژماره ۷ ل ۷۹
- ۵۴ - سرچاوهی ژماره ۱۷ ل ۲۴۰
- ۵۵ - سرچاوهی ژماره ۹ ل ۱۷۱
- ۵۶ - ہمان سرچاوه ل ۱۷۲
- ۵۷ - محمود شڪاک نژاد - بہیت خہ زیم - گزفاری سروہ - ژماره ۱۲۹ لل ۷ - ۲۴

فصلی پینج

شی کردنه‌وی بهیتی خه‌ج و سیامه‌ند

دوایین فہسلی ئم کتیبہ، بریتہیہ لہ کورنہ تہ تحلیلہ دہ قیقی دیاریکراو.
دیارہ جگہ لہم نوسخہیہ، ہر دہ قیقی تر دہ سنیشان کرابا، دہمانتوانی ہر
بہم میتودہ، شی بکینہ وہ. خوینہر دہ توائی، لہ مہ ودوا بوتاوتوی کردنی دہ قی
بہیتیکی دلخواز لہم شیوازہ کلاک و ہریگری.

بہ ہرہای خۆم نگہر خوینہر، ہر ئوہ نندہی توانای روونکردنہ وہی ئم
خالہی ہہبئ کہ فلانہ نوسخہ تاییہ تہ، سہریہ کامیہ ک لہ و حہوت پیئکھاتہ
باسکراوانہیہ، توائیویتی شارہ زایییہ کی باش لہ بہ سستینی ناسینی بہ پتدا
وہ دہست بیئئ. ئم دہ قہی دہ مانہہ وی لیزہ دا شی بکینہ وہ، نوسخہ یہ کی
بہیتی خہج و سیامہ نندہ و لہ کتیبی «گہ نجی سہریہ مؤر»، ہہ لہ بژیردراوہ. ژمارہ ی
دیرہ کانمان لہ تہ نیشتیان نووسیوہ و ژمارہ ی بہ نندہ کانیش لہ سہرہ تای ہر
بہ نندیکدا ہاتوہ. لہ لای ژمارہ ی بہ نندہ کان، ژمارہ (تعداد) ی دیرہ کانی ئو
بہ نندہ لہ ناو کواندہ دا نووسراوہ.

ئوہ وشپوہ ژمارہ بہ نندی کردنہ، یہ کہ مینہ نگا و بژ تہ تحلیلہ پیئکھاتہ یی بہیتہ.

(۹) ۱

۱. نمونہ دہلین بابی سیامہ نند و بابی خہج ہر ہر ہوون
۲. ہر لہ ہر خاتری سیامہ نندی لیکہ جودا ہوون
۳. روژیکی لغوان روژان چہند مہلای روژران، چہند کھیلودی دہ چازان

۴. ده‌ناردنه‌کن بابی خه‌جین، نه‌یدمدانه
۵. هه‌لد‌مستاره رووی ده‌کردموه ته‌ویله و ئیختهر خان
۶. ده‌په‌ناوه دهرئ ئه‌سپینگی سم ته‌به‌قی کلک له سفر چووانه
۷. به‌هر دهرکی ماله خه‌جین ده‌هات راده‌برد
۸. له‌وه خه‌جین ده‌یکوت بایم، بایپرمت به‌ گوربانه
۹. له‌وه له‌ چ ده‌گهرئیی سیامه‌نده گیانه؟

۲ (۱۰)

۱۰. ده‌یکوت ئه‌من چهند مه‌لای ده‌ زۆرزان، چهند که‌یخودایان
۱۱. ده‌مناردموه کن بابی تو، نه‌یدمدامن
۱۲. ئه‌میش له‌وه به‌ ته‌قه سواره روو ده‌کمه‌ سه‌ری سیبانی
۱۳. هه‌لد‌مستم له‌ خۆم حه‌رام ده‌کهم خرم و که‌سانه
۱۴. له‌وه خه‌جین ده‌یکوت سیامه‌نده گیانه
۱۵. ده‌وه‌نده‌م سه‌برئ لی بگره تا ئه‌میش روویکمه‌ ته‌ویله و ئیختهر خان
۱۶. بیئمه دهرئ ئیسترئیکی ماچه‌ی له‌وی ده‌که‌ فعل پانه
۱۷. داگرم باشوکه‌به‌کی به‌ وه‌زن سووکی به‌ قیصه‌ت گرانه
۱۸. ئه‌تۆ نازانی هه‌رجه‌یه‌کی نالی ئه‌سه‌پ تۆی لی بن
۱۹. له‌وه سه‌ری خه‌جین بابان وێرانه

۳ (۱۵)

۲۰. به‌ جووته سواره، سوار ده‌بوون روویان ده‌کرده سه‌ری سیبانی
۲۱. هه‌لیانده‌داوه، خێوه‌تیکی له‌وی ده‌سه‌ر به‌زه‌نگاری چکۆلوکانه
۲۲. له‌وه روژیکی له‌وان روژان
۲۳. سیامه‌ند هه‌لد‌مستا له‌کن نه‌دما روح و هۆش، دوامه‌تی گیانه
۲۴. خه‌وی ئی‌ده‌که‌وت
۲۵. خه‌جین ته‌که‌ سه‌ری هه‌لد‌ئینا ته‌ماشای ده‌کرده سه‌ری سیبانی
۲۶. وه‌دهر ده‌که‌وت گامیش به‌ که‌لی کێوانه
۲۷. تینان دابوو که‌لیکی زهردی له‌وت ده‌به‌چکه‌لانه

۲۸. هرچند جارئ سمکولی ده‌کرد له عمرزی
 ۲۹. تۆز ده‌باری، هه‌لده‌ستا ده‌یگرت به‌ری عاسمانه
 ۳۰. هر چهند جاری ته‌کانی ده‌دا له خۆ
 ۳۱. گامیش به‌کەلی ده‌گیراوه له پیش کەله کۆپاوه
 ۳۲. خه‌چن ده‌یکوت: دهره‌بی کوپربم
 ۳۳. نمو کەلمش به‌کیکه وه‌کوو لاموزا سیامه‌ندم
 ۳۴. ئەمنی هه‌لگرتوووه^۱ له حموت براو دوازده لاموزاپاوه

۴ (۱۱)

۳۵. ئەگەر به‌گویی سیامه‌ندی ره‌سیده ده‌بوو له‌وان لسان و شیبوس و گریانه
 ۳۶. سعری له‌ خه‌وئ شیرن هه‌لینا ده‌یگوت:
 ۳۷. لاموزا گیان خۆ ئەمن هه‌ج به‌ زۆریم نه‌هیناوی، هه‌ج به‌ پرچانم رانه‌کیشاوی
 ۳۸. ئەگەر گەلی ناره‌حەتی هه‌نا بدنێرمه‌وه بو‌ مالی ده‌باباوه
 ۳۹. ده‌یگوت لاموزا گیان خۆمن پێم ناخۆشل نیه^۲
 ۴۰. تۆ تهماشا بکه‌ سعری سبیانی
 ۴۱. وه‌دەر که‌وتوووه^۳ گامیش به‌کەلی ده‌کەله کۆپاوه
 ۴۲. تێباندا به‌کەلیگی زهردی له‌وی ده‌به‌چکه‌لانه
 ۴۳. له‌میش غوربه‌پتم هه‌ستا کوتم کوپربم
 ۴۴. نمو کەلمش به‌کیکه وه‌ک لاموزا سیامه‌ندی
 ۴۵. ئەمنی هه‌لگرتوووه^۴ له حموت برا و دوازده لاموزاپاوه

۵ (۱۲)

۴۶. سیامه‌ند ده‌یکوت لاموزا دا هه‌سته له‌ بۆم بینه‌ دهری
 ۴۷. تفه‌تگیکی له‌وی ده‌ چه‌خماخ خواری سه‌خت له‌مانه
 ۴۸. خه‌چن ده‌یکوت لاموزا سیامه‌ند گیان
 ۴۹. لئی گهرئ له‌ راوی که‌لان و کەله کۆپاوه
 ۵۰. نمو به‌ مه‌سه‌له‌ی پیر و پینینیان
 ۵۱. مه‌به‌نه‌تیان چاک نیه^۵ له‌وان سه‌گه‌ب خێوانه

۵۲. سیامه‌ند رقی هه‌لده‌ستا به‌وان قسانه
۵۳. ده‌بیناوه ده‌رئ تله‌نگیکی چه‌خماخ خواری سه‌ختن له‌مانه
۵۴. جاسووسی ده‌گرت له‌ کهلان، له‌ کهله‌ کیوانه
۵۵. قامکی له‌ په‌له‌بینکهای ده‌بزوات، دمدا له‌کهله‌کهای کهلئ زهردی به‌چکه‌لانه
۵۶. هه‌لیده‌کینشا کێردیکی بیست‌چوار پووله‌که‌ زهردی له‌وی ده‌قهره‌ خۆراسانه
۵۷. رابده‌کرده‌ کهله‌کیوی به‌ غار و دوامه‌تی به‌ لینگدانه
۵۸. ده‌یناوه له‌ملی کهله‌کیویه‌ ده‌ره‌بی ماله‌ خێوی خه‌رابن
۵۹. له‌گه‌ر پاشوونکی ده‌به‌ردی مه‌رمه‌روه‌ ده‌زه‌نی
۶۰. سیامه‌ندی هه‌لده‌داشت به‌ سه‌ر په‌لی ده‌ داره‌ به‌نی
۶۱. خه‌چن دهلئ مه‌ناله‌ ئامۆزا سیامه‌ند گیان مه‌ناله
۶۲. هه‌ر چه‌ند تۆ ده‌نالی، ناله‌ت له‌ گیانم!
- ۹۱۶
۶۳. سیامه‌ند دهلئ خۆ ئه‌من له‌ به‌ر برین خۆنانالم
۶۴. له‌ به‌ر ین که‌سی و له‌له‌ندهری تۆ ده‌نالم
۶۵. له‌گه‌ر خودا دابای به‌ختم ده‌گه‌ل ئیقبالم
۶۶. ئه‌من ده‌بووم به‌ سه‌ردار، له‌تۆش ده‌بوویه‌وه‌ به‌ خه‌لالم
۶۷. خه‌چن ده‌پکوت:
۶۸. ئامۆزا سیامه‌ند ئه‌من چه‌ندم پیکوتی، به‌ قسه‌ و دامه‌تی به‌ زبانه
۶۹. کوره‌ نه‌مکوت ئی کهرئ له‌روای کهلان و کهله‌ کیوانه
۷۰. سیامه‌ند دهلئ ئامۆزا خه‌چن له‌و قسانهای تۆ هه‌چ فایده‌ی نیه
۷۱. هه‌ج موله‌ده‌ه‌ریکی خودا ئیراده‌ی ین، رده‌بوونه‌وه‌ی نیه
- ۷۱۷
۷۲. خه‌چن دهلئ وه‌په‌رۆ وه‌په‌رۆ
۷۳. وه‌ی له‌وئ ده‌ردی، وه‌ی له‌وئ له‌جه‌لی، وه‌ی له‌وئ نه‌کاوئ
۷۴. ئامۆزا ئه‌من نه‌خۆش خه‌لکی ده‌بینم که‌وتووه‌^۶ به‌چن و سه‌نیر
۷۵. داوا ده‌کا له‌ میوه، له‌ میوه‌جاتی، دوامینی له‌ به‌غراوی
۷۶. له‌تۆ ده‌بینم به‌ په‌لی ده‌ داره‌ به‌ نیوه

۷۷. له جیات هموو تعامیکی

۷۸. قومان دمدی له گومیلکه گومیلکی دهخوئلاوئ!

۱۸

۷۹. سیامند دملن: ئاموژا ئمن هعوت برینم دهبعدهنن دان

۸۰. وهره تابکم حیسایی ئوان برینانه

۸۱. چواری له بهر خاتری چاوه کاله کانی تو هیچ نین

۸۲. ئهعما سییان کوتره باریکه پان تیدا ساز کردوتهموه هیلانه!

۱۹

۸۳. خهچن دملن ئاموژا گیان، ئاری سهری سییانن دپته خواری

۸۴. چهندی به تالی به توندی چهندی به مهندی چهندی به تیژی

۸۵. دمدا له سومبلی، گیابه ندین، خاوئ، له گوله بهروئهی سهر به گزنیژی

۸۶. شعرته ئمن پاشی تو دهرۆم لهمهمله کتان. ده گهریم به بن کهمی

۸۷. ههتا مردنی به کیژی!

۱۰

۸۸. خهچن ئهگه سهری ههگدیئا به شیومن و دوامهتی به گریانه

۸۹. ئەماشای ده کرده سهری سییانن

۹۰. گهلی هعوت برا و دوازده ئاموژابانه

۹۱. خهچن له کنن نهعما هۆش و دوامهتی رووح و گیانه

۹۲. ده بکوت وهی له سهری سییانن به قووڕن گیراو

۹۳. چهندی به شاخه، چهندی به ماهه، چهندی به بهرده تاته

۹۴. سیامند لئمیژم له بز بکرموه

۹۵. خهچیشته له بۆهات به خهلاته

۱۱

۹۶. خهچیشته لهرۆن شاخن. لهرۆن چرۆن، لهرۆن بهندهنن

۹۷. نیوی خوا و رهسووانی به یاد دپئا

۹۸. خۆی ههگده داشت به سهر پهل ده داره بهنی

۹۹. ئهوه دملن مه ناله گۆز غه ریب مه ناله

۱۰۰. ھەرچەندى تۆ دەئالى نالەت لە گیانم^۷

ئەم بەیتە لە یازدە بەند پیکهاتوو و سەرچەم، سەد دێپى لە خو گرتوو. درێژترین بەند، بەندى پێنجەم بە ھەقدە دێپ و كورت ترينيان، بەندى ھەشتەم بە چوار دێرە. بە درێژايى يەكەكانى گێزانەوى ئەم دەقەدا، سەن ھاوسەنگى و سەن ناھاوسەنگى و بەرچاودى. كەواتە سەن زنجىرەى داستىمانى لەم دەقەدا، پێكەوھەلكاون. ۶۰ دێپى سەرەتای بەیت، سەر بە ئالغەى گێزانەوھن. لەدێپى ۶۱ را ھەتا دێپى ۸۷ و ھەروەھا لەدوو دێپى كۆتايیدا (۱۰۰ و ۹۹) دەقى بەیت شين و رۆژ دادەگري. لە نۆوان ئەم دووبەشەى رۆژدا واتە لە دێپى ۸۸ ھەتا دێپى ۹۸، سەر لەنۆى گێزانەو دەست پێدەكاتو. كەواتە ئەم دەقە ھەر بە تەنيا خاوەنى دو ئالغەى گێزانەو و رۆژىيە و لە ئالغەى نزا بىبەرىيە بەلام ھيئەدەك نوسخەى تری خەج و سيامەند، ئالغەى نزا، بە شىوێ پێھەلگوتنى ئەویندارانە، لەخۆدەگرن:

سيامەند دەبگوت: ئامۆزا بەزنت بەمن بەمىن بەدار خێوھتى روميان^۸

سينگت بە من بەمىن بە بەفرى سىكەرە و سەرخانى^۸

نمۆنەى رۆژ لەم نوسخەيەدا:

۷۲ خەج دەلن وەبەرۆ وەبەرۆ

۷۳ وەى لەوئ دەردى. وەى لەوئ ئەجەلن، وەى لەوئ ئەكاوئ

۸۶ لەخەج دەلن: ۱

شەرئە ئەمن باشى تۆ دەرۆم لە مەملەكەتان دەگەرم بە بىن كەسى

۸۷ ھەتا مردنم بە كىزى

ئەم نوسخەيە، بەشى تەختيشى نيە، بەلام تەواوى يەكەكانى گێزانەو بەدواىيەك، تاييدا ھاتوون و بۆ ئاگادار بوون لەچۆنيەتى رووداوھەكان پشنتبەستن بە سەرچاوەيەكى دەرەوھى دەق پيويست نيە. كەواتە بەم ئاكامە

دهگین شم نوسخه‌یه له بهیتی خهج و سیامه‌ند، له نیوان شو و جهوت پی‌کهاته ده‌سنیشان کراوه، ده‌چیته خانه‌ی به‌یته‌کانی ده‌سته‌ی دووه‌م، واته خانه‌ی به‌یته‌کانی مه‌یله و ته‌او عیار. هر بژی‌ش مه‌نتیقی مه‌جازی به سردا زاله، هاوسه‌نگی و ناهاوسه‌نگی زنجیره‌کانی گنپانه‌وه، به‌م شیوه‌یه ده‌سنیشان ده‌کریژن:

هاوسه‌نگی ۱

۱ له‌وه ده‌لین بابی سیامه‌ند و بابی خهجن برابوون

ناهاوسه‌نگی ۱

۳ روژیک‌ی له‌وان روژان، چند مه‌لی روژان، چند کم‌خودی ده‌چازان

۴ ده‌بناردنه کن بابی خهجن، نه‌بده‌دانه

هاوسه‌نگی ۲

۲۰ به‌جووته سواره سوار ده‌بوون روویان ده‌کرده سغری سپیان

۲۱ هه‌لیانده‌دلوه خنیه‌تیک‌ی له‌وی ده‌سغر به‌له‌نگاری چکوژووکانه

ناهاوسه‌نگی ۲

۵۹ له‌گهر باشویکی ده‌بهردی مەر مەر وه ده‌ژله‌ی

۶۰ سیامه‌ندی هه‌له‌دداشت به سغر هه‌لی ده‌ داره‌به‌نی

ناهاوسه‌نگی ۳

۸۸ خهجن له‌گهر سغری هه‌له‌دینا، به شیومن و دوامه‌نی به‌گریانه

۸۹ تماشای ده‌کرده سغری سپیان

۹۰ گه‌لی جهوت براو دوازده له‌موژاپانه

هاوسه‌نگی ۲ به شیوه‌ی ترلایدی و کوتایی چیرۆکه

۹۶ خه‌جینش له‌وئ شاخی له‌وئ چرئ، له‌وئ به‌نده‌نی

۹۷ نیوی خوا و ره‌سولانی به یاد دینا
 ۹۸ خۆی هه‌لده‌داشت به سهر به‌لی ده‌داره‌به‌نی
 له‌م ده‌قەدا، نه‌زمیکێ فه‌زایی شه‌وتق وه‌به‌رچاو نایه. له‌نیوان سن جۆره
 سه‌رواکانی به‌پیتی، دوو جۆریان، واته سه‌روای ئاسایی و سه‌روای ده‌سکردی تیدا
 هاتوه.

نمونه بق سه‌روای ئاسایی :

۱ نه‌وه ده‌لێن بابیی سیامه‌ند و بابی خه‌جێ برا‌بوون

۲ ههر له به‌ر خاتری سیامه‌ندی لیک جودا بوون

نمونه‌ی بق سه‌روای ده‌سکرد:

۸ نه‌وه خه‌جێ ده‌پکوت بایم با په‌رت به‌ قوریانه

۹ نه‌وه له چ ده‌گه‌رنی سیامه‌نده گیانه؟

له‌و رێسا باسکراوانه‌ی فه‌سلێ پێشوو، ده‌توانین ئاماژه به‌مانه‌ی خواره‌وه

بکه‌ین:

رێسای ۱: درێژه‌ی گوته به‌ ریزکردنی ده‌سته‌واژان:

۶ ده‌یه‌ناوه ده‌رن، نه‌سپیکێ سم ته‌به‌قی کلک له سهر چووانه

۲۱ هه‌لیانده‌داوه خۆوه‌تیکێ له‌وی ده‌سه‌ر به‌زه‌نگاری چکۆلووکانه

۸۴ چه‌ندی به‌ تالی به‌ توندی چه‌ندی به‌ مەندی چه‌ندی به‌ تیزی

۸۵ ده‌دا له‌سه‌ومێلی، گیا به‌ندی، خاوی، له‌ گوله به‌رژه‌ی سهر به‌گزیژی

۹۴ چه‌ندی به‌ شاخه، چه‌ندی به‌ ماهه، چه‌ندی به‌ به‌رده‌تانه

رێسای ۲: درێژه‌ی گوته به‌ زیاده خستنه سهر

۲۳ سیامه‌ند هه‌لده‌ستا له‌کنی نه‌دما روح و هۆش، دوامه‌تی گیانه

۵۷ رابده‌کرده که‌له کیوی به‌ غار و دوامه‌تی به‌لینگدانه

۶۸ ئامۆزا سیامه‌ند له‌من چه‌ندم پێ کوتی به‌ قسه و دوامه‌تی به‌زبانه

۷۵ داوا ده‌کا له‌میوه، له‌میوه جاتی، دوامه‌تی له‌ به‌غراوی

۸۸ خه‌جێ له‌گه‌ر سه‌ری هه‌لده‌ینا به‌ شیومن و دوامه‌تی به‌گرپانه

۹۹ خه‌جێ له‌کنی نه‌دما هۆش و دوامه‌تی رووح و گیانه

رئسای ۹ : هئنانی کردار به شیوهی رابرنووی به ردهوام

۴ ده پنداره کن بای خج نه پندانه

۵ همدسته توه رووی ده کردموه توهیله و ایختمر خان

۶ ده پناهوه دهرئ لمسیکی سم ته بقی کلک له سمر چووانه

۷ به بهر دهر کی ماله خج راده برد...

۵۴ جاسووسی ده گرت له کهلن، له کله کیوانه

۵۵ قامکی له پله پیتکهی ده براوت دمدا له کله کله کی کله زمردی بچکه لانه

۵۶ هه لینه کیشا کیرد بکی بیست و چوار پوهله که زمردی لهوی ده قهره خوراسانه

۵۸ ده پناهوه له ملی کله کیویه..

(له زوریه ک له دیره کانی تردا، نه م رئسایه ده بیندری)

رئسای ۱۵ : هئنانی ناوه لئواری نااژه به شیوهی (ئه وان - ئهوی)

۳ رۆزکی له وان رۆژان ...

۳۵ له گهر به گوئی سیامه ندی ره سیده ده بوو له وان قسان و شیومن و گریانه

۷۳ وهی له وئ دهرئ، وهی له وئ له چله، وهی له وئ له کاون

۸۰ وهره تا بکهم جیسایی له وان برینانه.

په راویزه کان:

- ۱ - له دهقی سه چاره دا؛ (هه لگرتی) نووسراوه
- ۲ - له دهقی سه چاره دا (نن) نووسراوه
- ۳ - له دهقی سه چاره دا (وه ده رکه وتق) نووسراوه
- ۴ - له دهقی سه چاره دا (هه لگرتی) نووسراوه
- ۵ - له دهقی سه چاره دا (نن) نووسراوه
- ۶ - له دهقی سه چاره دا (که وتق) نووسراوه
- ۷ - نه حمه د بهیری - گه نجی سه ریه مۆر - سلیمانی - په خشی سه رده م - چاپی په کەم
۲۰۰۰ - لیل ۹ - ۳۳۶
- ۸ - هه مان سه چاره - ل ۳۱۴